

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

ELLEVTE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

POVL BAGGE OG ASTRID FRIIS

11. RÆKKE 6. BINDS 4. HEFTE

K Ø B E N H A V N

KOMMISSIONÆR: ROSENKILDE OG BAGGERS FORLAG

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

1961

Den danske historiske Forenings bestyrelse

består af

professor, dr. phil. POVL BAGGE, professor, dr. phil. C. O. BØGGILD-ANDERSEN, Århus, professor, dr. phil. AKSEL E. CHRISTENSEN, professor, dr. phil. ASTRID FRIIS og fhv. overarkivar, dr. phil. H. HJELHOLT.

Foreningen har udgivet:

- HISTORISK TIDSSKRIFT. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1—6. Bd. 1907—17. 9. Række. 1—7. Bd. 1917—29. 10. Række. 1—6. Bd. 1930—44. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.
- C. MOLBECH: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51. (Udsolgt.)
— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51. (Udsolgt.)
- J. P. F. KØNIGSFELDT: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856. (Udsolgt.)
- N. M. PETERSEN: Bidrag til den danske Litteraturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)
- H. G. GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.
- FR. HAMMERICH: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)
- O. VAUPELL: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)
- H. F. RØRDAM: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.
- JOH. C. H. R. STEENSTRUP: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889. (Udsolgt.)
- VILH. LORENZEN: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarhundrede. 1921.
- Festskrift til Kristian Erslev. 1927.
- ELLEN JØRGENSEN: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800. 1931.
- JOH. STEENSTRUP: Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer. Med en Fortegnelse over Joh. Steenstrups litterære Arbejder og Oversigt over hans Universitetsvirksomhed. Udgivet i Anledning af Joh. Steenstrups 90aarige Fødselsdag. 1934.
- KR. ENSLEV: Historiske Afhandlinger. I—II. 1937.
- A. D. JØRGENSENS Breve. 1939.
- HENRY BRUUN: Indholdsfortegnelse til Historisk Tidsskrifts 1.—10. Række, IV. Bind. 1939.
- ELLEN JØRGENSEN: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede. 1943.
- HENRY BRUUN: Dansk Historisk Bibliografi 1943—1947. 1956.

Biskop Jens Andersen (Lodehat) som oppositionsfører.

A F

HENRY BRUUN

I. Indledning.

Af de mange allerede i middelalderen uddøde danske adels-slægter er den, der efter sit ejendommelige våbenmærke almindeligt benævnes Lodehat, en af de mindste eller dog mindst kendte. Dens stamtavle i Danmarks Adels Aarbog¹ omfatter kun tolv personer. Men dens historiske betydning svarer ingeniunde til dette beskedne medlemstal. Dens vej til ros og magt var den gejstlige. Ad den nåede i unionstidens første halvsekel tre af dens mænd frem til positioner, hvorfra de kunde øve væsentlig indflydelse ikke blot på Danmarks, men på hele Nordens historie.

Bedst kendt af disse tre er med god grund Peder Jensen, som fra 1395 til sin død 1416 var biskop i Roskilde og kongens kansler. Hans to ret ukendte brødre havde hver en søn, og disse fulgte begge i farbroderens spor. Højest i rang nåede den ældste, Jens Gerekesen, der fra 1408 til 1421 var ærkebiskop i Uppsala, men måtte fravige dette embede og tage til takke med bispesædet i Skalholt på Island, hvor bønderne dræbte ham 1433². Peder Jensens anden brodersøn, Jens Andersen, blev hans efterfølger i Roskilde 1416—31; også han virkede som dansk kansler.

¹ LII (1935), B 83—86.

² Om Jens Gerekesen, se navnlig G. Djurklou i Sv. hist. tidskr. XIV (1894), 189—226.

Alle tre mænd fremstilles i almindelighed som trofaste tilhængere af dronning Margrethe og Erik af Pommern og som virksomme støtter for deres politik. Denne opfattelse, der for Peder Jensens vedkommende kan følges tilbage til Jacob Langebek¹, gennemførtes med stor kraft og konsekvens af Kr. Erslev². I dansk historieskrivning har den siden da stået urokket. Fra svensk side er derimod en vis tvivl kommet til orde. Erik Lönnroth, med hvis tolkning af unionsbrevet som udtryk for et aristokratisk-konstitutionelt standpunkt forestillingen om Peder Jensens absolutte hengivenhed over for dronningen afgjort ikke harmonerer, har ved nogle lovlig alment holdte ræsonnementer stræbt at afsvække den³. Og efter Gottfrid Carlssons fremstilling⁴ var Jens Gerekesens udnævnelse til ærkebisp 1408 den unge konges værk, men i modstrid med fostermoderens ønske; i sammenhæng hermed fremhæver Carlsson, hvad allerede Erslev⁵ havde måttet erkende, at ærkebispens ledelse af det kraftigt oppositionelle svenske kirke-møde i Arboga 1412 ikke kan have tiltalt dronningen.

Her skal vi i det væsentlige begrænse os til Jens Andersens politiske virksomhed. Men i betragtning af de tre mænds vitterligt nære slægtskab og utvivlsomme samarbejde vil det dog være rimeligt at forudskikke en kort omtale også af de to andres forhold til monarkiets to repræsentanter.

For Peder Jensens vedkommende afgiver Lönnroths ovennævnte bemærkninger et naturligt udgangspunkt. Mod Erslevs gentagne fremhævelse af bispens trofasthed mod dronning Margrethe indvender han med rette dels, at der fra middelalderen er mange eksempler på, at bisper, der var kommet frem ved kongegunst, siden forvandlede til nidkære forsvarere

¹ Danske Mag. 1. r. IV (1750), 290, 297; V (1751), 66.

² Dronning Margrethe (1882), 141, 246, 255, 310—312, 414 f.; Erik af Pommern (1901), 120—122, 307 f.; Dansk biografisk Lexikon, udg. af C. F. Bricka, X (1896), 355—358; Danmarks Riges Historie II (1898—1905), 388, 390, 398 f., 657.

³ Sverige och Kalmarunionen (1934), 59.

⁴ Sveriges historia till våra dagar III, 1 (1941), 129—131.

⁵ Dronning Margrethe, 344.

af deres stands og stifts interesser, dels at Peder Jensens vidtløftige mellemværender med kronen¹ i og for sig intet røber om hans sindelag. Specielt gælder dette den transaktion, som Erslev gør til et hovedargument, nemlig pantsættelsen af Skanør og Falsterbo til Roskilde stift 1401; vort kendskab til denne sags mangfoldige detaljer² er for svagt til at bære den kategoriske konstatering af, at bispen her gjorde en dårlig forretning. Hertil kan føjes, at der kan nævnes i det mindste to konkrete episoder, ved hvilke hans loyalitet mod dronningen må forekomme ret problematisk. At hans udnævnelse til biskop i Växjö 1382 var hendes værk og udtryk for hendes tillid, er der ingen tvivl om; så meget mere er der da grund til at formode, at det har været hende en skuffelse, at han kun fire år efter på eget initiativ opnåede forflyttelse til det mindre udsatte og formodentlig også mere indbringende embede i Århus. Den anden episode gælder det svenske ærkebispeskitte i 1408. Selv om dettes forløb næppe nogensinde fuldt ud vil kunne oplyses, har dog Gottfrid Carlssons ovennævnte tolkning megen sandsynlighed for sig; og hvis man tillige vil tiltræde Yngve Brioths ret nærliggende formodning³, at Peder Jensen har gjort sin indflydelse ved kurien gældende til brodersønnens fordel, så kommer unægtelig hans loyalitet mod dronningen ved denne lejlighed til at stå i et noget tvivlsomt skær. Midtvejs mellem 1386 og 1408 ligger samme mands besegling af unionsbrevet, hvoraf følgelig intet kan slutes om Margrethes billigelse af dets indhold⁴. Så vidt har Lönnroth ret. Derimod kan der ikke gives ham medhold i, at venskabet med dronningen er vanskeligt at dokumentere for biskoppens senere år. Tværtimod foreligger fra årene 1410—12 flere ret uomstødelige beviser for nært og tillidsfuldt samarbejde, i hvert fald på det rent kirkelige område, i form af breve både om udbygningen af nonneklosteret

¹ Nyttig oversigt over dokumentmaterialet hos J. O. Arhning: Roskilde Domkapitels Historie I (1937), 348—356.

² Erslev: Dronning Margrethe, 491, note 20.

³ Svensk kyrka, kungedöme och påvemakt 1363—1414 (1925), 213.

⁴ Således navnlig Lauritz Weibull i Scandia III (1930), 217.

på Gaunø¹, om indstiftelsen af Bethlehemskapellet i Roskilde domkirke² og om forvaltningen af Margrethes store testamentariske gaver til gudstjenester og godgørenhed³. Hertil kommer så den lige så uforbeholdne som væsentlige støtte, som biskoppen året efter dronningens død⁴ ydede efterfølgerens slesvigske politik ved at fælde og formulere den bekendte dom på danehoffet i Nyborg 1413, hvorved hertugslægtens ret til Slesvig erklæredes for forbrudt. Vægten af alle disse udtryk for loyalt samarbejde med kronen kan ikke afsvækkes af muligheden for, at biskoppen i sin sidste levetid kan have set med erfaren skepsis på kong Eriks voldsomme indblanding i Lübecks indre forhold⁵.

Om Jens Gerekesen kan vi fatte os kortere. Var han Erik af Pommerns kandidat til ærkebispembedet, så holdt venskabet i hvert fald ikke. Om det overlevede mødet i Arboga 1412, kan allerede være tvivlsomt; forbi var det senest 1419, da kongen direkte medvirkede til ærkebispens afsættelse som følge af grove embedsforselser⁶.

¹ Om bispens gaver til dette 14. juni 1410 og 30. maj 1412, se Script. rer. Danic. I (1772), 321, og Acta pont. Dan. II (1907), 228 f. De dannede afslutningen på et mangeårigt samarbejde med dronningen i denne sag, se Erslev: Dronning Margrethe, 495, og Curt Wallin: Ide Pedersdatter Falk till Gladsax (1954), 42 f., jfr. 87.

² Henry Bruun i Hist. Tidsskr. 11. r. III (1950), 95, med de dér anførte kilder.

³ Rep. I, nr. 5175—78 med henvisninger.

⁴ Om sørgefesten i Roskilde domkirke, se nedenfor s. 448.

⁵ Til en estnisk adelsmand skal Peder Jensen i slutningen af 1415 have udtalt: »Unser herre der konig hat nuwen rad und volget den; volgete her sine alten rate, das were besser, und liesse die stede unvorworwen, und griffe an Haryen und Wirland, da her mer recht zu hot« (Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, hrsg. von F. G. Bunge, V (1867), 107). Det er klart, at udsagnets kildeværdi må vurderes ret lavt. Det drejer sig her ikke om en brevttekst, men om et andenhånds referat af en mundtlig ytring, som oven i købet angives faldet, »da si obir tafel sassene«; ordene kan både forsætligt og uforsætligt være forvansket i gengivelsen, og selv om de er autentiske, afhænger deres betydning af den os ukendte situation, hvori de er faldet.

⁶ Svenskt Diplomatarium III (1902), 568 f., jfr. 478 f. Nærmere nedenfor, s. 442—46.

Da den følgende fremstilling i det væsentlige vil forme sig som et korrektiv til og en supplerings af Erslevs skildring af biskop Jens Andersen, kan det være praktisk straks at anføre hovedindholdet af denne. En frihåndstegning med ganske faste omrids giver Erslev allerede i sin artikel i Dansk biografisk Lexikon¹. Efter omtale af kong Eriks overtagelse af København i 1417 hedder det her: »J. A. gjorde kun nogle ret svage Forsøg paa at skaffe Bispestolen dens kostbareste Besiddelse tilbage. Hans Løn derfor var Kongens Gunst; han indtog, ligesom hans Forgænger, Stillingen som »Danmarks Riges øverste Kansler« og nævnes ofte i Tidens Regeringshandlinger«. Samme opfattelse, blot fyldigere udført og begrundet, genfindes i værket Erik af Pommern² fra 1901. De dér fremførte argumenter vil blive refereret i det følgende.

De få oplysninger om Jens Andersens ungdom frembyder ingen større problemer. Han var ifølge sin egen angivelse³ født ca. 1384. At han allerede 1406 forekommer som kannik i Roskilde⁴, havde han utvivlsomt sin farbroder at takke for og samme slægtskabsforhold må antages i høj grad at have medvirket til, at han, ligeledes i en ung alder, opnåede hvad Erslev kalder »den betroede Stilling« som kongens kansler. I denne egenskab nævnes han første gang 11. nov. 1413⁵, altså kun et års tid efter tronskiftet. Udnævnelsen behøver dog ingenlunde at være udtryk for en særlig tillid fra kongens side; endnu 1. dec. 1414⁶ tituleres Peder Jensen som regni Dacie cancellarius, og den forklaring ligger da nærmere, at den aldrende biskop har trængt til aflastning og i sin nevø fundet en pålidelig og dygtig sekretær. De i alt kun tre breve, hvori Jens Andersen

¹ X (1896), 355 f.; væsentlig uændret i leksikonets 2. udg. XIV (1938), 434.

² 120—122.

³ Script. rer. Danic. VII (1792), 403.

⁴ Rep. I, nr. 4862.

⁵ J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus I (1845), 3; jfr. herom Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede (1903), 85.

⁶ RA., D 1, Slesvig, anf. dato; jfr. Will. Christensen, opus cit., 84.

forekommer i den anførte funktion, røber i hvert fald ingen større indflydelse. Det første (det fra 1413) drejer sig om en ren bagatelsag, hvori en kollega fra Roskildekapitlet var part; det andet, hvortil vi kommer tilbage¹, viser ham som deltager i en forhandling med hansestæderne sommeren 1416; det tredje endelig er et kongeligt gavebrev til Maribo kloster af 27. sept. samme år²; her nævnes han efter seks rigsråder og sidst i rækken af medbeseglere, måske kun medtaget som den, der havde haft ulejligheden med at koncipere dokumentet. I samme brev tituleres han for første og sidste gang som provst i Odense. Begge embeder fratrådte han, da han i nov. 1416 blev biskop.

Om årsagen til dette springavancement nærer Erslev ingen tvivl; han sætter det i forbindelse med den optrækkende strid om København og siger derom: »Under disse Forhold var det af Vigtighed til Peder Lodehats Efterfølger at få en Mand, der vilde tiltræde dette Forlig, og dette lykkedes, da man til Bisp valgte den afdødes egen Brodersøn . . .³«. Holdbarheden af denne tolkning af valget kan kun prøves gennem en fornyet detailundersøgelse af den oftere behandlede⁴ konflikt.

II. Striden om København.

Et for dennes endelige udfald afgørende aktstykke⁵ ligger i tid før bispevalget. Det er dateret 8. nov. 1416 og er en såkaldt »deytingen«, en overenskomst mellem kongen og Roskilde kapitel, og den går ud på, at Københavns slot skal overlades en biskop i rigsrådet, indtil endelig dom afsiges af seks verdslige og seks gejstlige råder. Hermed var et stridsspørgsmål, som efter kirkelig opfattelse henhørte under gejstligt forum⁶, hen-

¹ S. 438.

² Rep. II, nr. 5606.

³ Erik af Pommern (1901), 120.

⁴ O. Nielsen: *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse I* (1877), 37—39; Erslev, opus. cit., 119—122, 457; Gudrun Nissen i *Hist. Medd. om Kbh.* 3. r. III (1939), 67—68; Poul Johs. Jørgensen, *ibidem*, 273—305; Aksel E. Christensen i *København fra Boplads til Storby I* (1948), 43—45.

⁵ *Kjøbenhavns Dipl. I* (1872), 138—41.

⁶ Poul Johs. Jørgensen, opus. cit., 277—280.

vist til en blandet domstol. Det var set fra stiftets synspunkt en principiel indrømmelse, hvis fatale karakter kannikerne må have været sig fuldt bevidst. Man vilde derfor være berettiget til at slutte, at de handlede under politisk pres, selv om dette ikke uimodsigeligt fremgik af et tre dage før udstedt notarialvidnesbyrd¹, hvorved de udtalte, at de »propter metum . . . eis . . . contra omnen iusticiam ac sacrorum canonum sanctiones impositum et illatum« meget mod deres villie (»jnuitissime«) havde måttet udlevere slottet. Både i denne erklæring og i selve forliget deltog Jens Andersen på lige fod med sine kolleger i kapitlet²; men der er ingen som helst grund til at tillægge ham nogen særlig indflydelse på dokumenternes formulering; navnlig har han næppe haft meget at skulle have sagt ved afslutningen af selve forliget 8. nov. Ved denne lejlighed var nemlig ikke blot dansk rådsadel, men også alle tre rigers højgejstlighed stærkt repræsenteret; som nærværende nævnes foruden bisperne af Oslo, Ribe, Vesterås og Bergen endog de to ærkebiskopper Jens Kruse af Lund og Jens Gerekesen af Uppsala, altså Jens Andersens fætter. Når mænd af denne rang bifaldt kompromisset, havde en almindelig kannik ingen chance for at afværge det.

Om bispevalget, som fandt sted mellem 8. og 13. nov., foreligger ingen enkeltheder. Men een ting tør man gå ud fra, at det ikke forblev upåvirket af konfliktsituationen. Der er da kun to muligheder: enten er også valget sket under tvang, og Jens Andersen har været kongens kandidat; eller det har været frit, og i så fald har kapitlet kåret den mand, hvem de tiltroede størst mulighed for at redde besiddelsen af slottet. Det sidste alternativ er efter biskoppens senere holdning det sandsynligste.

Selve forligets tekst bandt den nyvalgte til at stadfæste det; denne bestemmelse var ikke til at komme udenom og opfyldtes 13. nov.³ Men dermed var modstanden ikke opgivet; biskop og kapitel rustede sig nu til processen, bl. a. ved

¹ Kjøbenhavns Dipl. I, 136 f.

² For forligets vedkommende, se *ibidem*, 141.

³ *Ibidem*, 141.

(21. jan. 1417) at sikre sig seks vidnevidisser¹, hvoraf den ene gengav det pavelige forbud af 1193 mod borgens afhændelse. Til ingen nytte — kommissionsdomstolen, der foruden begge ærkebisper omfattede adskillige andre af forligsmæglerne, beholdt sig i overensstemmelse med modpartens påstand alene til det spørgsmål, om slottet i 1375 med rette var vendt tilbage til bispesædet. Afgørelsen heraf, og kun heraf, henvistes ved dom af 3. febr. 1417² til et nævn af tolv ældre sjællandske adelsmænd. Den part, hvem disses edsbekræftede erklæring gav medhold, skulde overtage og beholde Københavns slot, indtil det ved landslov blev ham afvundet. På det unægteligt vigtige spørgsmål, hvem der skulde udmelde nævnet, giver dommen intet svar, og en mistanke om, at det var kongen, kan således ikke udelukkes³. Selve kendelsens tekst er ikke bevaret, men hvad den gik ud på, kan sluttes af et åbent brev af 19. febr.⁴, hvori kongen vedgår, at han af biskop Jens »meth hans capittels raeth oc wilghæ« har modtaget »Kopmannehaffns hws oc byy« at »haue i wære swa lenge til thet wynnes os aff meth rættæ efter landzlagh«. Herom fastsættes videre, at konge og biskop skal møde med deres beviser ved mikkelsmesse i København; her skal da en ny domstol, atter sammensat af seks verdslige og seks gejstlige råder dømme dem imellem, og denne gang definitivt; den, der vinder processen, skal beholde det omstridte »til ewinnelicæ æghe«.

Som påvist af Poul Johs. Jørgensen⁵ består der mellem på den ene side forliget af 8. nov., på den anden dommen af 3. og brevet af 19. febr. en ejendommelig modsætning. Forligets tekst er sådan formet, at man må få det bestemte indtryk, at den domstol, hvem sagen derved overlodes, skulde skulle trætte endeligt; derpå tyder navnlig den bestemmelse, at hvis slottet

¹ Rep. I, nr. 5634—39, jfr. Kjøbenhavns Dipl. I, 141 f., hvor datoen er opløst som 28. jan.

² Ibidem, 142 f.

³ Jfr. herom Poul Johs. Jørgensen, opus cit., 296.

⁴ Kjøbenhavns Dipl. I, 144 f.

⁵ Opus cit., 284 f.

bliver biskoppen »tilfunnet oc tildømt«, da skal det »friit oc vmbeworit bliue, ligge oc tilhøre til kirken oc biscopdømet i Roskilde vhindret aff oss æller af noger anner uppa wore weghne«. Dommen og kongebrevet udtaler begge klart noget ganske andet, nemlig at vinderen har ret til besiddelsen, til den afvindes ham efter landslov. Og at dette er mere end blot en fjern teoretisk mulighed, fremgår fuldkommen klart af det sidstnævnte diploms detaillerede forskrifter om fremgangsmåden. Poul Johs. Jørgensen mente bag denne modsætning at skimte de kongelige juristers behændige og forsigtige strategi; anerkendelsen af den foreløbige ret øgede kongens chancer i anden runde. Mindst lige så plausibel forekommer en anden forklaring, nemlig, at den kreds af gejstlige og verdslige rigsråder, som vinteren igennem havde problemet til overvejelse, har kviet sig ved en uforbeholden afgørelse i kongens favør og derfor tvunget ham til at acceptere en revision. Vist er kun, at der i september 1417 ikke blev afsagt nogen dom. Årsagen hertil er ukendt¹, men kan være den, at biskoppen i modsætning til kongen ikke ønskede at underkaste sig en ny blandet domstol. Derpå tyder næste aktstykke, et tingsvidne af Sjællands landsting, af den meget senere dato 26. jan. 1419.² Den dag oplæstes på tinget et brev fra kong Erik, hvori han gentog sit tilbud om en afgørelse »efter landzlow«, denne gang dog truffet af rigsrådet som helhed, men på den tid, hans modpart måtte foretrække. Hertil svarede biskoppen, der selv var mødt, at når den nye ærkebiskop, Peder Lykke, havde opnået pavelig stadfæstelse og kongen derefter indkaldte til et almindeligt bispemøde på Sjælland, så var han villig til at underkaste sig denne rent gejstlige forsamlings dom. Dette ikke meget eftergivende standpunkt fastholdt Jens Andersen uden afslag, da han en måned efter stod ansigt til ansigt med kongen i Københavns gråbrødrekloster. Her genfinder vi Peder Lykke, denne gang som brevudsteder³. Det er ham, der — i en form, som

¹ Om Erslevs forklaringsforsøg, jfr. nedenfor s. 440.

² Kjøbenhavns Dipl. I, 146.

³ Ibidem, 147.

ved vendingen personaliter constitutus minder om notarstilen — lader os vide, at kong Erik kaldte Roskildebispens til sig og sagde til ham, at han havde hørt, at han nylig på landstinget havde rejst krav på Københavns slot og by. Kongen erklærede sig da til enhver tid rede til at stå til rette for ærkebispens og rådet. Jens Andersens svar anføres ikke.

Dermed er dokumentstoffet udtømt. Først en menneskealder senere rejses spørgsmålet igen¹, og da således, at det er ganske klart, at bispesædet ikke havde opgivet sin ret.

På denne kildebasis er det, at Erslev bygger sin skildring af Jens Andersen som den svage og eftergivende kongetjener. Hans hovedargument er bispens brev af 13. nov. 1416; »Jens gik virkelig straks ind paa alt, hvad der var aftalt« hedder det² stærkt forenkende. Man må hertil spørge, om han da havde mulighed for at gøre andet. Erslev synes at have overset, at han før valget ikke blot var provst i Odense, men også kannik i Roskilde, at han i denne egenskab havde deltaget i møderne både af 5. og 8. nov., og navnlig at brevet af sidstnævnte dato i al fald pålagde ham en juridisk forpligtelse, som det vilde have været yderst uklogt at trodse. Processen for en blandet domstol i februar stod ikke til at undgå; derimod kunde man ruste sig til en sagligt velfunderet procedure, og det blev heller ikke forsømt. Den mulighed for fortsat kamp, som dommen af 3. febr. åbnede, greb Roskildeklerkene med taknemlighed, og ikke nok hermed, biskoppen søgte nu, med andre ord så snart det lod sig gøre, at komme bort fra novemberforligets farlige principielle indrømmelse med den blandede domstol. Hans holdning på landtinget i 1419 var alt andet end svag; ikke blot fordrede han sagen påkendt af en rent gejstlig domstol med bestemte krav om sammensætning og sted, men føjede hertil endog den dristige betingelse, at ærkebispens først skulde have opnået pavelig sanktion, et krav, som modparten må have fundet aldeles uvedkommende. Af brevet 26. febr. udlæser Erslev³, at »Biskop Jens vovede ikke at gøre Indsigelse«; men af kildens

¹ Ibidem, 184 f.

² Erik af Pommern, 120.

³ Ibidem, 122.

påfaldende tavshed kan med større føje drages den modsatte slutning, at han fastholdt sit standpunkt.

Studiet af selve sagens akter har da ført os til en tolkning, der er Erslevs stik modsat: så langt fra at vise sig som »en føjelig modstander¹« må Jens Andersen tværtimod siges at have gjort alt, hvad kannikerne med billighed kunde forlange, for at fastholde den truede besiddelse. Denne opfattelse støttes yderligere af en af Erslev forbiset kilde, som ganske vist er sen, men dog absolut ikke værdiløs. Så længe den katolske kirkeordning bestod, vedblev stiftet lejlighedsvis at minde om sin ret til København. Således bl. a. i 1494, da Roskildeskanniken Peder Lauridsen for Sjællands landsting aflagde sit vidnesbyrd. I det notarattesterede brev herom hedder det² om Erik af Pommerns tid: »Insuper adiungendo dixit, se non solum fama publica referente, sed et plurimorum fidedignorum relatione audiuisset, quod dominus Petrus, quondam episcopus Roskildensis, tempore obitus sui castrum Haffnense nomine et ex parte ecclesie Roskildensis pacifice possidebat et eo mortuo rex Ericus ipsum castrum iuris ordine pretermisso acceptavit et postea violenter occupavit, episcopo Johanne Andree sepius reclamante et conquerente«. Ifølge Roskildetraditionen havde altså Jens Andersen fuldt ud varetaget sin embedspligt. Men hvis dette er rigtigt, så må det virke tilbage på opfattelsen af hans valg nov. 1416. Det er mindre sandsynligt, at kongen har gennemdrevet en kandidat, der siden skuffede hans forventning, end at kannikerne har samlet sig om den mand, hvem de både i henseende til juridiske kundskaber og moralsk ryggrad anså for bedst egnet til at føre deres sag, at med andre ord valget fortsætter linien fra 5. og ikke fra 8. november.

III. Overkansleren.

I denne forbindelse må anføres et andet, ligeledes af Erslev overset træk. Samtidig med valget må Jens Andersen have

¹ Ibidem, 120.

² Kjøbenhavns Dipl. I, 230.

fratrådt sit embede som kongelig kansler. I april 1417, kun to måneder efter kongens overtagelse af København, fandt der her en forhandling sted med hanseatiske udsendinge, der bl. a. fordrede udbetalt et større pengebeløb, som de hævdede at have fået skriftligt tilsagn om ved et møde i juli 1416. Ifølge deres indberetning¹ fralagde kongen sig først ethvert kendskab til dette gældsbevis, men måtte efter nærmere undersøgelse indrømme dets rigtighed, for så vidt »de here biscop van Roschilde, de do sin canceller was, dar jeghenwerdich were unde des bekende, dat he dat ghescreven hadde«. Af relativsætningen fremgår med sikkerhed, at Jens Andersen var kongens kansler i juli 1416, men ikke i april 1417. Men mere oplyser dette kildested heller ikke, og dermed er sagen ikke fuldt oplyst.

Den kompliceres nemlig derved, at Jens Andersen 23. juni 1419 og to gange senere kaldes summus cancellarius regni Dacie². Tidspunktet for hans advancement til dette embede må ligge mellem nov. 1416 og juni 1419, men kan ikke nøjagtigere bestemmes. Af hanserapportens tavshed kan intet herom sluttes; selv om nemlig titlen var tildelt før april 1417, kan i så fald enten kongen eller stædernes udsendinge have fundet det i den foreliggende sammenhæng ligegyldigt og derfor undladt at nævne den. Et vist indicium har man snarere i det af Will. Christensen³ påviste forhold, at Roskildebispens rang som den fornemste i rådet næst efter ærkebispens først indtræder efter hans indvielse; da Jens Andersen først fik pavelig udnævnelse 9. marts 1418, må hans vielse ligge senere end denne dato, og måske er han da først blevet øverste kansler på den herredag i København i sommeren 1419, hvor han første gang nævnes med titlen. Men noget bevis for, at han i de første år af sin bispetid har været udelukket fra kancelliet, lader sig ikke føre.

Hele det overordentlig vanskelige problem om det senmiddelalderlige embede som rigets øverste kansler og dets for-

¹ Hanserecesse [1. Abth.], VI (1889), 351.

² Se nærmere s. 439.

³ Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, 89.

hold til Roskilde bispestol er med sædvanlig grundighed og forbilledlig forsigtighed behandlet af William Christensen, til hvis udførlige redegørelse¹ vi derfor her kan henvise. Hans resultat står ikke rigtigt i forhold til arbejdet; netop den så vidt ses aldeles udtømmende fremdragelse af alt kildestof tjener kun til at understrege, hvor lidt man i virkeligheden véd. Strengt taget forekommer titlen »summus cancellarius regni Dacie« kun fire gange, nemlig tre gange om Jens Andersen og een gang (1510) om Johan Jepsen (Ravensberg); men der er intet til hinder for at antage, at den lejlighedsvis kan være anvendt både af Jens Andersens to nærmeste forgængere og af alle hans efterfølgere helt op til reformationen. Endnu vanskeligere er det at afgøre, om der med titlen var forbundet nogen som helst virkelig magt.

De tre aktstykker, hvori den tillægges Jens Andersen, taler ikke for det. Det ene er ret ubetydeligt, et vidnesbyrd af 6. aug. 1421² om et skøde af jysk jordegods til kronen. De to andre er i og for sig vigtige nok, det er nemlig traktaterne med Polen 1419³ og med hansestæderne 1423⁴. Men om begge gælder, at bispen, selv om han nævnes først blandt sine kolleger, dog kun er een af en talrig skare medbeseglere; det vilde være meget dristigt af den grund at tilskrive ham indflydelse på de to traktaters indhold, så meget mere som begge må betegnes som karakteristiske udslag af kong Eriks selvstændige udenrigspolitik. Noget lignende gælder den traktat med Polen 1510, hvori Johan Jepsen fører samme titel⁵.

I selve dennes form antydes et tilsyn med de to egentlige kanslere, og mere kan der for så vidt heller ikke godt være tale om, som det siger sig selv, at Roskildebispen har haft alt for meget andet at gøre til i det daglige at kunne kontrollere, endsige lede det kongelige kancelli; han kunde ikke til stadighed

¹ Ibidem, 82—91.

² Danske Mag. 1. r. V (1751), 303 f.

³ Sveriges traktater III (1895), 40.

⁴ Ibidem, 72.

⁵ Mathias Dogiel: Codex diplomaticus Poloniae (1758), 357.

følge kongens rejser¹. Der kan derfor højst være tale om en revisionsmyndighed, og det er der rimeligvis også²). Men i så fald må det tilføjes, at en sådan kontrol var mere i rigsrådets end i kongens interesse; dermed stemmer også ordet regni i titlen. Hvis Roskildebispen ikke blot som alle sine kolleger havde sæde i rådet, men også var dettes selvskrevne ombudsmand over for kancelliet, så har den kongelige udnævnelse til øverste kansler været en ren formalitet, hvis den ikke ligefrem er sket under pres fra rådernes side. Man kan følgelig af Jens Andersens nye titulatur i juni 1419 ikke slutte noget som helst om en foregående afspænding i hans forhold til kongen.

Oplysningerne om bispens opholdssteder og virksomhed i de første år efter valget fordeler sig mærkeligt ujævnt. Fra 1417 foreligger syv³ kildesteder, fra 1419 ni, men fra 1418 ikke et eneste. Endnu mere påfaldende end denne lakune er den tilsyneladende fuldstændige pavse i Københavnskonflikten lige fra febr. 1417 til jan. 1419. Erslev⁴ har givet den forklaring, at »Biskop Jens drog til Rom for at søge Stadfæstelse hos Paven«; men den holder ikke stik: ikke blot savnes al positiv dokumentation, men den modsiges direkte af en uafviselig kilde. Det er et brev af 9. maj 1418⁵, hvorved Martin V pålægger bisperne i Ribe og Odense at modtage Jens Andersens embedsed, da paven vil skåne ham for i den anledning at foretage den besværlige rejse til Rom. Det er vel uden videre klart, at hvis biskoppen personligt havde afhentet det pavelige stadfæstelsesbrev af 9. marts samme år⁶, havde han kunnet aflægge eden ved samme lejlighed. Man må da her sikkert nøjes med at konstatere kildernes svigten.

I årene omkring 1418 skete det første forsøg på oprettelse

¹ Jfr. Will. Christensen, opus cit., 102.

² Nedenfor, s. 444 f., 452-59.

³ Fem breve vedrørende striden om København (jan.—febr., s. 434), hanserapporten fra april (s. 438), endelig en af biskoppen personligt rekvireret vidisse af Ringsted landsting 1. dec. (Rep. I, nr. 5685).

⁴ Erik af Pommern, 122.

⁵ Acta pont. Danica II (1907), nr. 1256.

⁶ Ibidem, nr. 1245 f.

af et nordisk universitet, og deri må Jens Andersen have været stærkt både interesseret og impliceret. Men hans standpunkt er aldeles ukendt. Det lidt, man med sikkerhed kan vide om sagens gang, lader sig sammenfatte i få linier. I et andragende til paven ansøgte kong Erik om, at denne vilde bemyndige ærkebispens af Lund og biskoppen af Roskilde til at indrette et universitet enten ved en af de danske domkirker eller på et andet passende sted inden for kongens riger og efter hans nærmere bestemmelse. Jan. 1419 gav paven sit samtykke¹, hvortil der ved en bulle af 26. maj²) knyttedes to betingelser, nemlig at universitetet skulde begynde sin virksomhed inden to år, og at det ikke måtte omfatte noget teologisk fakultet. At planen ikke kom til udførelse, er også sikkert. Motiverne både til dens fremkomst og til dens opgivelse må man derimod lade gå fri, og alle gisninger derom³ må nødvendigvis blive værdiløse, så længe vi hverken véd, hvem der stod bag kongens ønske, til hvilken by undervisningen tænktes henlagt, eller hvordan den stedlige højgejstlighed reagerede. Her må vi nøjes med at fastslå, at forslaget om Jens Andersens beskikkelse ikke uden videre kan tages som bevis for kongens tillid til ham; han var ikke til at komme udenom, hvis man da ikke på forhånd vilde udelukke både København og Roskilde. Om han og hans kolleger i rigsrådet har støttet planen eller tværtimod forpurret den, er ud fra det foreliggende kildemateriale umuligt at afgøre.

IV. Det fællesnordiske rådsmøde 1419.

Selv om det kan være tvivlsomt, om pavebullens ordlyd var nået frem i tide, tør man gå ud fra, at universitetsspørgsmålet er blevet livligt debatteret, måske også i realiteten af-

¹ Ibidem, nr. 1279.

² Arild Huitfeldt: *Den 3. Part Chronologiae* (1503), 284—89.

³ Afskrækkende eksempler, se William Norvin: *Københavns Universitet i Middelalderen* (1929), 67—71.

gjort, på den fællesnordiske herredag i København i sommeren 1419. Hvilken overordentlig betydning man i hvert fald i visse kredse tillagde dette stærkt besøgte¹ møde, derom foreligger et særdeles fængslende, men hidtil mærkværdig upåagtet vidnesbyrd i den udførlige indledning til et af de vigtigste derfra udgåede aktstykker, nemlig dommen i Jens Gerekesens sag 9. juli². Teksten gengives her i sin helhed:

In nomine Domini amen. Anno a natiuitate eiusdem millesimo quadringentesimo decimo nono, mensis Iulii die nona, hora vespereorum vel quasi, pontificatus sanctissimi patris et domini, domini nostri Martini, digna Dei prouidencia pape quinti, anno eiusdem secundo, indicione XII, in maiori estuario castri Hafnensis, Roskildensis dyocesis, coram serenissimo principe ac domino, domino Erico, Dei gracia regnorum Dacie, Suecie et Noruegie, sclauorum gothorumque rege et duce Pomeranie, necnon coram reuerendissimo in Christo patre, domino Petro, eadem gracia archiepiscopo Lundensi, Suecie primate et apostolice sedis legato, et reuerendis patribus dominis Johanne Slesuicensis, Kanuto Lincopensis, Bryniulpho Scarensis, Johanne Roskildensis, Magno Aboensis et Nawnone Arrosiensis ecclesiarum episcopis, vice et loco parlamenti consueti in dicto regno Dacie statutis ad hoc temporibus celebrari de mandato regio propter infrascripta tunc conuocatis, cum quampluribus baronibus, proceribus, militibus, militaribus et allis nobiles, regia consilia facientibus et representantibus ad tractandum de negotiis dictorum regnorum et de bono statu et felici gubernacione eorundem, necnon ad reformandum deformata et reordinandum deordinata et iudicandum iudicanda et corrigendum corrigenda et ad disponendum de aciebus defensionum in metis et confiniis paganorum et ad offendendum eosdem et se defendendum contra eosdem ad fidei sacrosancte ecclesie et christianitatis dilatacionem multifluam et augmentum, et quando arduitas negociorum grauium nouiter ingruentium poposcerit, tum expediens est iuxta consuetudinem dictorum regnorum facere regias conuocaciones archiepiscoporum, episcoporum et aliorum prelatorum, baronum, procerum, militum et militarium consiliarum dictorum regnorum ad faciendum et perficiendum similia vt in parlamento, necnon ad respondendum et responsa dandum

¹ Traktaten med Polen opregner ikke færre end 71 medbesejlere, se Sveriges traktater III, 40 f.

² Svenskt diplomatarium III (1902), 472—79.

ambasiatoribus apostolicis, si qui venerint, vel ambasiatoribus principum atque regum, sicque contigit de mense Junii et Julii, quod responsa dari debebant ambasiatoribus serenissimi principis ac domini, domini Sigismundi, Romanorum, Vngarie etc. regis illustrissimi, consanguinei et fratris dicti domini Erici regis, et ambasiatoribus Wlatislai, Polonorum regis etc. serenissimi fratris eiusdem domini Erici regis, super negociis grauibus atque magnis, et propter hoc dictus dominus Ericus conuocationem fieri decreuit consiliariorum regnorum suorum prefatorum et eciam ad satisfaciendum querelis pauperum in dictis regnis suis de grauibus oppressionibus querulancium, quibus nec debet nec potest iusticia denegari; dictaque serenitate in dicta congregatione regia pluribus magnis et arduis negociis feliciter expeditis pro consolacione pauperum pro tribunali sedente coram ipsa serenitate in dicto regio concilio ecclesiastico et temporali et coram me notario publico infrascripto tamquam auctentica persona constitutus, reuerendus pater dominus Johannes, archiepiscopus Vpsalensis, parte ex una, necnon quidam dictus Lubertus Kortenhurst, opidanus Stocholmensis, Vpsalensis dyocesis, parte ex altera dictus Lubertus contra dictum dominum archiepiscopum . . . graues querelas proposuit

Med de sidst gengivne ord fuldbyrdes overgangen til selve den ligeledes meget udførlige gengivelse af klagerne over ærkebispens og til referatet af disses behandling, hvis hovedresultater blev, at hans afgørelse af en omstridt ægteskabssag omstødtes og han selv tilbageholdtes i Danmark og således hindredes i fortsat at fungere.

I sin helhed har denne domsakt ligesom den langt mere bekendte Nyborgdom 1413 notaraktens tunge og højtidelige form. I indledningens begyndelse defineres straks klart og uden nølen forsamlingens karakter og kompetence: den er de nordiske rigsråds fællesmøde og i kraft deraf danehoffets arvtager. I nøje sammenhæng hermed udvikles derefter en meget omfattende dagsorden, som trods den knudrede syntaks utvetydigt kan inddeles i tre afsnit. Først et indenrigspolitisk, der tillægger mødet en næsten ubegrænset både dømmende og lovgivende myndighed, det sidste specielt med henblik på rigernes forsvar, der overensstemmende med unionsbrevet opfattes som fællesanliggende; som afslutning hævdes, med gentagen be-

toning af kontinuiteten fra danehofferne, det formålstjenlige i, at kongen i vanskelige situationer indkalder sådanne møder. Andet afsnit, som indledes med ordene »necnon ad respondentum«, gælder udenrigspolitikken, og herunder anføres som konkret anledning nødvendigheden af at svare kongerne Sigismunds og Wladislaws gesandter. Mødets afholdelse skulde dermed synes mere end tilstrækkeligt retfærdiggjort. Ikke des mindre har endnu et motiv uimodståeligt påtrængt sig tekstens forfatter og nødt ham til at tilføje det tredie lige så vægtige som korte afsnit, der omhandler de fattiges klagemål. Dermed føres vi tilbage til indenrigspolitikken; men mens første afsnit var overvejende abstrakt statsretsligt, har det tredie aktuel og social brod og hæver sig til en agitatorisk patos, hvis skarphe-
hed dog øjeblikkeligt forsigtigt dæmpes ned ved den i overgangsformlen indskudte bemærkning om, at de fattige allerede har fundet trøst.

I sin helled former denne indledning sig som en storpolitisk programerklæring uden organisk forbindelse med den konkrete retssag. Kun dens ejendommelige placering kan forklare, at den ikke forlængst er værdsat efter fortjeneste som det klareste og fyldigste udtryk for, hvordan datidens konstitutionelt sindede stormænd — eller, om man vil, tilhængerne af regimen politicum¹ — opfattede unionens forfatning. Den udgør for så vidt modstykket til de engelske gesandtskabsrelationer fra 1402, hvori det monarkiske standpunkt afspejles². Manifestets kerne er dets fremhævelse af kontinuiteten fra danehof til rigsråd³ og af de sidstnævntes vidtstrakte medbestemmelsesret på alle statslivets områder, endog udenrigspolitikken; intimt forbundet dermed fremtræder en i formen noget sløret, i realiteten temmelig hvas kritik af kong Eriks regeringsførelse.

At forfatteren har været gejstlig, er ganske indlysende.

¹ Jfr. Erik Lönnroth: Sverige och Kalmarunionen 1397—1457 (1934), 26—29.

² Ibidem, 34, 38 f.

³ Jfr. herom A. Hude: Danehoffet (1893), 166 f., 208; Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 2. udg. (1947), 495.

Sprog og stil er næsten bevis nok; den universitetsdannelse, de røber, besad få eller ingen af tidens adelsmænd. Dertil kommer andre træk, især den ejendommelige måde, hvorpå de verdslige deltagere nævnes en bloc, nærmest som appendix til et bispemøde, og — allermest overbevisende — den korstogsideologi, der pludselig og uden synderlig aktuel motivering gennembyrder første afsnits juridiske abstraktioner. Rimeligst er det at søge blandt de seks navngivne bisper. En af dem var Jens af Roskilde — summus cancellarius.

Hvorfor manifestet er anbragt som indledning til dommen, er et spørgsmål, som det er lige så naturligt at stille som umuligt sikkert at besvare. Netop den gejstlige oprindelse afgiver dog et godt udgangspunkt for en plausibel hypotese. For prælaterne må Jens Gerekesens sag have frembudt et endnu vanskeligere problem end Københavnskonflikten. Ganske vist har det i juli 1419 sikkert stået alle indviede klart, at ærkebispens var for uhjælpeligt kompromitteret til at kunne reddes. Men måden, hvorpå han fjernedes fra sit embede, kunde ikke være ligegyldig. Øjeblikkets situation¹ var den, at den af ham forfulgte Stockholmborger Lubert Kortenhurst havde appelleret til paven, mens kongen for at undgå en afgørelse ved kurien havde indstævnet parterne for herredagen. De gejstlige råders stilling hertil var ingenlunde på forhånd givet; allerede anerkendelsen af konge og råd som kvalificeret overinstans i en for gejstligt forum rejst ægteskabssag, og endnu mere ærkebispens faktiske afsættelse, måtte i deres øjne synes en ny farlig afvigelse fra princippet *libertas ecclesiae*. Men har der været divergenser herom, så blev de i hvert fald overvundne. De seks bisper valgte at støtte kongens politik, og det med megen kraft; som det fremgår af brevets tekst², afgav de efter hans ønske to meget vigtige erklæringer, hvoraf den første omstødte ærkebispens dom i ægteskabssagen, mens den anden

¹ En detaljeret behandling af Jens Gerekesens komplicerede sag vilde kræve en særlig afhandling. Her anføres kun det i sammenhængen absolut nødvendige.

² Svenskt Diplomatarium III, 477 f.

blandt andet fastslog, at en gejstlig dommer, der i en kriminalsag bevidst krænkede retten, var hjemfalden til afsættelse. Ved således at lade kirkeretten træde tilbage for hensynet til Nordens uafhængighed af pavemagten, gjorde de kongen en i den foreliggende situation uundværlig tjeneste, og det var da kun rimeligt, at de forlangte en modydelse. Og da Erik ved at appellere til dem i praksis havde anerkendt deres medbestemelsesret i et betydningsfuldt politisk anliggende, var det fuldt ud logisk, at de til gengæld for hjælpen fordrede og fik denne ret fastslået også teoretisk, selv om det ikke skete i juridisk bindende form. Således er det i det mindste muligt at forklare manifestets tilblivelse og placering.

Domsaktens indledningsafsnit er et vægtigt led i rækken af vidnesbyrd om, at den politiske modsætning fra Kalmarmødet 1397 holdt sig levende i den følgende tid¹. Der har på herredagen 1419 gjort sig en skarp opposition gældende mod monarkiets absolutistiske tendenser. Om oppositionspartiet så også har haft magt til at sætte sine synspunkter igennem i praksis, det er adskilligt mere tvivlsomt. En kraftig advarsel mod at overvurdere dets indflydelse rummes i hvert fald deri, at de to eneste akter af større politisk rækkevidde, der er bevaret fra mødet, nemlig domsakten og traktaten med Polen, begge må tolkes som udtryk for kongens ønsker. Men det må ikke glemmes, at vor viden er fragmentarisk; på andre punkter kan han og hans personlige rådgivere, blandt hvilke vel Erik Krummedige allerede nu indtog førstepladsen, meget vel have set sig nødsaget til at bøje af. Vi véd hverken, hvad der kom ud af det kun i domsakten omtalte gesandtskab fra kong Sigismund, eller hvorfor universitetsplanen led skibbrud.

At biskop Jens Andersen har været en virksom og fremstående deltager i Københavnsrådet, fremgår ikke blot af hans fremskudte plads i de to hovedakter. Han nævnes også i et retsligt vidnesbyrd af 1. juli² som den, der sammen med »andre flere welbornæ mæn« havde fået kongelig befaling til at

¹ Først at have fremhævet dette er Erik Lönnroths store fortjeneste, se Sverige och Kalmarunionen 1397—1457, 61.

² Danske Mag. 1. r. V, 296 f.

holde retterting, altså som retsformand, og det er klart, at bemyndigelsen ikke gjaldt den foreliggende sag alene. Kun to dage ældre er et af ham i forening med ni andre bisper udfærdiget brev¹ om 40 dages aflad for pilgrimme, der gæstede det gamle Clara kloster i hans stiftsstad. Sporene af hans virksomhed i resten af 1419 og i 1420 er derimod få og med en enkelt undtagelse uden større interesse. Kun i regestform kendes hans genbrev af 10. aug. 1419², hvoraf fremgår, at kongen fra stiftet havde indløst panteforleningen Næsbyhoved ved Odense og i stedet derfor pantsat Nygård i Odsherred; hvad der lå bag denne handel og hvem der havde mest gavn af den, savner vi mulighed for at vurdere. 12. nov. s. å. optog han et større lån hos sit kapitel³. Endelig kan man konstatere hans deltagelse i to bispemøder, det første i Odense okt. 1419⁴, det andet i Saksøbing juni 1420⁵. Begge kendes udelukkende fra breve af samme art som det ovennævnte til fordel for Clara kloster; indholdet er tilsagn om 40 dages aflad for besøgende henholdsvis i Egense kirke på Sydfyn og i købstadkirken i Saksøbing. Der er stærk grund til at betvivle, at prælaterne har ulejliget sig ud på lange rejser alene for disse småsagers skyld; navnlig gælder dette Saksøbingmødet, hvori foruden Jens Andersen deltog bisperne ikke blot fra Hamar og Bergen, men endog fra Island og Orkneyøerne. Men om de høje herrers politiske meningsudvekslinger tier kilderne.

Megen oplysning om Roskildebispens politiske standpunkt indeholder disse kildesteder således ikke. Når den kraftige brydning, hvis eksistens fremgår af domsindledningen, ikke des mindre lader sig nærmere belyse, skyldes dette et par dokumenter af noget senere dato. Før disse optages til analyse, må vi dog standse ved endnu en kilde fra 1420 — den eneste, der direkte giver udtryk for Jens Andersens politiske grundsyn.

Det er i det hele ikke muligt at behandle forholdet mellem

¹ Rep. I, nr. 5783.

² Ældste danske Archivregistraturer I (1854), 36.

³ Rep. I, nr. 5814.

⁴ Brevuddrag af Hamsfort i Script. rer. Danic. I (1772), 323.

⁵ Rep. I, nr. 5854.

Roskildestiftet og kronen omkring 1420 uden at omtale dronning Margrethes gravlæggelse i domkirken, der som bekendt betød dennes varige ophøjelse til gravkirke for de danske konger og for bispesædet således en delvis erstatning for det omtrent samtidige tab af København, uden at dog nogen sammenhæng mellem disse to ting tør postuleres. Kannikekorets omdannelse til mindekapel for dronningen foregår i tre etaper. Den første er selve kistens overførelse fra klosterkirken i Sorø til Roskilde og den dermed forbundne tre dages kirkefest i sommeren 1413, af hvis i detaljer kendte forløb man¹ med rette har sluttet, at flytningen fandt sted med kong Eriks fulde billigelse, og at mindefesten tillige markerede domkirkens indvielse til kongelig gravkirke. Om anden og tredie etape giver samtidige og velbevarede indskrifter sikker kundskab: 1420 opstilledes, muligvis efter visse forberedende byggearbejder², på biskoppens foranstaltning og bekostning kannikekorets endnu stående stoleværk; og 1423 overflyttedes Margrethes blykiste³ til den af kongen bekostede⁴ pragtfulde alabastersarkofag. Det er uden videre klart, at denne tiårige udvikling, der i bund og grund ændrede domkirkens centrale del, ikke har kunnet gå for sig uden et stadigt samarbejde mellem konge, biskop og domkapitel. I tilfælde af divergenser om detaljerne må den gejstlige part alene i kraft af sin ejendomsret have stået ret stærkt.

Størst interesse har i dette arbejdes sammenhæng den over korstolene anbragte indskrift⁵, der i sin helhed lyder således:

In honorem sancte et individue trinitatis ac beati Lucii pape et martiris, sacrosancte huius ecclesie patroni, de ordinacione pariter et expensis venerabilis in Cristo patris ac domini Iohannis dei gracia episcopi Roskildensis, completus est chorus iste. Anno ab incarnatione domini millesimo quadringentesimo vicesimo pon-

¹ Tage E. Christiansen i *Danmarks Kirker, Københavns Amt IV* (1951), 1796—1800.

² *Ibidem III* (1951), 1417 f.

³ *Ibidem IV* (1951), 1806.

⁴ *Ibidem*, 1805.

⁵ *Ibidem III* (1951), 1677 f., jfr. *IV* (1951), 1804.

tificatus sui anno quarto, ob remedium animarum sue illustrissime regine Margarete tocius cleri fautricis hic sepulte et karissimi patruui sui domini Petri predecessoris sui recolende memorie; hac quippe regina regnante felix regnorum incolis ubique successus erat; valeat igitur et valeant qui nos valere velint.

Indholdet af denne indskrift, der nærmer sig til at være en bekendelse, kan ved første blik forekomme lidet interessant. Der er jo intet overraskende i, at biskop Jens, som vel de fleste af hans standsfæller, i hvert fald i Danmark, har omfattet den afdøde dronnings minde med både ærbødighed og hengivenhed. Begrundelsen er dobbelt, dels hendes velgerninger mod kirken, dels og navnlig undersåtternes lykke og velfærd. At Margrethe også var unionens stifterinde, fremgår kun af flertalsformen regnorum. Til hvad der i slutningslinierne står og navnlig ikke står, kommer vi tilbage, når vi har fået det fulde grundlag for en vurdering.

V. Forliget 1421.

Til sin dristige slutning e silentio ud fra brevet om København af 26. febr. 1419, at »Biskop Jens vovede ikke at gøre Indsigelse«, føjer Erslev¹ følgende bemærkning: »Kort efter maatte han endda møde paa Sjællands Landsting og her afgive den Erklæring, at han takkede Kongen, »fordi han lod ham vel ved Rette og nyde Fred og Skel; maatte han ellers saa nyde det for andre Mænd«.

Tidsafstanden er i virkeligheden to år. Det brev, som Erslev sigter til, er et tingsvidne af Sjællands landsting, dateret 5. marts 1421. Det er bevaret i original og har været forsynet med 23 segl, hvoraf 21 er i behold. Dets fulde ordlyd² er følgende:

Jek Gerike Diekn, som landsthings hørere j Syeland er, ok wi Naffne meth Guths nathe biscop j Westraaros, brother Niels abbat j Soræ, brother Jeipp abbat j Schowcloster, Eric Krumedike,

¹ Erik af Pommern (1901), 122.

² Danske Mag. 1. r. V, 300—02. Her efter originalen, RA, C 1, forhold til gejstligheden.

Benedictus Pogwisch, Henric Ienssøn, Herlogh Nielssøn, riddere, Otte Meynerstorp, Niels Ericssøn aff Wiinstorp, Jess Pethrssøn aff Kethilstorp, Thorbern Jenssøn aff Øørsløff, Tetz aff Querkeby, Knwt Nielssøn aff Withfughlebergh, Sølfue Nielssøn foghed j Løwe, Jeip Ienssøn aff Syøthorp, Lasse Fiend aff Sierstedhe, Sywende Beyentssøn aff Kyghringe oc Niels Ienssøn aff Sandby, awapn, Jenes Jeipssøn, Pether Danyng, burghemestere j Nestwet, Pether Alfast ok Hemming Smidh, burghemestere j Ringstadhe, kungøre meth thette opne breff for alle the, som thet høre eller se, oss effter wor herres fothelsses aar thusende firehundrethe oc vpa thet eet oc tywghendeste aar, then othensdach nest effter mitfaste søndach vpa sielandsffare landstthing at haue wærit, oc seet oc hørt, at mechtigh herre oc fførste her Eric, meth Guths nathe Danmarks, Swerighes, Norghes, Wendes ok Gotes koning oc hertuch j Pomeran, wor nathighe herre, ther war vpa thet same forneffnde thing oc sachthe swo, at hanom war til witende worthet, at hetherlich father meth Gudh biscop Jenes aff Roskilde haffthe warit ther vpa thinget oc haffthe thacket hanom for meghit got, oc atspurdhe ouer thet menighe thing, wm thet swo ware, at for^{ne} biscop Jenes haffthe ther waret oc thacket hanom j swo dan made som hanom war fore sacht. Tha wardh ther vtwiist eet stocke witne aff forscriffne landstthings hørere swo som er her Herlugh Nielssøn selff tollfte gothe mæn at witne ther vm, the ginge wt oc beradde them, oc komme jn igen innen fire stocke vpa sæt thing oc sachthe oc witnedhe swo, at the haffthe bothe seet oc hørt, at for^{ne} biscop Jenes haffthe wæret ther jnnen fire stocke j thet same aar then annen othensdach j faste tilforen oc haffthe sacht, at han thackedhe for^{ne} wor nathighe herre, thy at han lode hanom wel with rætte oc fridh oc schiel nyde, matte han ellers swo nyde thet fore andre mæn. Sidhen effter at ther war swo ganget oc sacht, tha stodh for^{ne} wor nathighe herre vp ok sachthe swo, at menighe danske mæn sculde wide, at han aldrih j hans tiidh nokre priuilegiæ eller breff haffthe vtgyffuit eller beseylet antich wtenlendsch herre eller stædher, eller nogher innen rikes, ther rikit eller kronen matte komme til hinder, minskelsse eller scadhe, ok sachte han swo, at ther haffthe wærit en canceler, som heet Bryms, han haffthe wel beseylt nokre breff, ther ey ware aldellis skiellighe, oc sachthe han vm Pether Falster, som nw nyleghe døthe oc canceler war, at han haffthe kært j hans døths sæng, at han haffthe oc wtgyffuit nokre breff, ther ey fulschiellighe ware, oc vm nogher man haffthe swo dane breff af thennom eller nokre andre fangit, ther amot rikit ware, thet ware hanom vwiterlicht. Till mere wissen oc witesbyrdh at wi

thette for^{ne} swo haue seet oc hørt, som forescreuit staar, tha haue wi ladet wore incigle hengis fore thette breff, som gyffuit er aar, dach ok stædh som forescreuit staar.

På bagsiden bærer brevet følgende samtidige indholdsangivelse: »Syelandz landzthingx widne vm byskop Jens aff Roskilde oc vm priuilege, huilket witne myn herre selff bedis til¹«. Det er en fortræffelig regest. Med fuld ret har den gamle arkivmand lagt vægt på, at brevet var fremgået af kongens personlige initiativ. Allerede heraf kan med sikkerhed sluttes, at det ikke har drejet sig om bagateller, og dette bekræftes til overmål af tingets sammensætning. Af de i alt 23 udstedere er tre høje gejstlige, nemlig biskoppen i Västerås og abbederne i Sorø og Skovkloster, fire riddere, hvoriblandt de to fremstående slesvigske rigsråder Erik Krummedige og Benedict Pogwisch, elleve væbnere, hvoraf flere hørte til landstingets stamgæster, endelig den borgerligt fødte landstingshører og fire borgmestre. Det var med andre ord et af de i 15. århundrede ikke helt sjældne landsting, der nærmede sig karakteren af stændermøder². Fuldkommen rigtig er også registrators iagttagelse, at brevet falder i to tydeligt adskilte afsnit, hvoraf det første attesterer biskoppens mærkelige erklæring, mens det andet gengiver kongens lige så ejendommelige forsvarstale.

Om sammenhængen mellem disse to dele giver teksten ingen som helst direkte oplysning. Ikke des mindre må man, indtil det modsatte sandsynliggøres, være berettiget til at forudsætte en sådan sammenhæng, simpelt hen fordi man ellers vilde have udfærdiget to breve. At behandle indbyrdes uvedkommende sager i een og samme retsakt vil under hensyn til dennes senere opbevaring og anvendelse til enhver tid være indlysende upraktisk, og middelalderens jurister var meget omhyggelige med at undgå denne fejl³.

¹ Gentaget omtrent ordret i Kalundborgregistraturen, Ældste danske Archivregistraturer I, 36.

² Jfr. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 497 f.

³ Eksempler på parvise breve af samme dato, med samme udsteder og af nært beslægtet indhold Rep. I, nr. 4994 f., 5944 f., 6266 f., 6440 f.; Dipl. Chr. I, udg. af C. F. Wegener (1856), 326 f.

En forsvarlig tolkning af tingsvidnet af 1421 må med andre ord slå bro mellem dets to dele, forbinde dem til en enhed. Det kan kun gøres hypotetisk, men en rimelig hypotese lader sig uden vanskelighed opstille. At kong Erik spiller en hovedrolle i begge retsscener, er tydeligt, men ikke tilstrækkeligt. At Roskildebispen (skønt fraværende) er hans modpart i den første, er også ubestrideligt. Antager vi, at det samme gælder i den anden, så er sammenhængen der. Brevet bliver i så fald vidnesbyrdet om et fuldbyrdet politisk forlig: efter at bispens indrømmelser er gjort vidnefaste, føjer kongen sine til. Vi skal nu nærmere prøve denne hypoteses holdbarhed.

Hvad enten man vil godtage den eller ej, er i begge tilfælde kongens apologi et nyt bevis på, at han allerede i begyndelsen af sin regering havde en kraftig stormandsopposition at kæmpe med. Med det »trygge Tillidsforhold mellem Kong Erik og hans »gode Mænd« i Danmark«, som Erslev¹ ud fra disses udstrakte anvendelse som slotshovedsmænd mente at kunne slutte sig til, har det åbenbart været så som så. I sammenligning med det overvejende abstrakt holdte manifest fra 1419 giver forvarstalen klarere besked om klagepunkterne. De var to og begge væsentlige. I det første, som pure afvistes, sigtedes kongen for at føre en politik, der var til skade for kronens interesser; det andet, hvis rigtighed delvis indrømmedes, gik ud på, at det kongelige rettertings myndighed blev misbrugt. Så meget står fast. Dunklere ligger derimod den konkrete baggrund for disse to noget vagt formulerede sigtelser.

Ikke mindst synes dette at gælde den første og videst gående. Reversalpåtegningen sammenfatter den i ordet »priuilege«. Følger man dette fingerpeg, understreger man i teksten ordene i hans tid, privilegier og stæder, og erindrer man sig endelig, at Eriks stadsfæstelse af hanseprivilegierne fandt sted i 1398², altså længe før han blev eneregent, føres man derved til den antagelse, at det navnlig var politikken over for hansestæderne, som oppositionen fandt skadelig for riget.

¹ Erik af Pommern, 137, jfr. 140 f.

² Hanserecesse [1. Abth.] IV (1877), 453—456.

Til støtte for denne tolknings rigtighed kan anføres indledningen til den bekendte købstadforordning af 15. febr. 1422. Det hedder her¹: »Wider, gothe wener, att offte ok ithelighe hauer kæremaal wæret for oss af wore gothe mæn j rikit, swo oc æn nw sidherst wi wore j Ringstede, aff wort radh, clerkerie oc ridderscap« om misforhold i handel og håndværk, særlig i købstæderne. »Sammelethis haue oc wore burghere oc köpstæthemæn til oss tiit oc offte talet oc for oss kært, oc serdeles atter nw sidherst i Ringstædhe« over landprang og forkøb. Nu er forholdet ganske vist ikke så enkelt, at »sidst i Ringsted« simpelt hen vil sige marts 1421. Ind imellem kommer nemlig det landsting 2. juli samme år, som afgav erklæring om Slesvigs danskhed². Atter her var kongen personligt til stede, og han mødtes denne gang med en endnu mere repræsentativ forsamling end i marts; den omfattede nemlig Roskildebispens og hele hans kapitel, abbederne i Sorø og Skovkloster, 13 adelsmænd og ikke mindre end 15 borgmestre og rådmænd. Ved denne usædvanligt gunstige lejlighed — kongen havde jo brug for tingets hjælp — er da utvivlsomt³ klagerne både blevet fremført og modtaget med mere eller mindre oprigtig imødekommenhed. Som forordningsteksten viser, var de noget nær enstemmige; herrestænderne sluttede op bag købstadborgerne. De kom derfor også til aktivt at medvirke til den reform, som blev følgen. Efter det ret udførlige referat af klagerne og kravet om ændring af forholdene fortsætter samme kilde: »Tha bebuthethe wi till oss till Roskilde biscop Jenes j Syælland oc the andre prelate oc ridderscap ther af landet, oc köpstæthemennene meth, the fornumpstighiste oc the beste, wi wiste ther i landet wære, vm thisse forscrefne ærinde oc beddis there radh ther till. Tha haue the swo vnderwiist oss oc raadt oc for thet beste keest, at wi thet swo fly oc bywdhe«. Derefter følger selve paragraf-

¹ Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv V (1871), 57.

² Rep. I, nr. 5924, jfr. Antislesvigholstenske Fragmenter XIII (1850), 110—13.

³ Noget senere af kongen besøgt landsting før 15. febr. lader sig i hvert fald ikke påvise.

ferne. I denne skildring af lovens tilblivelse er det kongelige initiativ reduceret til det absolutte minimum, som forfatningsformen og obligat høflighed krævede. Karakteristisk er brugen af ordet »undervise«, det samme, der i håndfæstningerne 1483—1523¹ bruges om rigsrådenes påtaleret over for kongelige overgreb. At biskop Jens er den eneste af de til det forberedende arbejde indkaldte personer, der nævnes ved navn, kan måske forklares ved, at han var den fornemste²; men ganske tankevækkende er det, at forhandlingerne denne gang var forlagt fra landstinget til stiftsstadens.

Endnu et kildested følger sig naturligt til brevene af 5. marts 1421 og 15. febr. 1422. Det er slutningsafsnittet af kong Eriks tale til hansestædernes udsendinge i maj 1423, hvori han formaner dem til at moderere deres krav af hensyn til eftertidens dom: en ny konge vil ikke føle sig forpligtet til at overholde, hvad »he unde de ynwonere des riikes schaden aff hebben scholen, unde sundergen, also id uns nu gelegen is mit dessen dren riiken, also man in natiiden lichte wol seggende wurde van uns: was lach em dar machtes ane? he hadde dre riike; he mochte besegelen, wes he wolde, wente he was riike noch³«. Den kritik, hvis argumentation kongen her gengiver, afventede ikke hans død; han havde kendt dens tankegang i mindst to år.

Erslevs siden 1901 almindeligt accepterede fremstilling af Erik af Pommerns købstadvenlige politik⁴ synes da at trænge til visse korrektiver. Dels var initiativet ikke helt kongens eget⁵,

¹ Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv II (1856—60), 50, 64, 79. Jfr. beslægtet brug af verbet under rejsningen mod Erik af Pommern, A. Hude: Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse (1897), 16, 22.

² Muligvis har dog forholdet en videre, mindre formel betydning, således som det uden tvivl er tilfældet med den tilsvarende nævnelse af Birger Gunnensen i dommen over Poul Laxmand, se Henry Bruun: Poul Laxmand og Birger Gunnensen (1959), 98.

³ Hanserecesse [1. Abth.] VIII (1897), 742.

⁴ Erik af Pommern, 155—65.

⁵ Dette er allerede gjort gældende af Aksel E. Christensen i Nordisk kultur XVI (1933), 120.

snarere dreves han frem af en enig opinion, dels synes der at foreligge en vis udvikling, hvis gennembrud måske kan dateres til 1422. Eftergår man Erslevs kildegrundlag, vil man se, at hjørnesteinene netop er dette års sjællandske forordning og talen fra 1423. Ganske vist anføres¹ også den lange række af købstadprivilegier, hvoraf flertallet ligger før 1422; men disse gælder med en enkelt undtagelse (Vordingborg 1415²) skånske og fynske købstæder, derimod hverken sjællandske eller jyske, og kun tre (Svendborg 1413³, Helsingborg 1414⁴ og Malmø 1415⁵) begrænser udtrykkeligt gæsternes handelsrettigheder. At dette netop gælder disse tre byer, skyldes vel, at deres beliggenhed gjorde det særlig svært for dem at værgе sig. Om initiativet til købstadprivilegierne vides ikke meget; derimod står det fast, at forordningen 1422 skyldtes et pres på regeringen, og at reformen, så vidt vi véd, overhovedet ikke nåede Nørrejylland⁶. I sidste instans var købstadpolitikens årsag uden tvivl af økonomisk art: tysk tryk avlede dansk modtryk. Erslev⁷ har selv gjort opmærksom på, at købstadborgerne ikke rørte en finger for at hjælpe kongen i 1439, og de havde næppe heller megen anledning til at gøre det. Erik af Pommern var mere Østersøimperialist end borgerkonge.

Vi vender tilbage til kongens forsvarstale på landstinget 1421. Med dens andet afsnit har — i modsætning til det første — både Will. Christensen og Erslev omtrent samtidigt beskæftiget sig. Førstnævnte⁸ er som sædvanligt den forsigtigste. Uden helt skarpt at have opfattet forskellen mellem de to

¹ Erik af Pommern, 460.

² Rep. I, nr. 5562.

³ Danmarks gamle Købstadlovgivning III (1955), 534 f.

⁴ Rep. I, nr. 5498.

⁵ Svenskt Diplomatarium III (1885), 30—34.

⁶ Den af Arup (Danmarks Historie II, 1932, 196) og Aksel E. Christensen (Nordisk kultur XVI, 120) hævdede opfattelse, at forordningen af 1422 skulde være en rigslov, er uden hjemmel og har ringe sandsynlighed for sig.

⁷ Erik af Pommern, 154.

⁸ Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, 162 f.

afsnit af talen er han i hvert fald ganske klar over, at det sidste omhandler to rigskansleres myndighedsmisbrug. Han beklager, at nærmere viden om deres forseelser savnes, fremhæver, at misbrug af rettertingsseglet var farlige for retsordenen, og går derefter over til at omtale forskellige langt senere vidnesbyrd om foranstaltninger derimod. Også Erslev¹ bemærker, at »hvad dette gaar paa, kan ikke nærmere oplyses«, men tilføjer, at »det hænger nok paa en eller anden Vis sammen med, at der var opdaget nogle Forfalskninger af kongelige Breve«. Til støtte herfor anføres to ikke meget overbevisende eksempler; det ene drejer sig ganske vist om et falsk kongebrev fra 1418², men den året efter henrettede falskner var ikke rigskansler; det andet er et af Peder Falster 1419 udfærdiget åbent brev³, der intet nævner om falskneri, men på visse vilkår tillader en ejendomstrættes genoptagelse for rettertinget. Hertil kommer, at selve teksten af 1421 slet ikke taler om falsknerier, men om breve, der ikke var »skellige«, d. v. s. juridisk forsvarlige, og at de sigtede var Jens Bryms og Peder Falster, hvis ret til at benytte rettertingsseglet ikke kan omtvistes. Det er disse to mænds embedsførelse og ikke noget som helst andet, der er tale om.

Det har i denne forbindelse en vis interesse, at et modsætningsforhold mellem Jens Andersen og Peder Falster lader sig påvise.

14. marts 1442⁴ attesterede biskoppens efterfølger og flere andre stormænd, at væbneren Claus Henriksen (Skade), som da var bispelensmand i Ramløse, i Roskilde i deres nærværelse stillede den sjællandske landsdommer Anders Jensen Gyrstinge følgende spørgsmål: »Dragher ether ey till mynnis, at jech war for rætte j Wordingborgh for righens radh met myne breff oc bewiisning wpa mit gotz Truestorp j Ramsyøhærit liggendes

¹ Erik af Pommern, 126 f.

² Ældste danske Archivregistraturer I, 64, jfr. Will. Christensen, opus cit., 416.

³ Rep. I, nr. 5800.

⁴ Ibidem, nr. 7229.

omodh Beyent Bille aff Alende, som ther wpa talide, hwes siell Gudh nade?» Landsdommerens edeligt bekræftede svar gik ud på, at han meget vel huskede dette retsmøde: på det omstridte gods havde Bent Bille fremlagt et af Peder Falster udstedt dom-brev, Claus Henriksen derimod et gammelt låsebrev; det sidste stadfæstedes, mens det første erklæredes for ugyldigt. Videre hedder det i Anders Jensens vidnesbyrd: »tha gaff segh wdj then samme striid biscop Jens oc for^{de} Beyent Bille, Gudh begges theres siele nade, wdj rætthen ther for righens radh om then rætt som for^{de} biscop Jens hade tilforen fwnnit wdj then forerørde sagh mellom Beyent Bille oc Claus Henrichsen, tha fant thij swo ther for rætte, at hwat biscop Jens wdij then sagh giort hade, thet hadde han giortt meth ræthe«. Den her udførligt refererede proces for et retterting i Vordingborg lader sig ikke nærmere tidsfæste; om datoen kan kun siges, at den må ligge inden for Jens Andersens funktionstid 1416—31 og sandsynligvis efter kongens desavouering af Peder Falster 5. marts 1421. Men bortset herfra er oplysningerne behageligt præcise og utvetydige — i denne ejendomsstrid har verdslig og gejstlig domstol, repræsenteret henholdsvis af rigskansleren og Roskildebispen, konkurreret med hinanden, og — endnu væsentligere — den sidstnævnte fik ubetinget medhold for rigs-rådet som øverste instans, hvad der synes at vidne om både saglig og politisk styrke. Sagen er for ubetydelig til i sig selv at kunne have spillet nogen væsentlig rolle som baggrund for opgøret 1421; men til gengæld er der grund til at tro, at den har været typisk. Det er i hvert fald påfaldende, at af den lille halve snes breve, hvori Peder Falster forekommer som rigs-kansler, er to til fordel for Bent Bille¹ og to for hans nære ven Steen Basse², mens eet vidimerer en kvittering til broderen Peder Lykke³. Det synes at vidne om en vis tjenstiver. At derimod biskop Jens har forholdt sig mere koldsindigt over for den i disse år stærkt opadstræbende Billeslægt, derom vidner ikke

¹ Ibidem, nr. 5726, 5871, jfr. 5328.

² Ibidem, nr. 5800, 5875.

³ Ibidem, nr. 5798.

blot hans dom i Truestorpsagen, men fuldt så meget tre små ord, der står i det tidligere¹ omtalte tingsvidne af 26. jan. 1419, og som, indføjet i den rette sammenhæng, er afslørende som et lynglimt.

Peder Lykke, hvis nære tilknytning ikke blot til dronning Margrethe, men også til kong Erik og dronning Philippa af mange grunde er utvivlsom, var fra 1409 til 1418 biskop i Ribe. Som sådan overværede han ligesom sin nære ven og protegé, biskop Navne, da i Västerås, forliget om København 8. nov. 1416²; sidstnævnte deltog også i dommen 3. febr. næste år³. 4. april 1418 valgtes Peder Lykke »efter kongens ønske og med hans samtykke«⁴ til ærkebiskop i Lund; men først et helt år efter kom han i fuld og formelt ubestridelig besiddelse af sit nye og høje embede. At dette som forlængst påvist⁵ ikke skyldtes pavelig modstand mod selve hans forflyttelse, men alene hans energiske og med kongens hjælp⁶ heldigt gennemførte kamp for en kraftig nedsættelse af servispengene, det fremgår tydeligt af, at paven 7. okt. løste ham fra Ribestiftet og ved provision overførte ham til Lund⁷; 13. dec. blev palliet ham tilstået⁸. Dermed var sagen dog ikke bragt til afslutning; endnu i bullen om takstnedsættelsen 17. marts kaldes han »olim episcopo Ripensi ad . . . ecclesiam Lundensem postulato et sibi nuper . . . de eadem proviso«⁹. Først ved udgangen af april kaldes han uden forbehold *archiepiscopus Lundensis*¹⁰.

¹ S. 435.

² Kjøbenhavns Diplomatarium I (1872), 140.

³ *Ibidem.*, 142.

⁴ Magnus Matthiae: *Episcoporum ecclesie Lundensis series*, ed. Thomas Bartholin (1710), 179 (Erico Pomerano »consentiente & volente«). Jfr. Ribe stifts krønike (*Script. rer. Danic.* VII, 1792, 198): *consensu regis*.

⁵ W. Møllerup: *Bille-Ættens Historie* I (1893), 76 f.; Johs. Lindbæk: *Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristian I og Hans* (1907), 147.

⁶ *Acta pont. Danica* II (1907), 287.

⁷ *Ibidem*, 274.

⁸ *Ibidem*, 280.

⁹ *Ibidem*, 287.

¹⁰ *Ibidem*, 292 f.

Man må kende dette langsomme hamskifte i dets enkeltheder for at kunne vurdere betydningen af, at biskop Jens 26. jan. gør sin underkastelse under en kollegial domstol afhængig af, at ærkebisen forinden, »som hanwm byr¹«, havde erhvervet pavelig stadfæstelse. Han vidste, at Peder Lykke var kongens mand og af ham støttedes i sit økonomiske krav, og han vidste, at paven var gået så vidt, at resten var et tidsspørgsmål. Gør man sig dette klart, får det lille indskud i al sin tilsyneladende uskyldighed en ligefrem impertinent brod over for den både meget ældre og meget fornemmere embedsbroder. Er skarpheden måske en tak for sidst til den, der mere end nogen anden havde hjulpet kongen til at udnytte vakancen i Roskilde 1416? Og tør man ikke gå ud fra, at ærkebispens nærværelse ved forhandlingen med kongen febr. 1419² har forfejlet den tilsigtede intimiderende virkning?

Noget sikkert svar på disse spørgsmål kan ikke gives. Og det må i det hele indrømmes, at til en sikker kortlægning af modsætningsforholdet mellem Jens Andersen og Billeätten slår materialet ikke til. Det får derfor stå hen, om biskoppen med sin udtalelse jan. 1421 om de »andre mænd«, af hvem han stadig følte sin ret og sin fred truet, bl. a. har sigtet til Bent Bille. At han derimod har fundet kongens købstadpolitik for svag og følt sig ganske utryg ved det kongelige rettertings virksomhed, derom levner købstadforordningens indledning og Truestorpsagen ingen mulighed for rimelig tvivl. Men dermed underbygges i høj grad hypotesen om en nær sammenhæng mellem de to afsnit af tingsvidnet 1421. I den stormandsopposition omkring år 1420, hvis styrke vi har kunnet påvise, har Roskildebispen ikke blot taget aktivt del. Både i kraft af sit embede og af sin personlighed må han have været dens leder.

Erkendelsen heraf åbner ny mulighed for forståelse af forligsaktens første afsnit, som i sin upræcision ingenlunde er det mindst dunkle. Klart er det kun, for så vidt vi her får sort på hvidt for, at biskop Jens 12. febr. 1421 officielt takkede sin

¹ Kjøbenhavns Dipl. I, 146.

² S. 435 f.

nådige herre for fred, ret og skel. Men hvad betød i realiteten denne pludselige og lidt overraskende kristelige ydmyghed? Nærmest ligger det måske at tolke ordene som et sløret dementi af forudgående skarp kritik. Det er dog næppe tilstrækkeligt. Snarere kommer man sandheden på sporet ved at stille det spørgsmål, hvilken gengæld kongen og hans nærmeste rådgivere (Erik Krummedige, Peder Lykke) med billighed kan have ønsket og ventet for de væsentlige indrømmelser med hensyn til både købstadpolitik og retspleje, som de sikkert allerede ved nytår 1421 var ved at bekvemme sig til. Svaret er ikke vanskeligt: de har ønsket det samme som i 1419, en definitiv afgørelse i sagen om København. Men de opnåede det ikke. Biskop Jens lod sig ikke drive længere end til den vage erklæring om, at han ikke havde noget at klage over. Den er vel blevet tolket som en anerkendelse af status quo, og det for så vidt med rette, som bispesædets krav næppe rejstes påny i bispens levetid. Men kom det engang i fremtiden til en virkelig proces, vilde tingsvidnet fra 1421 være kronens advokat til ringe nytte. Principielt stod kirkens standpunkt urokket. Hvis denne tolkning er rigtig, har Erslev altså ret i, at der er forbindelse mellem Københavnskonflikten og biskoppens erklæring, men ikke i, at denne betød afkald.

Til den trodsige tilføjelse om de »andre mænd«, som kongen måtte tage med i købet, foreligger en interessant parallel i indskriften over korstolene¹, hvortil det nu vil lønne sig et øjeblik at vende tilbage. Nu véd vi nemlig, at da denne tekst, fingerneft udskåret i gyldne minuskler mod himmelblå grund, fandt sin plads der, hvor den endnu kan læses, da stod konge og biskop — trods samarbejdet netop om kirkens omdannelse og trods den fine kanslertitel — i skarpest mulig modsætning, ikke blot i den endnu uafgjorte strid om København, men også om rigets almindelige politik. Og så stiger en lønskrift pludselig frem mellem linierne. Navnlig hen mod slutningen: efter ordene »thi mens denne dronning regerede, var der overalt held og lykke for rigernes indbyggere« har de Roskilde kanniker og købmænd

¹ Jfr s. 448 f.

både forstået og vidst at goutere det stumme hjertesuk »Det var dengang!«. Nyt lys falder også over indskriftens sidste linie, hvis fromme ønske ellers nok kan forekomme den uindviede noget overflødigt og tomt: »Må det [nemlig koret¹] derfor bestå, og må de bestå, som måtte ønske os bestand!« Vægten ligger på begrænsningen: kirkens fjender »har alle det værste tilbage«.

Den, der skrev denne tekst, var samme mand, som omtrent et halvt år senere, da han på landstinget skulde takke kongen for ret og skel, ikke dyede sig for at tilføje: »måtte jeg ellers så nyde det for andre mænd«. Med hans gode villie skulde sandheden om den stridende kirkes vilkår i en ond verden ikke blive dysset ned. Samme hånd formede det beske indskud »som hanwm byr« og sikkert også ordene om de fattiges klager, »som man hverken kan eller bør nægte retfærdighed«. Den stilistiske lighed er umiskendelig: overalt den samme kloge uangribelighed i formen, overalt samme djærve realisme bagved.

VI. Afspændingen.

En håndfast og myndig realpolitiker med begge ben på Sjællands faste grund, det er det helhedsindtryk af biskop Jens, som må fæstne sig gennem analysen af akterne. Nogen hofprælat var han ikke — men heller ikke nogen partifanatiker. Havde han været det, havde forliget af 1421 næppe holdt.

Og det gjorde det efter alt at dømme. Mest vel, fordi modsætningen hverken var gennemgribende eller principiel. Afspændingen fremmedes ved, at der var politiske opgaver, ved hvis løsning et samarbejde mellem konge og biskop var både muligt og i høj grad ønskeligt. Det gjaldt, i hvert fald i de store træk, domkirkens omdannelse til kongelig gravkirke. Langt mere væsentligt er det, at de rimeligvis til enhver tid har været enige om tidens mest brændende udenrigspolitiske problem, forholdet til de holstenske grevers krav på Sønderjylland; højst kan der

¹ Den her givne oversættelse afviger fra kirkeværkets (Danmarks Kirker, Københavns Amt III, 1951, 1678). At opfatte den afdøde dronning som subjektet for valeat er næppe holdbart.

have været nogen divergens om midlerne og vel især om, hvor meget man skulde ofre for at vinde hansestædernes støtte. Fra tiden 1412—21 savnes ganske vist direkte vidnesbyrd om Jens Andersens standpunkt; men der er i hvert fald ingen grund til at antage, at han skulde have taget afstand fra sin farbroders dom i Nyborg 1413. Efter 1421 er tilslutningen tydelig. Det var jo netop en af grundene til kongens indrømmelser 1421—22, at han nu havde brug for det sjællandske landstings bistand. Og den opnåede han. I tinget 5. marts 1421 havde bispen ikke deltaget; men 2. juli mødte han og hele Roskildekapitlet mandsstærkt og medbeseglede villigt det ene af de to vidnesbyrd, hvorved de forsamlede tingmænd bekræftede, at Slesvig fra ældgammel tid havde tilhørt Danmarks rige og krone¹. Og vil man indvende, at Jens Andersens medvirken ved denne lejlighed kan være et taktisk bestemt led i disse års forligspolitik, så vil en tilsvarende tvivl om hans oprigtighed i hvert fald være helt ubeføjet over for det fuldt selvstændige, utvetydige og udførlige vidnesbyrd i samme sag, som han tre år efter aflagde til kong Sigismunds udsendinge i Flensborg². Her nøjedes han ikke med at bekræfte hertugdømmets danskhed, men benægtede tillige kategorisk, at de daværende grever eller deres fader nogensinde havde modtaget det som virkeligt len. Han tilføjede, at han måtte vide besked, »quia est cancellarius regni et tunc regis, et si fuisset facta, bene sciuisset, quia omnes scripture ibant per manus suas³«. At han på dette tidspunkt, da kongen var i Ungarn, skulde have udtalt sig under politisk pres, er ganske usandsynligt, og den unødvendige tilføjelse taler yderligere derimod.

¹ Rep. I, nr. 5924; jfr. s. 453.

² Script. rer. Danic. VII (1792), 403—05.

³ I Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, 88, har Will. Christensen behandlet dette sted som en oplysning om den øverste kanslers beføjelser. Det er noget dristigt; omstændighederne kunde friste biskoppen til at overdrive sin kompetence, og den omhyggelige distinktion mellem funktionen før og efter 1416 synes netop at røbe, at han var sig bevidst, at han kun for det første tidsrum kunde hævde at have kendskab til hele korrespondancen.

Et ikke mindre vægtigt tegn på, at Erik nu har kunnet regne med biskop Jens som en pålidelig støtte for sin slesvigske politik, udgør den kendsgerning, at han fulgte kongen på den første del af dennes store udenlandsrejse. Dette fremgår klart af en vidisse af 22. sept. 1423¹, udfærdiget i kongens herberge i den lille pommerske by Landsberg og på hans anmodning; den gav to akter fra Valdemar Atterdags tid, begge af betydning for den aktuelle retsstrid; og som nærværende nævnes i dens indledning foruden den nye ærkebisp af Uppsala også biskop Jens af Roskilde. Endnu mere oplysende om de to mænds indbyrdes forhold i 1423 er et i sig selv ganske upolitisk brev af 9. juli². Det er en obligation, hvorved biskoppen til sit kapitel pantsætter jordegods som sikkerhed for et lån på 500 mark lybsk, ydet ham »pro sumptibus et expensis per nos versus partes Alemannie et remotius, si contingat, in negotiis regni et ecclesie cum Erico rege pronunc faciendis«. Inden dette tidspunkt og formodentlig under forhandlingerne med stæderne i juni er det altså blevet bestemt, at biskoppen skulde med til Pommern; men derudover røber betingelsessætningen, at der havde været tale om, at han også skulde deltage i mødet med kong Sigismund. Kanslerværdigheden var nu åbenbart mere end nominel. At tanken atter opgaves³, siger mindre; når rejsens uventede langvarighed talte for følgets begrænsning, var det rimeligt, at kongen foretrak at lade sin nære ven Erik Krummedige føre sin sag. Obligationen bevarer ikke des mindre sin værdi som led i den indiciekæde, der klart vidner om, at tillid og samarbejde nu havde afløst den tidligere spænding. Et andet og meget vigtigt led er den bekendte vidisse af unionsbrevet fra 1397, der under afgørende medvirkning fra Roskildebispens side udfærdigedes i Kalundborg 11. sept. 1425⁴.

¹ Rep. I, nr. 6051.

² Ibidem, nr. 6033.

³ At en del af følget hjemsendtes fra Pommern, oplyses af Korner, se Die Chroniken der niedersächsischen Städte, Lübeck III (1902), 203 f. Til denne del hørte utvivlsomt biskoppen, der i hvert fald var i Flensborg juni 1424, se s. 462.

⁴ Bedst publiceret af A. Taranger: Kalmarunionsbrevet af 20. juli 1397

Om Jens Andersens politiske virksomhed i de sidste seks år af hans liv foreligger så få oplysninger, at den med nogen ret kan formodes at have været ret begrænset. Så godt som eneste kilde er Hanserecesse, af hvis meddelelser det klart fremgår, at han lige til sin død i sommeren 1431 støt og stadigt deltog i forhandlingerne med stædernes udsendinge, således 1426, 1429 og to gange i 1430; og hovedindtrykket af beretningerne må blive, at han vel indtog den formelt fremskudte stilling, som hans rang berettigede ham til, men i øvrigt ikke var særligt aktiv. I 1426 udnævntes han og Peder Lykke til i kongens fraværelse at modtage og bedømme eventuelle klager fra stæderne; men de fik ikke lejlighed til at praktisere i dette hverv¹. Både 1429 og 1430² nævnes biskop Jens som den første inden for det udvalg af råder, der på kongens vegne byder gesandterne velkommen og træffer nærmere aftale om tid og sted for de egentlige forhandlinger. Kun fra Helsingborgforhandlingerne sidst i 1430 er et mere levende og individuelt træk overleveret³: ved åbningsmødets afslutning trak biskoppen de hanseatiske sendebud til side og gav dem det råd, at de, hvis de vilde nå forståelse med kongen, lod holstenerne sejle deres egen sø; dem havde man fra dansk side bekæmpet i tyve år, og det vilde man blive ved med. Intet i disse oplysninger tyder på nogen ændring i kongens og bispens indbyrdes forhold siden 1424.

Kildestoffet til biskop Jens Andersens biografi må nærmest kaldes forbavsende righoldigt. Man vil ikke kunne nævne ret mange andre nordiske stormænd fra 1400-tallet, hvis politik i den grad lader sig følge næsten fra år til år. Og ad den vej føres man med nødvendighed til en kraftig revision af Erslevs skildring. Et føjeligt redskab for kongens villie var biskop Jens afgjort ikke; snarere må han karakteriseres som en mand af

(1898), 3—11. Om vidissen og Jens Andersens andel deri håber jeg i nær fremtid at kunne offentliggøre en særlig afhandling.

¹ Hanserecesse [1. Abth.] VIII (1897), 339 f.

² Ibidem, 401 f., 507.

³ Ibidem, 536.

usædvanlig selvstændighed og fast karakter, hvad navnlig hans optræden på landstingene 1419 og 1421 vidner om; med noget mere reservation kan også nævnes indskriften over kannikestolene 1420 og udtalelsen til hanseaterne ti år senere. At fremstille ham som en stivstikker vilde være at havne i den modsatte yderlighed af Erslev; han førte ikke sagen om København op til kurien, og han fandt sig i at afgive den af modparten fordrede erklæring af 22. jan. 1421. Hans vekslende stejlhed og smidighed indbragte betydelige resultater: med titlen som øverste kansler opnåede han en dertil svarende kontrolmyndighed, for-gængerens tanke om domkirkens ophøjelse til kongeligt pantheon gennemførtes, og endelig var forliget af 1421 alt andet end magert: kongen måtte desavouere sit retterting og imødekomme de sjællandske købstæders krav uden til gengæld at få besiddelsen af København varigt sikret.

Jens Andersen har ikke — som Hans Laxmand — forberedt en revolution. Han har heller ikke — som en overgang Birger Gunnensen — tænkt på at genoptage de store ærkebispers kamp-politik fra tiden 1254 til 1325. Men den indflydelse i samarbejdet mellem stat og kirke, som efter rang og tradition tilkom Roskilde-bispen, har han både fordret og fået.

Résumé.

En 1416, succédant à son oncle Peder Jensen, Jens Andersen (Lodehat) (né environ 1384, mort en 1431) fut élu évêque de Roskilde. Pendant les années 1413–1416 il figure trois fois comme chancelier du roi, de 1419 à 1423 de même trois fois titulé summus cancellarius regni Dacie. Se fondant en partie sur ces faits, Kr. Erslev l'a dépeint comme un courtisan faible, instrument soumis à la politique du roi Erik de Poméranie. C'est contre cette interprétation que s'oppose l'étude présente.

L'auteur fait valoir que la lutte de Jens Andersen pour récupérer Copenhague, dont le roi avait tiré parti de la vacance en 1416 pour s'emparer, ne fut aucunement menée par feinte, mais avec une dure persévérance et en exploitant toutes les chances. Comme chancelier du roi il fut plutôt le secrétaire de l'oncle,

comme chancelier suprême davantage le mandataire du conseil que le serviteur du roi. Deux sources, jusqu'ici négligées, sont mises en relief et analysées. D'abord le jugement porté en 1421 à Copenhague, par un conseil interscandinave, sur Jens Gerekesen, archevêque d'Upsal et cousin de Jens Andersen, document pourvu d'une introduction longue et nourrie qui retrace les idées de l'acte de l'union de Calmar de 1397, et qui couvre sans doute l'opinion de l'évêque. Ensuite le témoignage rendu par le thing de Seeland le 5 mars 1421 qui attesta d'une part que Jens Andersen avait remercié le roi de lui avoir rendu la justice et la paix, d'autre part que celui-ci comparut en personne, se défendant d'avoir publié des chartes nuisibles au royaume, mais admettant que deux de ses juges avait prononcé des arrêts mal fondés. Ce document peu clair est interprété comme le résultat d'un compromis entre le pouvoir royal et une opposition aristocrate dirigée par l'évêque; on fait observer sa connexion avec l'ordonnance concernant les villes du 15 février 1422, et l'on cherche à démontrer que le roi fut obligé à des concessions considérables, sans obtenir grand-chose en revanche. Après l'accord de 1421, une détente durable semble s'être produite, facilitée du fait qu'entre le roi et l'évêque il n'existait pas de désaccord sérieux sur la question principale de la politique extérieure: à la lutte d'Erik pour arracher le Slesvig aux Holsteinois Jens Andersen pouvait prêter sans réserve son appui actif.

Le portrait peint par Erslev porte donc à faux; il faut y substituer l'image d'un politique réaliste très indépendant et d'une influence considérable. Par conséquent, il faudra aussi procéder à une revision au moins partielle du tableau fait par le même savant de la première décade du règne du roi Erik. Déjà à cette époque, il subissait des difficultés sérieuses dans ses rapports avec l'aristocratie danoise, et sa législation concernant les villes n'était guère, autant qu'on l'a supposé, une manifestation de sa conviction personnelle.

Smaastykker

Forbudet af 4. oktober 1775 mod eksport af våben til de amerikanske oprørere

Af

Aa. Rasch

At begivenheder i samtiden ofte kan friste historikere til at søge analoge fænomener i fortiden, er ikke noget ukendt — gang på gang er inspirationen til vigtige undersøgelser opstået på denne vis.

Den store amerikanske våbenhjælp til Europa under og efter den anden verdenskrig har fremkaldt en sådan reaktion hos en belgisk forsker, Albert de Dorlodot, der er blevet tilskyndet til at undersøge et ældre tilfælde af våbenhjælp — nemlig da det europæiske fastland hjalp de oprørske amerikanske kolonier med våben til deres kamp mod England. Det kan han have så meget mere grund til, som netop hans hjemland, Belgien, var en af de stater, der leverede flest våben til amerikanerne før det tidspunkt, da Frankrig og Spanien åbent greb ind på oprørernes side.

Da leverancer af våben og andre nødvendigheder til krigsførelsen måtte foregå meget stilfærdigt, er det overordentligt vanskeligt at nå til klarhed over transaktionerne, der kun har sat sig ringe spor i officielle dokumenter og følgelig ikke er lette at følge i arkivernes dokumenter. Den belgiske forsker har derfor måttet benytte ikke blot sit hjemlands, men også engelske, franske, østrigske, svenske og danske arkiver. Undersøgelserne er hidtil resulteret i nogle mindre artikler, medens en sammenfattende skildring endnu er under udarbejdelse¹.

¹ Dorlodot: »L'aide Belge aux insurgents Américains (1774—1782)«. (Extrait des annales du XXXIVme congrès de la fédération archéologique

Men allerede de små artikler giver et billede af, hvordan våbenleverancerne fandt sted i oprørets første år. Et kort resumé af Dorlodots resultater skal derfor meddeles.

Da oprøret brød ud i 1775, var der i kolonierne ingen fabrikation af våben, krudt eller andre militære fornødenheder. I årene før havde amerikanerne indskrænket sig til passiv modstand, skattenægtelser og lignende kampmåder. Ved et i december 1774 udstedt forbud mod import af engelske varer og et senere forbud mod eksport af egne produkter ville de ramme England økonomisk, føre handelskrig. Der var ikke tale om krigsforberedelser, herunder større indkøb af våben, før de første skud mod englændere var faldet. — Dog havde allerede i sommeren 1774 nogle amerikanske skippere for privat regning opkøbt våben og krudt i Amsterdam, der dengang var et af Europas centre for handel med våben, og ligeledes på de vestindiske øer. Da indkøbene i Amsterdam tog til i vinteren 1774—75, greb den engelske regering ind og erklærede over for de søfarende nationer, at de engelske krigsskibe i amerikanske farvande havde ordre til at opbringe alle skibe, der uden engelsk tilladelse førte krigsfornødenheder til kolonierne.

Mangelen på våben og ammunition var derfor overordentlig stor i kolonierne, da fjendtlighederne var begyndt i foråret 1775. Soldaterne måtte møde med deres egne geværer, og i sommeren 1775 konstaterede George Washington, der da var udnævnt til øverstbefalende, at der kun var krudt til 9 skud pr. mand. Det andet hold indkaldte, der mødte i slutningen af 1775, havde ikke engang geværer. Det er derfor forståeligt, at Kongressen måtte gribe til særlige forholdsregler for at skaffe våben til den krig, som nu var en kendsgerning. Et vigtigt skridt i så henseende var, at den i juli 1775 vedtog, at alle skibe, der bragte krigs-

et historique de Belgique, Verviers, 1951), »Les ports d'Ostende et de Nieuport et les fournitures d'armes aux insurgents américains 1774—1782« (i Communications de l'Académie de Marine de Belgique, Tome VII, 1953) og »Les journaux des Antilles à l'époque de la guerre de l'indépendance américaine« (i Annales de la Fédération historique et archéologique de Belgique, 35me congrès, Courtrai 1955).

materiel, til gengæld skulle få tilladelse til at købe amerikanske varer for et tilsvarende beløb. Man ville herved udnytte den kendsgerning, at de europæiske kolonier på øerne i Det karibiske Hav havde lagt deres økonomi eensidigt an på dyrkning af varer som sukker, kaffe, tobak og indigo, der alle kunne sælges for gode priser i Europa, men havde forsømt produktionen af almindelige levnedsmidler, således at de i større eller mindre grad var afhængige af tilførsler fra de 13 kolonier på det amerikanske fastland, da de europæiske moderlande havde svært ved at forsyne dem med disse varer.

Den engelske regering havde som nævnt fra oprørets begyndelse haft blikket åbent for, at amerikanerne for enhver pris måtte hindres i at få våbentilførsler. Allerede i februar 1775 opnåede den, at Hamburgs senat forbød udførsel af krigsvigtige varer til oprørerne, i marts fulgte Portugal og Nederlandene — omend modstræbende — efter, den 15. august Begge Sicilier.

Nederlandene havde hidtil indtaget stillingen som den største våbenhandlarnation i Europa. Forbudet ramte derfor dem og navnlig Amsterdam ubehageligt, og det har vel næppe glædet hollænderne, at andre nationer i det skjulte fortsatte handelen, der uden tvivl har været ganske indbringende. Her i Amsterdam erfarede i alt fald den engelske gesandt, at våbenpartier fra Belgien sendtes over Ostende med foregivende af, at de skulle til Lissabon. Den engelske gesandt i denne by så derimod ikke noget til de pågældende skibe. Dorlodot har i toldbøgerne fra Ostende fundet, at mængden af våben, der som transitvarer passerede byen, steg fra ca. 11.000 pund i 1772 til ca. 81.000 pund i 1775, 184.000 pund i 1776 og ikke mindre end 662.000 pund i 1777. Det er derimod ikke så klart, hvilke skibe der bortførte våbnene, da manges last kun angives summarisk som jernvarer. Det kan desuden påvises, at eksporten fra den dengang uafhængige by Liège (der styredes af en biskop) gennem de østrigske dele af Belgien har omfattet mindst 1.555 kanoner af forskellige kalibre, 74.000 kugler, 905 svingbasser og 29.000 geværer.

Hvilke veje våbnene fulgte, når de først havde forladt

Belgien, er mindre klart. Dog er det tydeligt, at en del af dem er sendt til Bordeaux, hvorfra de ad forskellige veje blev sendt til de franske og hollandske øer i Det karibiske Hav og derfra videre til de kæmpende oprørere¹. At Bordeaux i disse første år under oprøret havde en højkonjunktur, er sikkert. Man kan bl.a. se det af det usædvanligt velbevarede danske konsulatsarkiv fra denne by. I en indberetning til Kommercekollegiet den 23. august 1777 skildrer konsulen, Fritz de Lilliendahl, at Frankrigs handel med amerikanerne er blevet en kilde til rigdom for det og forarmelse for England. Amerikanske skibe, der enten sejler for Kongressens regning eller for privat, sælger deres varer til høje priser, og adskillige franske, spanske og hollandske skibe har også med held deltaget i denne trafik. Det har dog ikke været helt uden risiko, da et par skibe fra Bordeaux var blevet opbragt af englænderne, fordi de var lastet med ammunition. Deres papirer lød imidlertid på en fransk havn i Vestindien, og den franske regering krævede derfor at få dem udleveret. Konsulen beretter videre, at der ligeledes fandt en stor handel sted mellem de oprørske stater i Nordamerika og de franske karibiske kolonier, der skulle have forsyninger fra fastlandet. »L'ammunition de Guerre a fait un de principaux articles que les Colonies unies ont fait chercher icy et dont jusqu'au présent la sortie n'a pas été empêché —«. Dog var for et par dage siden et par amerikanske skibe blevet tvunget til at udlosse deres våben, efter at eksporten udtrykkeligt var blevet forbudt. Konsulen sluttede iøvrigt med at udtrykke håbet om, at også Danmark-Norge ville kunne drage fordel af disse gunstige omstændigheder ved at levere jern, stål, tovværk, sejldug o.a.²

M. Dorlodot har under sine besøg i København ikke lagt skjul på, at han også havde en vis mistanke til de dansk-norske skibe, der i disse år i stort tal sejlede på Vestindien. Selv om bevarede lister over ladninger fra København³ og sundtolds-

¹ Dorlodots anførte skrifter.

² RA., Konsulatsarkiv Bordeaux, aflevering 1958, kasse 1, pk. 1, brev nr. 78/1777.

³ RA., Generaltoldkammerets vestindiske kontors journalsager.

registrene i disse år er næsten påfaldende blottet for meddelelser om krudt- og våbenlaster, var den norske og svenske skærgård jo yderst velegnet til ulovlige omladninger af våben, der igen kunne være udlosset, før skibene gik ind til klarering og udlosning i St. Croix' eller St. Thomas' havne. Men det er ikke lykkedes at påvise noget tilfælde af våbensmugleri her.

Den danske regerings holdning under den amerikanske frihedskrig er blevet ret indgående behandlet af Edvard Holm, der skildrer A. P. Bernstorffs principielle stilling til oprøret og de store problemer for rigernes handel og søfart, der opstod, efter at Frankrig og Spanien i 1778 havde grebet ind i kampen¹.

Holm understreger navnlig, hvordan Bernstorff fulgte udviklingen efter fjendtlighedernes udbrud. Han var imidlertid lige så interesseret i udviklingen før dette tidspunkt. Dette afspejles i indberetningerne fra Danmark-Norges gesandt i London, Diede v. Fürstenstein, der med flid meddelte udviklingens faser, både i parlamentet, i regerings- og diplomatkredse og i den engelske presse, så snart han fik kendskab til dem².

Allerede i begyndelsen af året 1775 sendte Diede nyheder, der var foruroligende for danske interesser. I begyndelsen af februar havde den engelske premierminister, Lord North, således erklæret, at det blev nødvendigt at standse al handel på kolonierne³, og dette udvidedes snart til, at den engelske regering navnlig ville skride ind mod handel med kontrabande. I London gik der samtidig rygter om, at et svensk skib var på vej til Amerika med kanoner og ammunition⁴.

Bernstorff var allerede på dette tidspunkt overbevist om, at stridighederne mellem kolonierne og moderlandet ville udvikle sig til åben kamp, og han var også overbevist om, at det var Englands bestemte forsæt i så fald at standse deres handel

¹ E. Holm: Danmark-Norges Historie 1766—1808, II, 1, 294 ff og Hist. Tidsskr., 3. r., V (1866—67), 1 ff.

² T. eks. RA., Dep. for udenrigske anliggender, England, depecher fra London 1775 ³/₁, ²¹/₁ og ²⁶/₈.

³ Depeche fra London 1775 ³/₂.

⁴ Depeche fra London 1775 ⁷/₂.

med Europa. Dette gav han udtryk for i en skrivelse til gesandten i Paris, hvor han tilføjede, at man i London var overbevist om, at Frankrig ikke ville gribe ind, men han ønskede dog at vide, hvad gesandten mente om dette, og navnlig, hvordan folkestemningen i Frankrig var¹.

Den 21. februar indberettede Diede, at lord North nu i Overhuset havde fremsat et lovforslag om forbud mod handel mellem moderlandet og kolonierne. Dette gav anledning til, at Bernstorff i et svarbrev udviklede sit syn på situationen. Navnlig fremhævede han, at det eneste, der efter hans opfattelse ville kunne bringe England held i den forestående strid, var uenighed mellem kolonierne. I København, hed det videre, havde den engelske gesandt, de Laval, allerede meddelt, at de engelske skibschefer ved Amerikas kyst havde fået ordre til at opbringe alle skibe, som førte forbudte varer og »warlike stores« til kolonierne. Det sidste var en noget uklar formulering, men der skulle ikke svares på denne meddelelse. De danske vestindiske øers stilling ville dog komme til at lide under en afbrydelse af handelen, da de normalt importerede brænde og levnedsmidler fra New York².

I en skrivelse den 4. marts (undtagelsesvis på dansk) til generalguvernør P. Clausen i Dansk Vestindien videregav Bernstorff den engelske meddelelse og tilføjede, at skønt han ikke troede, at øernes beboere med egne skibe stod i handelsforbindelse med Nordamerika, ville han alligevel anmode om, at der blev truffet de fornødne foranstaltninger, så skade og ulempe for indbyggerne kunne undgås³.

Særlig klar var denne instruks ikke, og guvernør Clausen beklagede sig da også senere i et brev til en af sine undergivne over, at der ikke var givet ham tydeligere ordrer, men at han havde måttet handle efter eget »begreb«⁴. Den 11. maj 1775 handlede han imidlertid efter sit »begreb«, idet han publicerede

¹ Dep. f. u. A., geheimregistratur 1775, s. 107v.

² Geheimregistratur 1775 s. 127v ff.

³ Ibid. s. 142r.

⁴ R.A., Den vestindiske guvernørs arkiv, P. Clausens kopibøger, bog over korrespondance med betjente o.a. 1777—81, brev af 1777 ²⁹/5.

den engelske erklæring¹. Noget direkte forbud mod eksport af våben indeholder plakaten ikke, men det ser ud til, at både Clausen og Bernstorff senere opfattede den som omtrent ensbetydende med et forbud.

Flere ubehagelige meddelelser fra London kom i en depeche fra Diede den 17. marts. Han havde talt med den engelske udenrigsminister, lord Suffolk, om ordrerne til de engelske skibschefer og herunder nævnt, at han ikke troede, at der var megen forbindelse mellem de danske øer og fastlandet. Hertil havde Suffolk svaret »roudement et un peu platement«, at den danske the kunne blive genstand for ordrens udførelse². Han kan vel have tænkt på, at den livlige indsmugling af the, som danske købmænd praktiserede til England, kunne blive udvidet til Amerika³. Et lyspunkt i samtalen var dog, at Suffolk erklærede, at visitation af skibe kun ville finde sted i amerikanske farvande⁴.

I marts 1775 underskrevs den engelske lov om handelspærringen, og i april indløb meddelelse om, at Holland havde forbudt eksport af våben til Amerika⁵. Et tilsvarende forbud var endnu ikke udstedt her i landet, og regeringen tog ikke noget initiativ til at udstede det.

Overhovedet svækkedes for en tid interessen for begivenhederne i Amerika. Forholdene i Østeuropa og rustninger i Spanien, som man frygtede var indledningen til et spansk angreb på hollandske besiddelser, optog en overgang diplomaternes interesse⁶. Dertil kom for Danmarks vedkommende meddelelsen om, at dronning Caroline Mathilde natten mellem den 10. og 11. maj var død i Celle. Edv. Holm skildrer, hvilken følelse af lettelse budskabet vakte i danske regeringskredse⁷. For forholdet til England betød dødsfaldet imidlertid mulighed for nye vanskeligheder af formel eller reel karakter, og alt dette

¹ R.A., Den vestindiske regerings plakatsbyg 1744—91, s. 235 f.

² Depeche fra London 1775 ¹⁷/₃.

³ Om smugleriet af the, se: Rasch og Sveistrup: Asiatisk Kompagni i den florissante Periode 1772—1792 (1948), 109 f.

⁴ Depeche 1775 ¹⁷/₃.

⁵ Depecher fra London 1775 ³¹/₃ og ⁴/₄.

⁶ T. eks. geheimregistratur 1775 s. 238r ff, s. 308v og 339v.

⁷ Danmark-Norges Historie 1765—1808, II, 1 (1905), 243 ff.

passede Bernstorff særdeles dårligt, da det var hans alvorlige og i denne tid stadigt gentagne ønske at nå til et bedre forhold netop til England¹.

Som et led i disse bestræbelser må det vel ses, at han i august lod Diede meddele den engelske regering den ordre, der i marts var givet guvernør Clausen. Diede rapporterede, at Suffolk erklærede sig meget tilfreds hermed².

Det var den 8. september. Men samtidig var forholdet mellem England og kolonisterne blevet yderligere skærpet. Der var opdaget et stort anlagt forsøg på at smugle geværer fra selve England til Amerika, og dette havde omsider fået den engelske regering til at offentliggøre en tidligere udarbejdet proklamation om, at amerikanerne var at betragte som oprørere. Samtidig standsede Portugal tre skibe med våben til Amerika, og Nederlandene havde netop fornyet forbudet mod eksport af våben³.

Det er formodentlig den amerikanske iver for at skaffe våben og den i almindelighed skærpede situation, der er baggrunden for, at den engelske regering nu omsider slog ind på en hårdere kurs over for Danmark. Den 17. september 1775 lod den nemlig sin resident i København, de Laval, overrække en note til Bernstorff. Den indledtes ganske vist med en tak for det forbud, der var udstedt i Vestindien, men fortsatte så, at den danske regering kunne give endnu et bevis på sin gode vilje ved at forbyde al anden eksport af artikler til krigsbrug. Videre hed det, at Laval havde erfaret, at oprørerne havde bestilt store mængder sadler o.a. krigsmateriel i Tyskland, som blev samlet i Hamburg og Altona, hvorfra det skulle videretransporteres på danske skibe. Skrivelsen sluttede med den direkte trusel, at England ville behandle alle skibe uden skånsel, hvis de blev grebet i at bringe forsyninger til oprørerne⁴.

¹ T. eks. geheimregistratur 1775, s. 347r, 418v ff, m.fl. st.

² Geheimregistratur 1775, s. 587r, ordre til Diede af 22/8. Depeche fra London 1775 8/8.

³ Depecher fra London 1775 26/8, 5/9 og 8/9.

⁴ Laval til Bernstorff, D.f.u.A., alm. korrespondancesager V, pk. Vestindien I.

Den 19. september kommenterede Bernstorff de engelske krav i en længere skrivelse til Diede i London. Han skrev, at enhver fyrste havde ret til at kræve, at hans »allierede« (Danmark og England regnede stadig hinanden for allierede i henhold til den gamle traktat af 1670) ikke bringer hjælp til oprørske undersåtter — »C'est dans ce sens effectivement la cause de tous les souverains, et qui l'est autant plus, que c'est la folie de ce siècle que cet esprit de license et d'indépendance et ces notions fausses d'une liberté malentendue, qui gagne tant de peuples et tant d'individus, et qui est si destructif de l'ordre et du bonheur véritable de la société en général«. — Her taler den solide konservative og ordenselskende statsmand, enevældens og autoritetens mand, for hvem mange af århundredets tanker var en ren pestilens. Men iøvrigt kom det engelske skridt meget belejligt for Bernstorffs planer om et bedre forhold til England. Diede måtte endelig benytte denne lejlighed til at knytte »les liens de l'harmonie«. Når England endelig engang indrømmede, at Danmark kunne være nyttigt for det, måtte man gribe denne lejlighed¹.

I en anden skrivelse af samme dato fulgte mere konkrete instrukser til Diede. Han skulle straks forsikre lord Suffolk om Danmarks reelle hensigter. Det vigtigste var efter Bernstorffs mening allerede gjort, nemlig udstedelsen af forbudet i Vestindien, der ellers kunne være blevet en vej for spekulanter fra hele Europa. Bernstorff mente ikke — eller måske foregav han ikke at mene — at risikoen for forsøg fra danskeres side var stor. Han vidste, at handelen på øerne mest skete fra København, og man havde ikke i Danmark købmænd, der var tilstrækkeligt rige eller foretagsomme, og udenlandske foretagender ville snart rygtes. Han tilføjede, at englænderne hellere skulle passe på deres egne øer og det hollandske St. Eustatius². Det sidste er uden tvivl rigtigt, og det er vel også sandt, at udenlandske foretagender i Danmark hurtigt ville rygtes. Men man kan næppe

¹ Geheimereg. 1775, s. 644v ff.

² Geheimereg. 1775, s. 646r.

give Bernstorff ret i, at danske handelskredse ikke havde kapital eller foretagsomhed nok til at tænke på en sådan handel. Huse som Fabritius & Wever, de Coninck, Ryberg og flere andre kunne disponere over endog meget store midler — et blik på Kurantbankens udlåns- og vekselkonti kan hurtigt vise det. I året 1775, da Bernstorff skrev dette, indbetalte de Coninck således næsten 115.000 rd. til Asiatisk Kompagni for køb på dets auktioner og Niels Ryberg mere end 150.000 rd¹. Lad være, at nogle af disse køb skete for udenlandsk regning — der kunne altså skaffes kapital til en indbringende handel. Risiko kunne man i høj grad eliminere ved forsikring, f. eks. hos Lloyds i London, der gladeligt forsikrede for alle, landsmænd, neutrale eller fjender², og det var i alt fald senere i århundredet almindeligt at lade policerne omfatte også »fejl ved papirerne«³. Hvad endelig foretagsomheden angik, ja, da havde lord Suffolk med sin bemærkning om theen nævnt et punkt, hvor det ikke havde manglet dansk handel på foretagsomhed. Men Bernstorffs ord var vel også bestemt for Suffolk, hvis viden om danske forhold næppe har været for omfattende.

Bernstorff havde bebudet, at det af England ønskede forbud skulle komme omgående. Helt så hurtigt blev det nu ikke udstedt, selv om man ikke her som i Holland trak afgørelsen ud i måneder. -- Bernstorff begyndte med at anmode Generaltoldkammeret om oplysninger om alle de skibe, der i de sidste tre måneder var sejlet til Vestindien⁴. Svaret blev afleveret allerede dagen efter og oplyste bl. a., at eet skib var afsejlet fra London, eet fra Amsterdam, eet fra Marseille og eet fra Niels Rybergs oplag på Færøerne. Skønt der ikke fra Udenrigsdepartementet var spurgt specielt om våben, oplyste Generaltoldkammeret, der vel havde en anelse om, hvad det drejede sig om, at der i alle angivelserne kun var indført 4—5 geværer og 100 à 200 pund

¹ R.A. Asiatisk Kompagnis arkiv, nr. 300.

² Worsley and Griffith: *The Romance of Lloyds* (New York u.å), 179.

³ Rasch: *Dansk handel på Isle de France* (i Erhvervsarkivets årbog 1953), 23.

⁴ *Geheimereg.* 1775, s. 652r.

krudt, bortset fra 494 centner krudt og 16.000 kanonkugler, »hvis bestemmelse er bekiendt«, nemlig til militæret på øerne¹.

Den 23. kunne Bernstorff meddele Diede, at han havde gjort sin »rapport« til kongen om de engelske ønsker, men at denne havde ønsket at få mere detaillerede og nøjagtige oplysninger om alt i denne sag. Det ville derfor vare endnu et par dage, før kongen kunne tage sin endelige beslutning, men Bernstorff forsikrede, at kongen som altid følte sig knyttet til det engelske »system« og håbede på engelsk held over for oprørerne. Der var derfor ingen grund til at tvivle på udfaldet af den kongelige resolution, men det var endnu for tidligt at forkynde den, og der var ingen grund til at presse på for en afgørelse, når det var uden betydning, at den tøvede lidt. — Videre udviklede Bernstorff, at der ikke var afsejlet skibe fra Elben eller dennes omgivelser, og der var heller ikke forlangt pas, der tydede på, at nogle skulle afsendes. Toldlisterne viste også, at der kun var afsendt de varer, der sædvanligvis sendtes til Vestindien. — Bernstorff håbede, at England ikke ville misbruge Danmarks føjelighed til at stille nye krav. Navnlig var det hans håb, at det ville undlade at visitere skibe til Amerika. Skete dette, ville han ikke svare for konsekvenserne. En kraftig optræden ved de lejligheder »où la dignité de la Nation est intéressée entre préférentiellement dans le système de S. Mte«. Han ville bede Diede nævne dette i sine samtaler med lord Suffolk. Senere i brevet vendte Bernstorff tilbage til dette punkt og pålagde Diede at »soutenir dans l'occasion nos droits avec fermeté et avec vivacité«. Det var vel lettere at undlade dette, tilføjede han, men han mente ikke, at sådanne bemærkninger kunne tages ilde op og ændre en »alliance«, hvis pligter og bånd alle var gensidige. Ellers ville den snart blive reduceret til ligegyldighed².

Først den 27. september afsendte Generaltoldkammeret en skrivelse med nøjere oplysninger om, at det havde eftersat pas-

¹ Udenrigsdep., pk. »korrespondancesager vedr. Nordamerika 1770—1811«.

² Geheimereg. 1775, s. 655v ff.

protokollerne helt tilbage til årets begyndelse og desuden gennemgået angivelserne af ladningerne fra København og Flensborg, de to vigtigste byer for udredninger til Vestindien, men uden at finde noget usædvanligt ved eksporten¹. Den 29. september havde Bernstorff opstillet og dateret sin indstilling til kongen. Koncepten findes med skriverhånd, men med mange rettelser af Bernstorff selv. Han opregner omhyggeligt de grunde, der taler for at følge det engelske ønske om et forbud mod eksport af våben og ammunition. Som punkt eet står, at da kongen altid selv under de nylige uenigheder havde fulgt det princip, at Danmark omhyggeligt skulle holde fast ved den politiske forbindelse med England, ville det være betænkeligt at tilsidesætte det netop nu. (Oprindeligt stod der før »uenigheder«: »på grund af dronning Caroline Mathilde«, men det slettede Bernstorff). Det ville derfor være en god lejlighed til at genoprette det gode forhold. Videre udviklede Bernstorff, at udsigten til stridigheder med England ikke var den smule fortjeneste værd, som man kunne vente, bl.a. fordi handelen på Amerika var usikker, da Englands sømagt var overlegen, og da der var vanskelighed med at få betaling fra amerikanerne. Et forbud ville derfor ikke betyde noget offer for den danske handel. Videre gentog Bernstorff den tanke, at oprørsk undersåtter var fjender af alle konger og al lovlig magt, og at det fra gammel tid havde været brugeligt at nægte dem hjælp. Endelig mente han, at man burde være forsigtig, da England meget vel kunne tænkes at ville gå til yderligheder i denne sag, og fulgte man det engelske ønske, var det i det mindste sandsynligt, at englænderne ville afstå fra at visitere skibe i europæiske farvande. Et udkast til en forordning var vedlagt².

Dagen efter, den 30. september, kunne Bernstorff skrive til Diede, at kongen ikke havde vaklet et øjeblik med at give sit bevis på venskabet med England, og Diede skulle understrege, at det var sket uden forbehold³.

¹ D.f.u.å., pk. »Korr.akter vedr. Nordamerika 1770—1811«.

² R.A., D.f.u.A., pk. alm. korr.sager V, Vestindien I.

³ Geheimereg. 1775, s. 668r f. Forestillingen i Udenrigsdepartementets

Bernstorff havde ment, at sagen ikke hastede. de Laval, den engelske gesandt, havde en anden opfattelse. Den 30. september, samme dag som Bernstorffs skrivelse til Diede, kl. 7 aften foretog han et så usædvanligt skridt som at sende en note til Udenrigsdepartementet, hvori han mindede om, at Bernstorff havde lovet ham besked om fredagen (som var den 29.), og bad førstesekretæren erindre Bernstorff om det¹. Først den 2. oktober var Bernstorff imidlertid i stand til at give Laval den så ivrigt imødesete meddelelse, og samtidig fik Generaltoldkammeret anmodning om at udstede forbudet². Selve forordningen blev dateret den 4. oktober³. Den 2. januar 1776 indløb den til Vestindien, hvor det noteredes i regeringens journal, at den skulle publiceres⁴.

Gangen i dette forbuds tilblivelse er tydelig nok. Bernstorffs politik er også klar. Men der er i alt fald eet stort spørgsmål i denne forbindelse: hvorfor varede det så længe, før det blev udstedt? At dømme efter Bernstorffs breve til Diede kan det ikke være ham, der ønskede at trække tiden ud, jævnfør hans udglattende forklaring den 23. september. Hvem var det, der ville have yderligere oplysninger? Var det i statsrådet, at Bernstorff havde mødt modstand? Eller var det handelsinteressener uden for statsrådet, der gik mod forbudet? Resultatet blev dog, at Bernstorff fik sit forbud gennemført. Den 10. oktober skrev han til Diede, at denne kunne overlevere plakaten og mundtligt forsikre, at der ikke ville komme forbudte varer fra Danmark⁵. Denne rapporterede, at man i engelske regeringskredse havde modtaget meddelelsen med stor tilfredshed, og at man der var af den opfattelse, at det ikke ville blive muligt for oprørerne at skaffe sig de våben, de savnede⁶.

forestillings- og resolutionsprotokol er dateret ²⁰/₉, men kongens vedføjede approbation er ikke dateret.

¹ I pk. alm. korr.sager, Vestindien I.

² Skr. af 1775 ²/₁₀, ibidem.

³ Korr.akter vedr. Nordamerika 1770—1811.

⁴ R.A., Den vestindiske regerings journal 1776, nr. 16.

⁵ Geheimereg. 1775, s. 691 v f.

⁶ Depecher fra London 1775 ²⁰/₁₀ og ³¹/₁₀.

Heri forregne den engelske regering sig, som Dorlodot har påvist. Men havde Bernstorff for alvor regnet med at kunne undgå opbringelser af danske skibe, havde også han forregnet sig. Allerede den 9. november samme år fandt den første sted i et europæisk farvand, til stor fortørnelse for Bernstorff¹.

Problemerne om disse opbringelser skal ikke berøres her. Derimod skal det undersøges, om det kan konstateres, om forbudet er blevet respekteret eller overtrådt.

Fra engelsk side blev der kun en enkelt gang klaget over, at danske undersåtter skulle have solgt krigsfornødenheder til oprørerne. Det var i april 1777, at de Laval beklagede sig over, at en amerikansk skonnert skulle have fået 10 små tønder krudt på St. Croix. Samtidig protesterede han mod, at der fra forterne der var saluteret for det amerikanske flag. Denne klagepost var alvorligere, da salut kunne betyde noget i retning af anerkendelse af flaget og dermed af den oprørske statsdannelse². Denne episode fik dog ingen følger, bl.a. fordi salut for og brug af de amerikanske flag allerede før den engelske klage var blevet forbudt af generalguvernør Clausen³. I de mange og ikke altid ligefrem i sædvanlig diplomatisk sprogbrug affattede skrivelser, der udveksledes mellem Clausen og den engelske generalguvernør i Vestindien, ses heller ikke, at englænderne beskyldte danske for våbenhandel, men det fremgår, at der trods al risiko for opbringelse kom mange amerikanske skibe til øerne, og det ses også, at der fandt megen »snighandel«⁴ sted fra disses udhavne⁴.

At ikke alle kredse var lige tilfredse med forbudet, fremgår bl.a. af en skrivelse fra konsulatet i Bordeaux fra april 1778. Konsulen, Fritz de Lilliendahl, indberetter, hvorledes handelen på Amerika stadig trives, og han nævner, at der sælges sejldug, bly, kugler, kanoner, krudt og mange andre varer, som også

¹ Geheimereg. 1775, s. 791 v f.

² Geheimereg. 1777, s. 188r ff og 203v ff.

³ R.A., Generalguvernørens arkiv: P. Clausens korr.protokol med betjente o.a. 1777—81, skr. af 1777 ¹/₇ og P. Clausens korr.prot. med kammeret, skr. 1778 ²⁸/₂.

⁴ R.A., Alm. korr.sager, V, Beretninger fra guvernementet i Vestindien I, 1778—1793.

Danmark-Norge ville kunne levere¹. Dette rokkede dog ikke den danske regerings holdning. Endnu i 1782 erindrede Kommercekollegiet konsulatet om, at forordningen af 1775 stadig havde gyldighed². Der kunne være så megen mere grund dertil, som englænderne i den officielle motivering for krigserklæringen til Nederlandene i 1780 som begrundelse bl.a. havde anført, at der fra hollandsk Vestindien var solgt våben til oprørerne, og en af deres første aktioner efter krigsudbruddet var da også erobringen af de hollandske øer St. Eustatius, St. Martin og Saba³.

At ikke alle danske tog det udstedte forbud efterretteligt, var at vente. Et enkelt vidnesbyrd derom er ved et tilfælde blevet bevaret. Skibet »Prins Friderich«, der tilhørte det Vestindiske Handelsselskab, havde i 1781 forladt København og var gået til Norge, hvor det gjorde et længere ophold for at blive repareret og indlade tømmer. Med dette sejlede det til Bordeaux, hvor det meste af eller hele tømmerladningen blev solgt og andre varer indtaget. Disse transaktioner blev tilbørligt indført i skibets regnskab, og bilag blev vedlagt. Men en enkelt handel blev ikke indført. Det var, at kaptajnen, løjtnant i Søetaten Fr. Stibbølt, der havde orlov fra marinen⁴, den 20. april 1782 købte seks kanoner for 1023 livres af en mand, der underskrev sig Jens Jacobsen Gram. Kvitteringen beholdt Stibbølt sammen med de øvrige bilag, men indførte som sagt ikke købet i skibets regnskab, hvor kanonerne heller ikke optræder ved ladningens salg i Vestindien. Skibet var i forvejen armeret. Havde de i Bordeaux købt været til supplement af skibets bestyknings, havde der vel ikke været noget til hinder for at indføre dem i skibets regnskab eller inventar. Sandsynligst er det derfor, at Stibbølt har taget dem med for egen regning⁵.

¹ R.A., Konsulatsarkiv Bordeaux, skr. af 1778 ¹¹/₄ til Udenrigsdepartementet.

² Samme arkiv, indkommen skrivelse nr. 60/1782.

³ Bilag til depeche fra London 1781 ²/₁ og depeche 1781 ¹³/₃.

⁴ Tøpsøe-Jensen og Marquard i Officerer i den dansk-norske Søetat II (1935), 557.

⁵ R.A., Vestindisk Handelsselskabs arkiv, pk. »Breve og regnskaber vedk. skibet »Prins Friderich« 1781—88 og 1790—92«.

Om sælgeren, Jens Jacobsen Gram, er intet bekendt. Den 20. april, da salget af kanonerne fandt sted, lå ikke færre end 15 andre danske skibe i Bordeaux' havn — deraf to, der kom fra Amsterdam, og to fra Ostende — men Gram var ikke skipper på noget af dem¹. Han har heller ikke korresponderet med konsulatet og var ikke skipper på noget skib, der i årene 1781—83 gik gennem Øresund. Hans sprog er dog tydeligt nok dansk, selv om såvel ortografi som skrift er meget ubehjælpsomme. Han er ikke indskrevet i det københavnske skipperlavs protokoller og ej heller fundet blandt kaptajner eller redere i Kommercekollegiets lister over »hjemmehørende skibe«, men disse er ikke fuldstændigt bevaret².

Det danske forbud mod udførsel af våben og ammunition blev således til i anledning af, at England satte kraftigt ind på at standse alle mulige forsyningskilder for disse artikler, ikke blot fra Vestindien, men også fra selve Europa. Den danske regering gik med til at udstede det, dels fordi det passede ind i Bernstorffs daværende stræben efter at opnå et bedre forhold til England, dels fordi det uden tvivl kunne være forbundet med en vis risiko at lade være. Den relativt lange tid, der forløb mellem den engelske anmodning og forbudets udstedelse, kan dog tyde på, at der har været en vis modstand mod det, men det kan for nærværende ikke siges, hvem denne modstand kom fra.

Stort set synes forbudet at være blevet overholdt. Der var ikke klager af betydning fra engelsk side, og ellers er der kun fundet et enkelt eksempel på, at et skib er sejlet til Vestindien med kanoner under forhold, der gør det sandsynligt, at der har fundet en overtrædelse af forbudet sted. Dorlodots teori om, at dansk-norske skibe i stor udstrækning skal have deltaget i transporterne af våben til de oprørske amerikanere har således ikke kunnet bekræftes på grundlag af det foreliggende kildestof.

¹ Konsulatsarkivet fra Bordeaux, skibsliste 1781—1800.

² Frédéric de Coninck foretog i året 1778 store bestillinger af kanoner hos huset Wahrendorff i Stockholm og betalte dem med veksler på sin broder Jean de Coninck i Amsterdam. Men det drejer sig formentlig om de kanoner, som han i 1779 angav til eksport til Ostindien. (Det Wahrendorffske arkiv på Åkers Stykkebruk, skrivelser i pk. 219 og 223. General-toldkammerets københavnske kontors journal 1779, nr. 1706, R.A.).

Oversigt

The Scandinavian Economic History Review. I-VII. 1953-59.

Efterhånden som kendskabet til den økonomiske og sociale historie er blevet uddybet, er det blevet mere og mere indlysende, at de politiske grænser ganske vist ofte, men langt fra altid, er de naturlige grænser for studiet af økonomiske og sociale forhold. Denne erkendelse dannede baggrunden, da en kreds af nordiske historikere i 1952 stiftede *The Scandinavian Economic History Review* som et forum for den skandinaviske forskning indenfor økonomisk og social historie og som et bindeled mellem skandinavisk og international forskning indenfor disse discipliner, og samtidig besluttede at lade tidsskriftet udkomme på engelsk. Som en mere speciel begrundelse for den skandinaviske forsknings internationale interesse anførtes den omstændighed, at de nordiske arkiver rummer et særdeles stort materiale til belysning af den moderne økonomis genesis, idet det administrative apparat i disse lande udvikledes forholdsvis hurtigere end økonomien¹.

Redaktionen har siden starten været forestået af professor E. F. Söderlund assisteret af en repræsentant for hvert af de fire deltagende lande, nemlig professorerne Astrid Friis, E. Jutikkala, J. Schreiner og A. Attman. Indholdet i de indtil nu udkomne 7 bind har i fuldt mål bekræftet behovet for et fællesnordisk tidsskrift for økonomisk og social historie. *Scandinavian Economic History Review* har bragt et særdeles alsidigt stof, spændende fra Rurik til Roosevelt og fra svedjebrug til jernindustri. Interessee fordelingen har naturligvis været påvirket af kildegrundlaget, for mens det nordiske arkivmateriale til belysning af den nyere tids økonomiske historie er meget rigt, er det til gengæld meget magert for middelalderens vedkommende. Dog har på nogle områder det middelalderlige Norden en nøglestilling i de almen-europæiske problemer, medens det på andre punkter gælder, at

¹ Professor Söderlunds indledning Sc. E. H. R. I, 3—4.

nu løbende internationale diskussioner om middelalderens økonomiske historie har givet anledning til fornyede drøftelser af nordiske problemer. Det gælder således for næsten alle seriens bidrag til middelalderens og det 16. årh.s historie, at både problemstilling og problembehandling står i et frugtbart forhold til den internationale debat.

Det var en naturlig opgave for det nye tidsskrift allerede i sit første hæfte at forelægge professor Sture Bolins afhandling, *Muhammed, Karl den Store og Rurik*, på et internationalt sprog¹. På grundlag af det numismatiske materiale har professor Bolin været i stand til at indføre helt nye momenter i den mangeårige diskussion om den internationale handel i århundrederne mellem antikkens slutning og højmiddelalderen. Korrelationen mellem sølvværdien i Kalifatet og Karolingerriget og andre numismatiske overensstemmelser viser, at der må have bestået en nøje kontakt mellem de to områder og er dermed et afgørende argument imod Pirenne's tese. Kalifatets eksport til Vesten var sølv, stimuleret af de nyåbnede miner i det østlige Persien, således at sølvstrømmen i denne periode, eneste gang i historisk tid, var fra øst mod vest. Karolingerrigets vigtigste eksport var pelsværk og slaver af nord- og østeuropæisk oprindelse, og en nær forbindelse mellem Norden og Frankerriget bekræftes da også for tiden o. 800 af både politiske og numismatiske vidnesbyrd. Den frankiske transit-handel gik imidlertid næsten i stå, da den skandinaviske ekspansion mod øst, (den legendariske Rurik), knyttede den direkte forbindelse mellem Norden og Kalifatet ad de russiske floder. Skandinaverne overtog handelen, endda i et sådant omfang at frankiske våben nu fandt vej til Kalifatet ad den østlige rute. Orientalisk sølv og en nøgleposition i den internationale handel og ikke fattigdom og overbefolkning udgjorde efter professor Bolins argumentation grundlaget for vikingetidens nordiske ekspansion.

Også afhandlingen om skattepenning og plovpæning var i forvejen kendt af nordiske historikere, men af mere end nordisk interesse². Med eksempler hentet fra hele Europa, men især fra Danmark, karakteriserer professor Bolin her det feudale møntvæsen, særegent ved mønternes ved magtbud begrænsede gyldighed, ikke blot territorielt, men også i tid. Hensigten med

¹ Sture Bolin: Mohammed, Charlemagne and Ruric. Sc. E.H.R. I, 5—59; jvf. Scandia 1939.

² Sture Bolin: Tax Money and Plough Money. Sc. E.H.R. II, 3—21; jvf. Nordiska historikermötet i Göteborg 1951, Berättelse utg. av mötets arbetsutskott 1952.

gyldighedsbegrænsningen var naturligvis fiskal, slagskatten er træffende sammenlignet med den afgift i korn, der betaltes ved møllen. Systemet havde vidtrækkende økonomiske virkninger, ikke blot for den internationale handel, men også for kapitalakkumuleringen, og disse virkninger var mere generende, jo mere fremskreden økonomien blev. Plovskatten må ses på denne baggrund som afløsning af en vilkårlig og primitiv skat.

Den omvurdering af vikingetiden og den tidlige middelalder, som bl. a. Bolins arbejde har givet anledning til, måtte før eller senere føre til fornyet drøftelse af forholdet mellem Norden og Hanseaterne, især Hansestædernes indtrængen på det nordiske marked. Emnet blev taget op på det nordiske historikermøde i Århus i 1957 og i sin rapport og igen i en afhandling i *Scandinavian Economic History Review* tildels baseret på denne rapport har professor Aksel E. Christensen præciseret de problemer, som det mere uddybede kendskab til middelalderhistorien rejser for den opfattelse af den hanseatiske ekspansion, som især er kommen til udtryk hos Rörig og hans elever¹. Vikingetiden ender nok i kontraktion men ikke i katastrofe. Kirkebygninger og kirkeinventar vidner ikke blot om velstand, men også om intime forbindelser med Vesteuropa og der er ingen grund til at betvivle, at den skandinaviske handel blomstrer endnu i slutningen af det 12. årh. Det var således ikke et økonomisk og kulturelt tomrum, de tyske købmænd efter Lybecks grundlæggelse trængte ind i; men fra o. 1200 fik de tyske købmænd et forspring i forskellige teknologiske og organisationsmæssige nydannelser, medens den skandinaviske handel ikke fornyede sig tilsvarende. Også tyske historikers vurdering af Skånemarkedet imødegås af professor Christensen, dette var på een gang mere dansk og mere internationalt end hævdet fra tysk side, dets historie går tilbage til før Lybecks grundlæggelse, og dets senere udvikling viser mange paralleller til Champagnemesserne. Professor Christensens vurdering af den tyske litteratur er blevet imødegået fra tysk side². Afstanden i synspunkter viser i hvor høj grad nye undersøgelser er påkrævet inden for dette problemkompleks, som altfor ofte er blevet unødigt kompliceret af ensidigt nationale problemstillinger.

Efter at professor Johan Schreiners bog, *Pest og prisfall i*

¹ Aksel E. Christensen: *Scandinavia and the Advance of the Hanseatics*. Sc. E. H. R. V, 89—117; jvf. *Det nordiske syn på forbindelsen mellem Hansestæderne og Norden* (Aarhus 1957).

² A. v. Brandt: *Hansan och de nordiska länderna*. Svensk Hist. Tidskr. 1958. og P. Johansen: *Der nordische Historikerkongress und die Hanse*. Hans. Geschichtsblätter Bd. 76 1958.

senmiddelalderen (Oslo 1948) fremkom, har især Postan beskæftiget sig med den senmiddelalderlige depression. På grundlag af engelsk materiale konstaterede Postan, at lønstigning og prisfald var sat ind allerede nogle årtier før de store epidemier i midten af det 14. årh. Postan formodede demografiske bevægelser bag dette forhold og afviste den teori, at monetære forhold skulle have spillet ind. I en artikel i *Scandinavian Economic History Review* imødegås han af Schreiner, der benægter at Postans argumenter er endelige og hævder, at to af hinanden uafhængige faktorer gjorde sig gældende, en monetær fra det 14. årh.s begyndelse som følge af en teknologisk krise i den centraleuropæiske sølvproduktion og en demografisk fra det 14. årh.s midte som følge af epidemierne¹.

Der foreligger efterhånden et omfattende prishistorisk materiale, især udgivet i løbet af de sidste 20—30 år, medens derimod antallet af fortolkninger af dette materiale endnu er beskedent. Opmærksomheden har indtil nu samlet sig om langtidsbevægelserne, medens studiet af korttidsbevægelserne, som er af nok så stor interesse, endnu er i sin vorden. Et eksempel på en analyse på prishistorisk grundlag af en korttidsbevægelse af central betydning foreligger imidlertid i professor Astrid Friis' afhandling om den økonomiske baggrund for finanskrisen i 1557². Historikere, der tidligere har beskæftiget sig med 1557 finanskrisen, således især *Ehrenberg* og *Hauser*, har, omend med forskellige interessefelter, været enige om at se krisen som en følge af kreditinflationen, medens den baltiske kornforsynings tilstrækkelighed på dette tidspunkt er blevet taget for givet. 1556 var imidlertid i hele Nordvesteuropa et misvækstår og følgerne i form af knaphed og pristigning mærkedes ikke mindst i de tætbefolkede Nederlande, hvor situationen nærmede sig det katastrofale i løbet af vinteren og foråret 1556—57. Professor Friis' påvisning af denne alvorlige kornkrise i Nederlandene i 1556—57 kaster nyt lys over *Brünners* og *Kuttners* fortolkning af dyrtiden forud for Billedstormen 1566, idet de med 1558 som udgangspunkt for vurderingens af kornforsyningen overvurderer situationens alvor i 1565—66. Endnu større betydning har den påviste knaphed og dyrtid for finanskrisen i 1557, idet kornkrisen fik mærkbare følger for pengemarkedet. Ganske vist lykkedes det regeringen at rejse midler, især i Amsterdam og de nordlige Nederlande til gennem-

¹ Johan Schreiner: *Wages and Prices in England in the Later Middle Ages*. Sc. E. H. R. II, 61—73.

² Astrid Friis: *The two Crises in the Netherlands in 1557*. Sc. E. H. R. I, 193—217.

førelse af sommerens felttog, der mundede ud i den afgørende sejr ved St. Quentin 10. aug. Men sammenfaldet af kornmangel og krig havde forinden haft katastrofale virkninger for de spansk-nederlandske finanser.

I et appendiks til afhandlingen bringes et omfattende prismateriale, udarbejdet i samarbejde med magister Svend Ellehøj¹. Blandt tabellerne er især de månedlige gennemsnitspriser på rug 1557—88 af principiel interesse, fordi der her for første gang er gjort brug af sundtoldsregnskaberne prishistoriske oplysninger.

Pålidelige prisrækker til belysning af den så vigtige periode på overgangen mellem middelalderen og nyere tid foreligger endnu kun for Krakow, for visse tyske byer og for Spanien. Docent Ingrid Hammarström har under udarbejdelsen af sin bog, *Finansförvaltning och varuhandel 1504—40*, (Upps. 1956)² indsamlet prismateriale for Sverige (Stockholm 1460—1560) og påviser i sin afhandling: »*The Price Revolution of the Sixteenth Century: Some Swedish Evidence*»³. med de modifikationer som materialets begrænsning nødvendiggør, at udviklingen i Sverige har træk til fælles med udviklingen andetsteds, nemlig 1) at landbrugspriserne viser forholdsvis større stigning end priserne på sekundære produkter og importvarer og 2) at prisstigningen sætter ind flere årtier før det amerikanske sølv kan have gjort sig gældende. I modsætning til *Hamilton* afviser Ingrid Hammarström kvantitetsteoriens gyldighed for det 16. årh.s prisrevolution og efterlyser undersøgelser af de reelle økonomiske bevægelser bag de monetære forskydninger. Prisudviklingen i det 16. årh.s første halvdel er endnu langt fra klarlagt, men der er ingen tvivl om synspunktets frugtbarhed, såvist som der bag enhver betalingstransaktion ligger vare- eller tjenesteydelse⁴.

»I slutningen af 1930'erne dukkede det japanske kobber op i skandinavisk historieforskning som en eksotisk fugl under nordlige himmelstrøg,« skriver professor Glamann som indledning til sin afhandling om det nederlandske ostindiske kompagnis handel

¹ Astrid Friis and Svend Ellehøj: Appendices. Grain Prices. Sc. E. H. R. I, 218—41.

² Anmeldt i en længere Review Article af K.—G. Hildebrand: Public Finance and the National Economy in Early Sixteenth Century Sweden. Sc. E. H. R. VII, 96—106.

³ Sc. E. H. R. V, 118—54.

⁴ Til en belysning af disse problemer foreligger nu også prisrækker for Flandern og Brabant i C. Verlinden & J. Craeybeckx: Documents pour l'histoire des prix et des salaires en Flandre et en Brabant. XVe—XVIIIe siècle. (Bruges 1959). Jvf. også *Hamilton's* rapport til kongressen i Stockholm 1960: The History of Prices before 1750.

med japansk kobber¹. Det er dog ikke hensigten at genoplive 30'ernes diskussion, som for så vidt også kan betragtes som afsluttet dermed, at sammenhængen mellem det asiatiske og det europæiske kobbermarked er påvist, men gennem en kvantitativ analyse at undersøge kobberets nøglestilling i det nederlandske kompagnis handel. Særdeles betydelige kvantiteter eksporteredes fra Japan, men i regelen afsattes langt den overvejende del på det asiatiske marked. Afgørende for omfanget af tilførslerne til Europa var i første række afsætningsforholdene i Asien, desuden differencen mellem indkøbsprisen i Japan og den forventede salgspris i Europa, endelig spillede det en rolle, at kobberet kunne anvendes som ballast. Kobberhandelen i Asien spores gennem regnskabsmæssige ejendommeligheder og japanske restriktioner og alternative eksportmuligheder på en måde, som er forbilledlig for studiet af de komplicerede asiatiske handelsforhold.

Eli F. Heckscher er naturligvis et navn, der mere end noget andet nævnes i og præger dette tidsskrift, skønt professor Heckscher var afgået ved døden før det første hefte udkom². Et af Heckschers sidste arbejder var et foredrag om de økonomiske ideer i Sverige 1875—1950 afholdt i Nationalekonomiska Föreningen 11.3.1952 i anledningen af dennes 75 års jubilæum. Foredraget offentliggjordes i *Scandinavian Economic History Review's* første bind³. Heckscher viser sig her fra sin mest ironiske side, når han mistænker Gripenstedt for at have haft en lille Napoleon III i maven eller undrer sig over, at Bastiat i Sverige kunne betragtes som en stor tænker af mænd, hvis intellektuelle udstyr langt overskyggede hans, men foredraget er også repræsentativt for de idealer, der giver Heckschers bedste arbejder deres indre spænding, loyaliteten og klarheden i analyse og periodiske distinktioner og samtidigt troen på den klassiske liberalismes fundamentale overlegenhed. Den teoretiske ramme som var Heckschers styrke og som tillod ham gennemførelsen af sine store synteser, *Merkantilismen* og *Sveriges ekonomiska historia*, åbner også mange enkeltheder i hans arbejde for diskussion, dette således ikke mindst hans af Malthus prægede fortolkning af den svenske befolknings udvikling i det 18. årh. Den malthusianske fortolkning diskuteres af Gustaf Utterström i 2 artikler⁴, især interessante fordi Utter-

¹ Kristof Glamann: The Dutch East India Company's Trade in Japanese Copper, 1645—1736. Sc. E. H. R. I, 41—79.

² E. F. Söderlund: Eli F. Heckscher. Sc. E. H. R. I, 137—40.

³ Eli F. Heckscher: A Survey of Economic Thought in Sweden 1875—1950. Sc. E. H. R. I, 105—25.

⁴ G. Utterström: Some Population Problems in Pre-industrial Sweden.

ström her ikke kun understreger epidemiernes betydning, men også på velunderbygget grundlag genintroducerer nogle elementære faktorer i den demografiske og økonomiske udvikling, som det længe egentlig ikke har været god tone at tage i betragtning (jvf. solpletteorier o. l.), nemlig de klimatiske langtidscykler. Problemet er langt fra afklaret, men Utterströms artikler er en påmindelse om, at landbrugets plads i økonomien og dets teknologiske stade helt op til det 19. årh. har betydet, at den europæiske økonomi var særdeles følsom for selv små klimatiske forskydninger. Demografiske problemer behandles også i 2 artikler af professor Jutikkala¹, af hvilke især den sidste ved forf.s behandling af kopskat-listerne som kilde til den finske befolkningsstatistik i det 17. årh. er af principiel interesse for studier af denne art².

I *New Light on Eighteenth Century Sweden* refererer og diskuterer professor Bertil Boëthius en del af de i *Sveriges ekonomiska historia* fremsatte synspunkter i relation til nyere forskning³. Et punkt, der bl. a. er blevet kritiseret hos Heckscher, er hans fremhævelse af den »barbariske overdådighed« i det 16. årh. Nye iagttagelser angående ældre svenske måleenheder har formindsket det af Heckscher beregnede budget, ligesom spørgsmålet om fordelingen mellem vegetabiliske og animalske fødemidler har vist sig mere kompliceret end af Heckscher antaget.

Merkantilismen har i ikke ringere grad end *Sveriges ekonomiska historia* dannet udgangspunkt for interessante diskussioner. 2 afhandlingerne i *Scandinavian Economic History Review* koncentrerer sig om det semantiske problem, indholdet i begrebet merkantilismen og det berettigede i ordets anvendelse som fælles betegnelse for økonomisk-politiske ideer vidt adskilte ikke blot i tid og rum, men også ofte i indhold⁴.

Afhandlingerne i *Scandinavian Economic History Review* afspejler naturligvis de større værker, som i disse år er udkommet eller er under udarbejdelse. Det gælder således også det monu-

Sc. E. H. R. II, 103—65, og Climatic Fluctuations and Population Problems in Early Modern History. Sc. E. H. R. III, 3—47.

¹ E. Jutikkala: The Great Finnish Famine in 1696—97. Sc. E. H. R. III, 48—63 og Can the Population of Finland in the 17th Century be Calculated? Sc. E. H. R. V, 155—72.

² Ang. den anvendte metode se også David Hannerberg: Mantalsskriven befolkning och total befolkning. Gothia V (1949).

³ Sc. E. H. R. I, 143—77.

⁴ D. C. Coleman: Eli Heckscher and the Idea of Mercantilism. Sc. E. H. R. V, 3—25 og A. W. Coats: In Defence of Heckscher and the Idea of Mercantilism. Sc. E. H. R. V, 173—87. Samme problem behandles af Charles Wilson: »Mercantilism.«: Some Vicissitudes of an Idea. Econ. Hist. Review. Sec. Ser. X, 181—89.

mentale værk om Fagerstabrukets historie, som er blevet til i samarbejde mellem en række af de mest fremtrædende svenske økonomiske historikere efter professor Söderlunds plan og bekostet af Fagerstabruket¹. På grund af den centrale stilling de i Fagerstakoncernen sammensluttede virksomheder indtager og de meget liberale vilkår, forfatterne har arbejdet under, er værket tillige blevet en fremstilling af den svenske jernindustri historie. I en oversigtsartikel, der iøvrigt er en fremragende introduktion til dette vigtige emne i svensk økonomisk historie², gennemgås og diskuteres værket af professor Boëthius, der selv sammen med Åke Kromnow er forfatter til *Jernkontorets historia*³. Specielle undersøgelser foretaget i forbindelse med udarbejdelsen af *Fagerstabrukets historia* fremlægges af K.—G. Hildebrand og af E. F. Söderlund. Hildebrand undersøger det svenske jerns stilling på det europæiske marked i det 18. årh., og fastslår at med kvantitativt ubetydelige undtagelser havde svensk jern ikke, som af samtiden antaget, noget kvalitets monopol og den produktionsbegrænsede politik som førtes fra 1747 har været uden virkning på prisdannelsen⁴. Professor Söderlund behandler i 2 afhandlingerne jernindustriens vilkår i dette århundrede, især de kvalitative ændringer i efterspørgslen på det internationale marked og de derved nødvendiggjorte omlægninger af industrien. Disse omlægninger gennemførtes med så stor dygtighed, at Sverige rantes forholdsvist mildt af depressionen efter 1929, og medførte i forbindelse med gunstige internationale konjunkturer at årene 1934—39 blev den største ekspansionsperiode i svensk jernindustri historie⁵. Andre aspekter af den svenske jernindustri historie behandles af E. W. Fleischer og M. Flinn, mens K. Samuelsson med udgangspunkt i Fagerstakoncernens stiftelse har undersøgt de svenske bankers rolle i industrifinansieringen 1900—1927⁶.

Også indenfor social historie har tidsskriftet bragt særdeles

¹ *Fagerstabrukens Historia*. Karl Gustaf Hildebrand: Sexton och Sjuttiondratalen. (Upps. 1957). Artur Attinan: Adertonhundralet. (Upps. 1958). E. Söderlund och P. E. Wretblad: Nittonhundralet. (Upps. 1957). Örnulf Tigerstedt: Kavalkad. (Upps. 1957).

² B. Boëthius: Swedish Iron and Steel 1600—1955. Sc. E.H.R. VI, 144—75.

³ B. Boëthius och Åke Kromnow: Jernkontorets historia. I, Grundläggningstiden (Stockholm 1947) III:1, Jernkontoret och tekniken före götstålprocesserna, Text. III:2, Bilagor. (Stockholm 1955).

⁴ K.—G. Hildebrand: Foreign Markets for Swedish Iron in the Eighteenth Century. Sc. E.H.R. VI, 3—52.

⁵ E. F. Söderlund: The Swedish Iron Industry during the First World-War and the Post-War Depression. Sc. E.H.R. VI, 53—94. og The Swedish Iron Industry 1932—39. Sc. E.H.R. VII, 41—66.

⁶ E. W. Fleischer: The Beginning of the Transatlantic Market for

interessante bidrag. E. Jutikkala har på grundlag af ejendoms-vurderingen, der fandt sted ved påligningen af den i 1800 udskrevne ekstraordinære formueskat, undersøgt formuefordelingen i Finland i 1800¹. G. Utterström, der i sin disputats har behandlet svenske landarbejders forhold², diskuterer de problemer, som sæsonfiskeriet udfor Bohuslen i det 18. årh. rejste m. h. t. arbejdskraft³, og Sven Dahl behandler forskellige, især geografiske, aspekter af den bissekræmmerhandel, der i Sverige forud for den liberale frigivelse af handelen med særlig tilladelse blev drevet af de såkaldte »knallar« fra Västergötland⁴. I sit essay, *The Dissolution of Estate Society in Norway*⁵ undersøger Ingrid Semningens anvendeligheden af begreberne ständersamfund og standspersoner i norsk historie i det 19. årh⁶.

I de øvrige nordiske lande i højere grad end i Danmark har man haft opmærksomheden henledt på det betimelige i indsamlingen af mundtlig tradition om ældre tiders forhold indenfor landbrug og industri, (eller rettere, man har været heldigere til at skaffe sig det nødvendige økonomiske grundlag for en sådan indsamling). Indsamlingen af tradition om arbejdsforhold i industrien foretages i Norge af *Norsk Folkemuseum*, og i afhandlingen, *Industrial Workers and Their Employers in Norway circa 1900*, anvender E. Bull dette materiale til en foreløbig fremstilling af forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere, idet man samtidig diskuterer nogle af de kildekritiske problemer som er forbundet med den socialhistoriske anvendelse af mundtlig tradition⁷. Materiale vedrørende bondekulturen indsamles af *Instituttet for sammenlignende kulturforskning* i Oslo, og i en omfattende artikel af A. Holmsen, H. Björkvik og Rigmor Frimannslund gøres der

Swedish Iron. Sc. E.H.R. I, 178—92. M. Flinn: Scandinavian Iron Ore Mining and the British Steel Industry 1870—1914. Sc. E.H.R. II, 31—46. K. Samuelsson: The Banks and the Financing of Industry in Sweden c. 1900—1927. Sc. E.H.R. VI, 176—90.

¹ Eino Jutikkala: The Distribution of Wealth in Finland in 1800. Sc. E.H.R. I, 81—103.

² Gustaf Utterström: Jordbrukets arbetare I—II (Stockholm 1957). — Indgår i den på LO's initiativ udgivne »Den svenska arbetarklassens historia«.

³ Gustaf Utterström: Migratory Labour and the Herring Fisheries of Western Sweden in the 18th Century. Sc. E.H.R. VII, 3—40.

⁴ Sven Dahl: Travelling Pedlars in Nineteenth Century Sweden. Sc. E.H.R. VII, 167—78.

⁵ Sc. E.H.R. II, 166—203.

⁶ jvf. Sten Carlsson: Ständssamhälle och Ståndspersoner, Studier rörande det svenska ständssamhällets upplösning. (Lund 1949) og rapporten til det nordiske historikermøde i Åbo 1954, Ständssamhällets upplösning i Norden. (Åbo 1954).

⁷ Sc. E.H.R. III, 64—84.

rede for retningslinjerne i indsamlingsarbejdet, ligesom en foreløbig tolkning af visse sider meddeles¹.

Ligesom landbruget i den primitive økonomi altid er den konstante faktor, hvis tilstand må iagttages, før en vurdering af en periodes eller et områdes almindelige økonomiske struktur kan foretages, er det ofte muligt at betragte udenrigshandelen som indikator for samfundets marginale funktioner. Om dette synspunkt hersker der dog langt fra almindelig enighed, f. eks. betragtede Heckscher udenrigshandelen som et fænomen af sekundær interesse. At den svenske udenrigshandel i det 16. årh. ikke var så uinteressant som af Heckscher antaget påvises i K.-G. Hildebrands afhandling om de vigtigste svenske importvarer i det 16. årh. og deres plads i samfundsökonomien². Klæde og salt udgjorde henholdsvis $\frac{1}{3}$ og $\frac{1}{4}$ af den svenske import og havde begge deres særlige funktion i opbygningen af den svenske kongemagt, klædet fordi det som standardiseret vare egnede sig til uniformslignende formål, mens saltet var uundværligt i den for en stor del på naturalieydelse baserede statshusholdning. En lang række emner indenfor udenrigshandelens historie er blevet behandlet i tidsskriftet, således sammenhængen mellem Ruslands alternative eksportruter i det 17. årh.³, den danske ekspedition (ekspeditioner?) til Mauritius i 1620erne⁴, den norske tømmereksport i det 18. årh. og kildegrundlaget for en kvantitativ analyse af denne⁵, finansieringen og betalingsteknikken i de svenske købmandshuses udenrigshandel i det 18. årh.⁶, den økonomiske baggrund for konvojaffæren i 1798⁷, og den amerikanske skibsfarts rolle i handelen på Nordeuropa 1783—1860⁸.

¹ The Old Norwegian Peasant Community. I A. Holmsen: General Survey and Historical Introduction. II H. Björkvik: The Farm Territories. III R. Frimannslund: Farm Community and Neighbourhood Community. Sc. E.H.R. IV, 17—81.

² K.-G. Hildebrand: Salt and Cloth in Swedish Economic History. Sc. E.H.R. II, 74—102.

³ A. Öhberg: Russia and the World Market in the Seventeenth Century. Sc. E.H.R. III, 123—62.

⁴ Sune Dalgård: Danish Enterprise and Mauritius Ebony 1621—24. Sc. E.H.R. IV, 3—16.

⁵ S. Kjørheim: Norwegian Timber Exports in the 18th Century: A Comparison of Port-Books and Private Accounts. Sc. E.H.R. V, 188—201.

⁶ K. Samuelsson: International Payments and Credit Movements by the Swedish Merchant-Houses 1730—1815. Sc. E.H.R. III, 163—202.

⁷ O. Gasslander: The Convoy Affair of 1798. Sc. E.H.R. II, 22—30. Kritisk overfor den rent politiske fortolkning af affæren, som er fremlagt i Sven G. Svenson: Gattjinatraktaten 1799. Studier i Gustaf IV Adolfs utrikespolitik 1790—1800. (Upps. 1952).

⁸ J. Wm. Frederickson: American Shipping in the Trade with Northern Europe 1783—1860. Sc. E.H.R. IV, 109—25.

I en særdeles koncentreret, men meget overskuelig artikel har rigsarkivar Svend Aakjær gjort rede for den omfattende litteratur om middelalderlige danske jordmål og jordvurderingsenheder såvel som for sine egne undersøgelser indenfor dette vanskelige område¹. At samme hefte foruden Sven Dahls afhandling om de västergötlandske bissekræmmere også rummer en artikel af A. M. Soininen i hvilken *Huuhta*, en bestemt form for svedjebrug, vises at have været det teknologiske grundlag for det 16. og 17. årh.s indre kolonisation i Finland² vidner om tidsskriftets alsidighed. Andre emner, der er blevet behandlet i tidsskriftets første 7 årgange er balancen mellem eksport for rede penge og skattebetaling i Österbotten i slutningen af det 17. årh.³, den tidligste patentlovgivning i U.S.A. og Frankrig⁴, forholdet mellem landarbejderes og industriarbejderes lønninger i Sverige 1870—1949⁵, sammenhængen mellem indkomst og husleje⁶, beskæftigelsesstatistikken i Finland 1885—1952⁷, konjunktursvingninger i Sverige 1919—1921⁸, politiske og økonomisk-teoretiske motiver bag den allierede fredsplanlægning⁹ og realiteter og påstande i de russiske prognoser for egen og for kapitalistisk økonomi¹⁰.

Tidsskriftets nytte forøges yderligere af de udmærkede anmeldelser og længere »review articles«. Der er også grund til at rose den udmærkede opsætning og typografi.

Scandinavian Economic History Review er en betydningsfuld landvinding for nordisk social og økonomisk historieforskning og

¹ Svend Aakjær: Land Measurement and Land Valuation in Medieval Denmark. Sc. E.H.R. VII, 115—149. Jvf. Svend Aakjær: Måleenheder i landmål og jordvurdering i middelalderens Danmark. Jyske Samlinger, Ny række V. (1961).

² A. M. Soininen: Burn-beating as the Technical Basis of Colonisation in Finland in the 16th and 17th Centuries. Sc. E.H.R. VII, 150—66.

³ A. Luukko: The "Annual Budget" of North Finnish Farmers at the End of the 17th Century. Sc. E.H.R. VI, 132—43.

⁴ F. Neumeyer: A Contribution to the History of Modern Patent Legislation in the United States and in France. Sc. E.H.R. IV, 126—50.

⁵ G. R. Allen: A Comparison of Real Wages in Swedish Agriculture and Secondary and Tertiary Industries 1870—1949. Sc. E.H.R. III, 85—107.

⁶ G. Åkerman: The Income Elasticity of Demand for Housing. Sc. E.H.R. V, 49—73.

⁷ L. Korpelainen: Trends and Cyclical Movements in Industrial Employment in Finland 1885—1952. Sc. E.H.R. V, 26—48.

⁸ A. Montgomery: Economic Fluctuations in Sweden in 1919—1921. Sc. E.H.R. III, 203—38.

⁹ Sven Ulric Palme: Politics and Economic Theory in the Allied Planning for Peace 1944—45. Sc. E.H.R. VII, 67—78.

¹⁰ A. Montgomery: Production and Ideology in the Sovjet Union. Sc. E.H.R. IV, 151—177.

har med hæder indtaget en plads mellem de vigtigste internationale tidsskrifter indenfor disse discipliner. Det har ikke blot en vigtig funktion som forum for den nyere forskning af isoleret skandinavisk interesse, men det har også betydet, at skandinavisk social og økonomisk historieforskning er blevet knyttet nøjere til den internationale debat.

Skønt *Scandinavian Economic History Review* er et interskandinavisk tidsskrift kan det have sin interesse at prøve til slut at gøre regnskabet op fra et dansk synspunkt. Antallet af danske bidrag er ikke så stort, at det tillader nogle slutninger m. h. t. disse studiers stilling, men mon ikke de danske bidrags høje kvalitet og ringe antal (5 af ialt 46) ganske godt afspejler dansk social og økonomisk historieforsknings øjeblikkelige situation og vilkår?

Niels Steensgaard.

Anmeldelser

Georg Nørregård: Efterkrigsår i dansk udenrigspolitik 1815-24. København 1960. 208 sider

I 1948 erhvervede *Georg Nørregård* sig doktorgraden ved sit arbejde om »Danmark og Wienerkongressen 1814—15«. Seks år senere behandlede han, hvad der for Danmark gik forud for Wienerkongressen, nemlig »Freden i Kiel 1814« (1954). Nu atter seks år efter har han i ovenstående værk givet en udførlig fremstilling af, hvordan dansk udenrigspolitik formede sig i det tiår, der fulgte efter Wienkongressen. Når hertil føjes, at dr. Nørregård for Kildeskriftselskabet i 1953 udgav Niels Rosenkrantz' dagbog fra Wienkongressen: *Journal du Congres de Vienne 1814—1815*, forstår man, at forf. har mange års fortrolighed med den pågældende periode.

Sammenlignet med de to foregående bøger er den sidste bogs emner selvsagt mindre spændende og interessante. Omkring halvdelen af bogen behandler det økonomiske opgør mellem Danmark og Norge som følge af Norges afståelse til Sverige. Derefter følger kapitler om »Overtagelsen af Lauenburg«, »Elben og Hamburg«, »Forbundsdagen i Frankfurt« og »Det holstenske forfatningsspørgsmål«. I slutningskapitlet resumeres de behandlede emner, og forud for dette findes et kort kapitel med en smuk karakteristik af udenrigsministeren Niels Rosenkrantz (d. 7. januar 1824). Det er hans embedstid, fremstillingen stort set omhandler.

Er emnerne end mindre interessante, forekommer læsningen af bogen mig dog interessant nok. Nørregård er en god skribent. Bogen er vel disponeret, og fremstillingen er klar og sober. Den læses med megen behag. Jeg kan bl. a. henvise til skildringen af brødrene Joachim og Chr. Bernstorffs brevveksling (s. 18): »Brødrene var familiemennesker mere end statsmænd. Deres private brevveksling klynker over sygdom og hverdagens småsorger. Man bliver træt deraf. Man spørger, om de var så fremragende statsmænd, og man har svært ved at tro det«. Om et aktstykke,

som den svenske udenrigsminister Lars v. Engeström afgav 1819 vedr. det norske gældsspørgsmål, hedder det (s. 78), at den deri hævdede opfattelse forsvares »med en argumentation, som kunne kræve en doktordisputats for sig, hvis man skulle finde ud af, hvad den indeholdt af ret og uret«. — Da man i bogen færdes mellem diplomater, stifter man bekendtskab med disses nydelselige oplevelser: en kørsel i kongens egen vogn, en middagsindbydelse, en orden eller en gulddåse, der vankede til forhandlerne, når en overenskomst endelig var bragt i havn. Så længe forhandlingerne med Sverige stod på, krydres også fremstillingen af og til med Carl XIV Johans gasconnader.

Hvorvidt Georg Nørregård er den nulevende danske historiker om danske emner, der har tilbragt mest tid med studier i udenlandske arkiver, skal jeg lade stå hen. Men omfattende studier i udlandet har han drevet. Således har han til det foreliggende arbejde gjort studier i arkiverne i Oslo og Stockholm, i London og Wien, i de preussiske arkiver i Merseburg (Østtyskland), for enkelte spørgsmåls vedkommende også i Paris og Hannover. Desuden er brugt de i København og Stockholm opbevarede film af russiske akter. Selvfølgelig er det danske rigsarkivs arkivalier benyttede — ligesom den trykte litteratur.

Af de fremmede depecher møder vi en overvældende rigdom anførte i det omfattende notestof. Det har åbenbart været Nørregårds hensigt, at intet af det ham gennemgåede stof måtte gå til spilde. Talrige noter tjener derfor mindre (eller slet ikke) som kildested for fremstillingen end (eller men) som henvisning til, at sagen (begivenheden) også er nævnt i de og de depecher, uden at vi i øvrigt oplyses om, hvorvidt dette er af nogen betydning. Da Frederik VI 1822 fik den engelske hosebåndsorden, belægges dette i noten (s. 13, note 4) med talrige depecher. Ved omtalen af Dampes arrestation i efteråret 1820 henvises til udenlandske depecher (s. 146, anm. 44) og ligeledes ved skildringen af hyldest ved prins Christians fødselsdag sept. 1822 (s. 146, anm. 4). Skønt jeg forstår hensigten hermed, ville jeg have foretrukket et mere skønsomt udvalg af kildesteder eller henvisninger. Som de nu optræder, forekommer talrige af dem mig i hvert fald at have liden eller ingen betydning for læseren.

I forbindelse med denne lidt kritiske bemærkning vil jeg gerne omvendt fremhæve det gode og udførlige kapitel i bogens begyndelse om »Diplomatiet«, hvor både de danske diplomater og de fremmede gesandter passerer revue. Det er en nyttig og udmærket oversigt.

Det nye stof, som Nørregård har tilført forskningen, stammer

i det hele fra de udenlandske arkiver. De behandlede emner har jo ellers for længst været gjort til genstand for grundig forskning. Det dansk-norske økonomiske mellemværende er således, som forf. henviser til, behandlet af nordmændene Yngvar Nielsen og Halvdan Koht. Men også bortset fra Nørregårds inddragen af det udenlandske materiale gør det godt at se en så rolig og lidenskabsløs dansk fremstilling: »Ved tillægskonventionen af 1820 blev der fra dansk side ydet Norge retfærdighed i en del enkeltspørgsmål, og man tør sige, at den danske befolkning søgte at tage afsked med broderfolket så honnet som muligt; men ved de mange små indrømmelser bidrog man føleligt til at formindske den beskedne sum, som ved septemberkonventionen af 1819 var fastsat som Norges part i det gamle dobbeltmonarkis statsgæld« (s. 100).

Havde dr. Nørregård haft lejlighed til at se Torvald T:son Höjers bog om »Carl XIV Johan. Konungatiden«, udkommet s. å. som Nørregårds, havde han vel nok tilføjet eller korrigeret et og andet i sin fremstilling. Jeg kunde f. eks. tænke mig, at Carl Johans, hos N. s. 55 anførte udtalelse var blevet erstattet med Höjers langt mere malende (s. 28 f.): »Vad hava vi att frukta av Österrike, som ligger vid världens ände? Och Preussen sedan? Med en enda fregatt kan jag ruinera dess handel, och England skulle vara den första att skratta däråt. England skulle stå på min sida«.

Nørregård betoner med rette (s. 70) den virkning, som Carl Johans brev af 7. januar 1819 til kejser Alexander havde på forholdet mellem ham og kejseren. Men hans fremstilling giver én det indtryk, at dette brev adskilte sig fra Carl Johans svar til de andre tre magter (England, Østrig, Preussen), der sammen med Rusland havde henvendt sig til ham om det dansk-norske gældsspørgsmål. Men den passus (om stormagternes truende formynderskab over de mindre magter), der vakte Alexanders vrede, var, som Höjer (s. 37 f.) anfører, fælles for alle fire breve, og skrivelsen til Alexander var i øvrigt venskabeligt affattet. Alligevel blev reaktionen uden sammenligning stærkest i Petersborg.

Nørregårds behandling af »Det holstenske forfatningsspørgsmål«, der blev så skæbnsvangert for monarkiet, er forholdsvis kortfattet. Der foreligger også tidligere mere eller mindre udførlige fremstillinger af dette, hvortil N. henviser: A. D. Jørgensens afhandling fra 1895, den nyligt afdøde lektor J. Ostenfelds disputats fra 1909: »Studier over Stemninger og Tilstande i Holsten 1815—30«, arkivdirektør Paul Richters afhandling (fra 1929) i Zeitschrift der Gesellschaft für Schlesw.-Holst. Geschichte (LVIII)

og oversigten i 1. bd. (1931) af Hans Jensens værk »De danske Stænderforsamlings Historie«. Da N. yderligere anfører et par afhandlinger af prof. Alex. Scharff i Zeitschrift (fra 1956 og 1957) om petitionsbevægelsen 1816—18 i sønderjyske byer, burde han her nok have nævnt også Knud Fabricius' tidligere redegørelse herfor i bd. 4 (1937) af »Sønderjyllands Historie«.

Det vilde have været noget af et mirakel, om der ikke i et af datoer, noter og numre så opfyldt (overfyldt?) værk som dr. N.s fandtes en del trykfejl eller unøjagtigheder. Ved min gennemlæsning har jeg bemærket en del af »mindre størrelsesorden«, og dem skal jeg lade ligge. Jeg har imidlertid foretaget et par tilfældige stikprøver, og udfaldet af disse har ikke været absolut gunstigt.

S. 144 skriver dr. N., at hen på sommeren 1818 fik kong Frederik fra Chr. Bernstorff efterretning om, at ønsket om en stænderforfatning var aftagende blandt holstenerne. Derpå anføres, hvad B. skrev, og af brevet forstås, at han mærkeligt nok skrev på dansk. Som kildested nævnes Frederik VI.s arkiv, nr. 89. Denne pk. indeholder rigtigt breve fra Bernstorff (fra 1802). Men brevet er ikke fra Bernstorff, men fra Møsting og befinder sig i Frederik VI.s arkiv, nr. 90. Det er aftrykt i Hans Jensens nævnte bog I, s. 52. At N. dog ikke har hentet sit citat herfra, fremgår med tilstrækkelig tydelighed af den fejllæsning, han er kommet ud for. Hos Hans Jensen er brevet korrekt gengivet.

S. 149 omtaler dr. N. det slesvig-holsten-lauenborgske kancellis »bemærkninger« fra januar 1823 til det Dahlmannske klageskrift til forbundsdagen. Han gengiver, hvad disse bemærkninger gik ud på, idet han herved refererer Otto Moltkes brev af 28. januar. I stedet for at bruge det traditionelle udtryk om de landdagsberettigede: »prælater, ridderskab og stæder« erstatter han det sidste — formentlig for afvekslings skyld — med »byernes borgere«. Rent bortset fra, at ikke alle byer var landdagsberettigede, synes ændringen lidet heldig, når man tænker på byernes aristokratiske forfatninger.

Som en trykfejl eller lapsus må udtrykket, ligeledes s. 149, »kvart- og procentskatten 1781« for kvartprocentskatten anses. Når N. s. side taler om, at ridderskabet indtil 1816 uden protest betalte »skatteforhøjelsen af 1812«, må det være en misforstået gengivelse af Otto Moltkes udtalelse, at ridderskabet indtil 1816 uden protest betalte »de senere forhøjelser af skatten af 1802«. — Lidt rigeligt med små unøjagtigheder (eller trykfejl) forekommer s. 151 f. Datoen 16. juli skal være den 10. Eybens depecher nr. 466 og 467 (s. 152, anm. 69) er fra svigersønnen Pechlin og findes

ikke i pk. Holsten 13, men Holsten 12. At Eybens depeche s. 152, anm. 72 angives som nr. 47, forstår man, er en trykfejl; den har nr. 471.

Det vides, at dr. Nørregård har til hensigt at fortsætte sine studier over dansk udenrigspolitik for tiden efter 1824 og frem til 1848. Dansk historieforskning vil herved sikkert blive beriget med meget nyt materiale fra udenlandske arkiver. At det også er af stor værdi med en omhyggelig og nøjagtig gengivelse eller behandling af vort hjemlige kildestof, finder jeg det uforlønt yderligere at betone. — Vi har i dr. Nørregård en særdeles interesseret og flittig forsker og en skribent, hvis gode, jævne dansk falder behageligt i ens øren.

Holger Hjelholt.

Danske Voldsteder fra Oldtid til Middelalder. Vilh. la Cour og Hans Stiesdal. Tisted Amt. Nationalmuseet. København 1957. 349 sider.

»Hr. Skammel han bor sig i Nør i Ty, han er baade rig og kaad«. Saaledes begynder, og nok saa fredsommeligt, den berømte Folkevisen, der ender i Drab og Blod, forvoldt af en af Hr. Skammels 5 Sønner. »Fordi træder Ebbe Skammelsen saa mangen Sti vild«. Uvilkaarligt rinder dette middelalderlige Herregaardsdrama En i Hu, naar man staar overfor det af Vilh. la Cour og Hans Stiesdal, paa Nationalmuseets Vegne, udgivne monumentale Værk om Tisted Amts Voldsteder. Gaar man ud fra, hvad Forskerne synes at være enige om, at denne Vise bygger paa lokal tylandsk Tradition og at den tilhører vor ældre Middelalder, senest blevet til ved Midten af 14 Aarh., rejser det Spørgsmaal sig ganske naturligt: Hvor boede Hr. Skammel og hvordan? En gammel stedlig Tradition peger paa Gaarden Nordentoft i Sjørind Sogn. Men i Virkeligheden ved man intetsomhelst derom.

Og alligevel — for den, der gaar i Gang med dette digre og lærde Voldstedsværk, vil det ikke være nogen Skade til, om under Læsningen en dæmpet Klang fra Ebbe Skammelsønvisen toner i hans Sind. Det udvider Synsranden!

Det foreliggende Værk er det første Resultat af en planlagt, systematisk Gennemgang af samtlige Amters Voldsteder. Det er klart og enkelt opdelt. Efter et vejledende Forord, med Meddelelse ogsaa om Nationalmuseets Arbejde med vore Voldsteder fra 1870'erne — altsaa nu snart gennem 100 Aar — følger en Ind-

ledning, med Ræsonnementer og Betragtninger over det Udbytte, Undersøgelserne, Voldsted for Voldsted, har bragt for Dagen. Dette, Værkets dominerende Afsnit, er rigt forsynet med Billedstof, først og fremmest Opmaalinger, Fladenivellement, af de enkelte Voldsteder, men desuden forsynet med Gengivelser af ældre Opmaalinger, af Kort og Fotografier.

Medens Teksten skyldes Vilh. la Cour, der her har nedlagt sine Erfaringer om Voldsteder og alt deres Væsen, har H. Stiesdal Æren for de smukke Luftfotografier og ikke mindst for Opmaalingerne, der tør siges at være i Særklasse og da ogsaa er blevet højt værdsat i faglige Kredse i Udlandet. At Værket afsluttes med et Resumé paa et Verdenssprog, her Engelsk, er en god og priselig Ting.

I Hovedafsnittet behandles 2 Voldsteder fra Oldtiden, kollektive Tilflugtsborge, og 23 middelalderlige Storgaarde. Naar jeg her benytter Benævnelsen Storgaarde, er det, fordi der blandt de behandlede Voldsteder er nogle, der i kortere eller længere Tid har været kongelige. Desværre har man maattet opgive at faa noget ud af 4 udviskede Voldsteder, deriblandt Nordentofts. At der har været andre, nu helt forsvundne, er naturligvis ikke udelukket. Et enkelt har dog kunnet paavises og medregner man dette, bliver det samlede Antal kendte middelalderlige Voldsteder 24, hvortil altsaa kommer de 4 saa godt som ukendte. Værket lægger ikke Skjul paa, at de befæstede Storgaarde, Borge, kun kan have udgjort en Brøkdæl, skønmæssigt beregnet, 25—30 pct. af de 75—100 Adelsgaarde der kan antages at have været i Amtet. Men det er aabenbart Storfolk, der har holdt til her — Mænd og Kvinder af Slægterne Gyldenstjerne, Høg, Banner, Glob, Lange og Krabbe. For øvrigt er det ganske interessant, at de befæstede Storgaarde saa godt som alle ligger isoleret, fjærnt fra Landsbyer og har været Særbrudsgaarde, modsat Landsbyhovedgaarde. Kun ganske enkelte Voldsteder som »Gravene ved Alsted« synes at have været knyttet nær til en Landsby.

Rent agrarmæssigt set, har Amtets 2 Landomraader, Ty og Mors, megen god Jord. Og bortset fra de vestligste og nordligste svagt befolkede Dele af Ty ud mod Havet ligger de kendte Voldsteder ret jævnt fordelt, i visse Tilfælde dog saa nær hinanden, at en Ejer nok har kunnet generes af ildesindede Naboer.

Hvad Ejerne angaar, er til Behandlingen af hvert Voldsted knyttet en vidtløftig Omtale af dem, saa langt de nu kan følges tilbage og helt frem mod Reformationstiden. Vidtløftigheden kunde synes mindre nødvendig. Thi kun i ganske enkelte Tilfælde har et Voldsteds Tilblivelse kunnet bringes i Forbindelse

med en bestemt Ejer. Alligevel — Omtalen af de skiftende Storgaardsbesiddere har, foruden lokal personal- og godshistorisk Interesse, tillige en almenhistorisk. De urolige Forhold under Holstenervældet og i Valdemar Atterdags Tid afslører adskilligt om disse Ridderes og Væbneres, rent ud sagt, saare egoistiske politiske Standpunkttagen. Ogsaa denne Konges og hans Datters Godsreduktioner kastes der Lys over. Alt i alt bliver da Ejerbeskrivelserne en ganske vist uventet, men ikke destomindre paa-skønnelsesværdig Tilgift til Voldstedsværket.

Et politisk interessant Problem knytter sig her, som forøvrigt overalt i det danske Rige, til de kongelige Borge, der baade var administrative Centre og militære Støttepunkter — Rigsfæstninger, modsat de adelige Privatfæstninger. At Sjørrind i al Fald i 12 Aarh. har været Kronens og at det har været et kongeligt Anlæg synes givet. Senere hen, men uvist naar, har Hillerslevhus afløst Sjørrind, ogsaa den formentlig et kongeligt Anlæg. Dens beskedne militære Værdi har imidlertid senere i Middelalderen, efter de store Vanskeligheder med de adelige Sædegaardsejere, medført, at Kongemagten ønskede sig stærkere befæstede Gaarde som Rigsfæstninger, og nu 2, til at passe paa Ty og Mors. Let forstaaeligt var det Valdemar Atterdag, der her skred til Handling og i Slutningen af sin Regeringstid først lod anlægge Torp og senere, 1367, erhvervede det endnu stærkere Ørum, der forblev i Kronens Besiddelse Resten af Middelalderen. Alle her nævnte Rigsfæstninger laa i Ty og først op i 15 Aarh. fik ogsaa Mors sit administrative og militære Centrum for Statsmagten i Gaarden Lund. At en Rigsfæstning som Sjørrind har virket forbilledligt for Herremændenes Borgbyggeri er i høj Grad sandsynliggjort. Men forøvrigt er det mærkeligt, at Statsmagten hele Middelalderen igennem overhovedet ikke tænkte paa i disse fjærne Egne at bygge en eneste virkelig fast, stenbygget Borg — ja! end ikke den fanatiske Borgbygger Valdemar Atterdag, som man skulde synes nok kunde have haft Brug for det.

De behandlede 23 Voldsteder er naaet ned til vor Tid i højst forskellig Bevaringstilstand, intet dog saa medtaget, at dets oprindelige Skikkelse og Form ikke lader sig erkende, i al Fald i sine Hovedtræk. Til de anseligste kan, foruden Tilflugtsborgene Færgesborg og Madstedborg, regnes Aagaard, Torp, Sjørrind, Søgaard, Ørum og Skarreborg. Slige store, ærefrygtindgydende Voldsteder behøver dog i og for sig ikke at være de allerinteressanteste. Andre, mindre anselige kan meget vel i saa Henseende maale sig med de mere storladne. Thi det, der ved alle Voldstedsstudier

har en principiel Betydning, er det vigtige Spørgsmaal: Naar er paagældende Voldsted blevet til? Tilblivelsestiden er jo vejledende for Kendskabet til den almindelige Udvikling ogsaa indenfor denne Monumentgruppe. Men derved kommer man ind paa, som ogsaa dette Voldstedværk gør det, at hæfte sig ved Typerne og efterspore deres historiske Rækkefølge. Ganske vist opnaar man ikke altid ad denne Vej nogen absolut Garanti for en nøjagtig Datering af det enkelte Voldsted. En Type kan nemlig tænkes at holde sig ret længe i Brug, efter at andre Former for Voldsteder er taget op. Atter en Vanskelighed er, at skriftlige Kilder, et Gaardnavns Nævnelser eller en Ejers, ingenlunde behøver at gaa saa langt tilbage i Tid som selve Voldstedet kan formodes at gøre. Hviler saaledes Tidsangivelser ogsaa i dette omhyggelige Værk undertiden paa noget usikker Grund, er der dog opnaaet en ikke ringe Fasthed og Tilforladelighed i Dateringsresultater, der vil virke vejledende under fremtidige Voldstedstudier. Og her ligger det særligt nær at tænke paa det alt igangsatte Arbejde med Hjørring Amts Voldsteder.

Men nu Voldstederne selv!

Allerede Valget af Beliggenhed er interessant, baade m. H. til Trafikforbindelser og Terrainforhold. Hvad de sidste angaar er Voldstederne ofte lavt placeret i Sø, Kær eller Sump. Undertiden spores dog ogsaa Tendens til høj Beliggenhed. Men uanset Beliggenheden af den saakaldte »faste Gaard«, har den krævet Jord- og Vandbygningsarbejder, der rent ingeniørmæssigt kan imponere. Og hvad har de ikke kostet af Arbejdskraft! Man sender en medfølede Tanke til de arme Fæstebønder.

Den rette Opfattelse af disse gamle Storgaarde som Fæstninger — og af deres Bebyggelse — hænger selvsagt nøje sammen med de Typer, Voldstederne repræsenterede. Saa lidt i Tisted Amt som andetsteds er imidlertid Voldsteder af samme Type ens. En Type kan varieres ikke saa lidt. Værket regner derfor med Hovedtyper og Varianter af dem. Kun eet Voldsted, Skarreborgs, har ikke kunnet passes ind i det opstillede Skema. Det er noget for sig selv. De 3 Hovedtyper, Værket arbejder med, er følgende: Det enkle Motteanlæg, talrigt repræsenteret med hele 10 Voldsteder. Anlægget er her indskrænket til en lille af Grav omgivet taarnbærende toppet Høj. Denne Hovedtype er opstaaet i Vesteuropa i Tilslutning til Feudalvæsenet, slog igennem i Frankrig ved Overgangen til 11 Aarh. og blev fra 1066 almindelig ogsaa i England. Ved Aar 1100 menes den at være naaet til Danmark, med eller uden et særligt Bolig- og Staldomraade, Beiley

(Gaard). Denne Hovedtype kan tænkes at have holdt sig i Brug helt ind i den store Borgbygningsperiode fra Midten af 13 til Midten af 14 Aarh. Og der er Dobbeltvoldstederne, hvoraf der findes 5. De repræsenterer imidlertid 2 Særtyper, en mere primitiv, Tvillingmotteanlægget, hvoraf der er paavist 2 og en formentlig yngre, en Kombination af Borg og Sædegaard, et Castrum-Curia Anlæg. Til dette hører Resten af denne Hovedtypes Voldsteder. Udenfor Hovedanlægget maa Stald- og Ladegaard søges. Endelig er der de saakaldte Herregaardspladser. Atter denne Gruppe er stærkt repræsenteret, med 10 Voldsteder. De er senmiddelalderlige, bestaar af en ret lav Banke, saa godt som kvadratiske og saa stor, at den kan rumme alle Gaardens Bygninger. Mulig dukker denne Hovedtype op i sidste Halvdel af 14 Aarh. Voldsteder af denne Hovedtype karakteriseres som ubefæstede Adelsgaarde, der er blevet indgravet og eventuelt volddækket. De peger frem mod eftermiddelalderlige Herregaardsanlæg.

Saa godt som hvert af de undersøgte Voldsteder rummer Gaader, der kun ved Spadens Hjælp vil kunne løses. Og vel er der baade her og der foretaget Gravninger, der har givet gode Oplysninger af forskellig Art. Men det siger sig selv, at først, naar de gennemføres systematisk, vil de kunne give de helt store Resultater. Og her er i Fremtiden nok at gøre for Nationalmuseet. Men billigt bliver det ikke! Endnu venter man længselsfuldt paa det Mæcenfond, der vil kunne sætte Fart i et saadant Foretagende.

Mangesidigt som et Voldstedsstudium er, er der dog 2 Problemer, egentlig 2 Sider af samme Sag, der især paakalder sig Opmærksomheden. Det er disse Storgaardes fortifikatoriske Værdi, og Bebyggelsens Karakter og Art mere eller mindre solid og modstandsdygtig mod Angreb.

Forsvarsforanstaltninger kan være af passiv eller aktiv Art. Til de første hører de Spærringer ved Vand, Sump og Mose, der ved mangen Storgaard isolerede den fra Omverdenen. Aktive var selve Borganlægget, d. v. s. selve Borgkærnen, med Grav og eventuelt Vold eller Volde, foruden Dæmninger eller Diger udenfor Grave. Vigtig var her Gravens Bredde og Dybde, Voldanlæggets Højde og Tykkelse. Et særligt Spørgsmaal er, i hvilket Omfang og hvor Pallisader har været anvendt. Som naturligt er, ofrer det foreliggende Værk megen Opmærksomhed paa alt dette. Men ogsaa paa de Bygninger, Voldstedet kan antages at have baaret. Paafaldende er, at Bygninger i Grundmur saa godt som ikke synes at have eksisteret. Helt fra Motteanlæggenes smaa Taarne

til Herregaardspladsens anselige Huse synes alt at have været bygget af Træ eller i Bindingsværk. Nogen større Tryghed under et muligt Angreb har slig Byggemaade ikke kunnet give. Folkevisernes Stenstue, der dog gav et vist Værn, har man næppe kendt til i Ty og paa Mors. Senere Udgravninger vil dog muligvis kunne fastslaa deres Eksistens.

Naturligvis giver det enkelte Voldsteds saavel passive som aktive Forsvarsmidler en Forestilling om, hvad paagældende Storgaard var værd i Tilfælde af Angreb. Men alle blev de, som Aarene gik og Krigskunsten udviklede nye Metoder til Angreb og Forsvar, komplet forældede, og det mærkelige er, at der, som dette Voldstedsværk afslører, aldrig synes at have været Tale om fortifikatoriske Moderniseringer. Man har gladeligt og sorgløst ladet alt blive ved det gamle. Til slut blot følgende. Vil man have en helt klar Forstaaelse af disse Storgaardes Værdi som Fæstninger, da turde det være magtpaaliggende engang at faa undersøgt, hvorledes de forskellige Hovedtyper, da de første Gang tages i Brug, forholdt sig til Tidens Angrebs- og Forsvars-vaaben. Først da vil man kunne vurdere disse »faste Gaarde« rigtig! Her ligger en Opgave og den bør tages op!

Vil Voldbestanden i Tisted Amt helt svare til Landets øvrige Amters? Sikkert ikke! Der vil kunne vise sig andre Relationer mellem befæstede og ubefæstede Landsby- og Særbrudsgaarde og mellem Rigs- og Privatfæstninger. Ikke mindre afgørende er, at nye Hovedtyper kan tænkes at dukke op. Men naar engang i en noget fjærn Fremtid dette store, af Nationalmuseet igangsatte Værk vil foreligge afsluttet, da vil vor Middelalderhistorie være beriget med et vældigt nyt Forskningsstof. Det vil bygningsfortifikationshistorisk, overhovedet alsidigt kulturhistorisk, skænke os nye Indblik i Middelalderens, specielt Herremandsstandens Liv og Vilkaar.

Dette første Bind, hvor der er givet med gavmild Haand ud fra Arbejdet med det foreliggende Monumentstof, aftvinger Respekt. Ikke mindst bærer det Spor af Vilh. la Cours livslange Kærlighed til og Studier over vore middelalderlige Voldsteder, i dette Værk en anselig Gruppe af hine Tidens talstærke adelige Sædegaarde, hvis Beboere, Mænd og Kvinder, Folkeviserne har skildret saa levende.

Vilh. Lorenzen.

**Vilhelm Lorenzen: Vore Byer. Studier i Bybygning. IV og V.
København 1957 og 1958.**

Lektor, dr. phil. Vilhelm Lorenzen må betegnes som vor nestor indenfor studiet af danske mindesmærker. I 1907 var han med til at stifte Foreningen til gamle bygnings bevaring, og han var indtil 1948 dens flittige sekretær. Alene et blik på indholdsfortegnelsen til denne forenings skriftserie fra 1908 til 1957 giver et indtryk af dr. Lorenzens alsidighed som forfatter af kunsthistoriske afhandlinger. Dertil kommer hans publikationer andre steder. Ikke underligt, at han har følt trang til at give en syntese af sine mange års arbejde med bygningskunstens problemer. I »Vore Byer. Studier i Bybygning«, I—V (1536—1870), der er udkommet i årene 1947 til 1958, fremlægger dr. Lorenzen summen af sin viden om de danske byers bebyggelsesforhold fra middelalderens ophør til industrialismens gennembrud.

Hovedsynspunktet er allerede angivet i titlen, »Studier i Bybygning«. Det sidste ord er en nydannelse i dansk sprogbrug (findes end ikke i Nudansk Ordbog), og er dr. Lorenzens oversættelse af det franske »l'architecture urbaine«. Vilhelm Lorenzen er blevet inspireret af franskmændene Pierre Lavadan, hvis »L'histoire de l'urbanisme« og »La vie urbaine« danner udgangspunktet for dr. Lorenzens syn på bebyggelsesudviklingen i byområderne. Lavadan har introduceret et nyt begreb, en ny videnskab om man vil, *urbanisme*, der defineres som studiet af byernes betingelser, deres eksistentielle fremtræden og udvikling. Såvel historiske, geografiske, sociologiske, økonomiske, juridiske som kunstneriske analyser indgår i denne videnskab, hvis emne altså er byen betraget som en totalitet. Centralt for urbanisme i den franske form er den vægt, der lægges på studiet af »l'architecture urbaine«, det som dr. Lorenzen kalder bybygning. Herved forstår han »syntesen af byplan i dens mere eller mindre skiftende udformning, og den til enhver tid eksisterende bebyggelse, som denne er blevet til på grundlag af byplanen« (Vore Byer, I, s. 7).

I 1957 og 1958 udkom bind IV og V af »Vore Byer«, der nu er afsluttet. Bind IV behandler perioden 1720—1814, hvor afviklingen af den senmiddelalderlige by videreførtes samtidig med, at de nye byidealer, enevældens, fortsat blev fastholdt. Bind V, 1814—1870, skildrer dels slutfacen i denne afviklingsproces, dels indledningen til opløsningen af enevældens byideal, der i det 19. århundrede kom under »forvandlingens lov«.

Ligesom i de foregående bind gennemfører dr. Lorenzen konsekvent *bybygningsmetoden* på byernes historie i det 18. og 19.

århundrede. Således følger han nøjagtig samme skema og disposition, nemlig: Forord. Indledning. I Bybestanden. II Forudsætninger for bybygning. III Bybygning, byplan og bebyggelse. IV Tidens bybygning i tidens perspektiv. Hvert hovedafsnit er atter delt op i en række kapitler, hvis overskrifter er så godt som identiske i de fem bind. Rent umiddelbart virker dr. Lorenzens metode og systematisering (den urbanistiske) klar og overskuelig. Men ved nærmere eftertanke forekommer det dog, at en sådan inddeling af stoffet over så langt et tidsrum må ægge til modsigelse. En indvending kunne der måske også rettes overfor dr. Lorenzens periodisering. Det er altid farligt i kulturhistorie at arbejde med fastafgrænsede tidsafsnit, ikke mindst når disse, som det jo oftest er tilfældet, er hentet fra den politiske historie.

Hovedindtrykket af udviklingen i det 18. århundrede er det mådehold, som det absolutistiske styre, selv da det var i zenit, viste overfor borgerne med hensyn til kravet om »regularitet og egalitet« i det private byggeri. Selv når det gjaldt genopførelser af bydele efter storbrande i København og provinsen, er det for en senere tid forbløffende at iagttage, hvor lidt der blev dikteret husejerne fra centraladministrationens eller magistratens side. Man nøjedes fortrinsvis med at beskæftige sig med husenes beliggenhed, gadelinje, højde etc. Derimod afholdt det offentlige sig fra at blande sig i, hvordan der skulle se ud bag facaderne. Hverken æstetiske eller hygiejniske hensyn var bestemmende for de udstedte byggeregler. Det var udelukkende brandfaren, man havde for øje. Myndighederne syntes fuldtud klar over, at jo færre anordninger, der blev udfærdiget, des større var chancerne for at borgerne ville efterleve dem.

Det sidste bind behandler »byidealet under forvandlingens lov«. Med eller uden grund føles det i dette bind, som om det 19. århundrede ikke i samme omfang som tidligere perioder har dr. Lorenzens interesse. Han sympatiserer ikke med tendenserne i udviklingen i dette tidsrum. Hans karakteristisk af bybygningen fra 1814 til 1870 er også en værdidom. »I Danmark gik den gamle klassiske regulært betonedede, men tillige skønhedsdyrkende form for bybygning så temmelig i opløsning«. Man opgav retningslinjer, man hidtil havde fulgt, »med uorden som resultat«. Med harmoni og enhed (enevældens krav om regularitet og egalitet) var det slut, og »vore byer var kommet under forvandlingens lov« (s. 226—227). Uden at forklejne dr. Lorenzens arbejde, kan der i denne forbindelse være grund til at fremhæve arkitekt *Knud Millechs* solide og på dybtgående studier byggede værk,

»Danske Arkitekturstrømninger 1850—1950« (1951), hvor indholdet giver langt mere end titlen turde antyde, og hvor forståelsen for de økonomiske og sociale forholds samspil med og afspejling i bebyggelsen i by og på land synes større. Her forenes analyse og syntese på redeligste vis.

I et så stort anlagt værk som dr. Lorenzens er det kun naturligt, at man undervejs kunne ønske, at forfatteren havde inddraget supplerende stof og givet et mere nuanceret billede. Således forekommer det mig, at det ville have uddybet vor viden om de danske købstæders bygning under enevælden, hvis dr. Lorenzen havde udnyttet arkivalisk materiale i større grad end tilfældet synes at være. Ligeledes ville det have været ønskeligt, om de nye bydannelser i det 19. århundrede, Esbjerg og Silkeborg, var blevet gjort til genstand for en mere detaljeret behandling. Den højst uregelmæssigt og ofte vildtvoksende forstadsbebyggelse til København, har næppe heller i tilstrækkelig grad haft dr. Lorenzens opmærksomhed. Selvsagt vil det altid overfor et sådant arbejde kunne indvendes, at forfatteren kunne have benyttet sig af arkivalisk materiale, hvor de trykte fremstillinger må være utilstrækkelige. Et krav er uravageligt for den, der vil skrive oversigtsværker: pligten til at kende speciallitteraturen.

I recensionen af bind I rejste *museumsinspektør dr. phil. Otto Norn* alvorlige indvendinger overfor dr. Lorenzens arbejde¹. Også efter læsningen af de følgende bind må man slutte sig til de principielle betragtninger i dr. Norns kritik: ingen sikker syntese lader sig fremsætte uden forudgående omhyggelig analyse. Men ser man bort fra denne anke, der her må forstås således, at tiden måske endnu ikke er moden til et værk af så omfattende karakter som det af dr. Lorenzen publicerede, så vækker »Vore Byer« beundring for den store arbejdsindsats, usvækkede interesse for og kærlighed til vore gamle bygninger, der ligger bag. Der er næppe tvivl om, at historikere fremover, ikke mindst forfattere til bymonografier, her vil kunne hente frugtbar inspiration. Men der vil også blive tale om revision, især på de punkter, hvor der hidtil ikke er foretaget fyldestgørende enkeltundersøgelser til slutninger af så vidtrækkende omfang. Dette vil formodentlig næppe forbløffe forfatteren, der selv har betonet »Vore Byers« karakter af et oversigtsværk, der er udsprunget af

¹) Historisk Tidsskrift 11 r. II, p. 222 ff. Jvf. Vilhelm Lorenzen, Om Byhistorie, Noter til en anmeldelse, samt dr. Norns svar (ibid. 11 r. III, p. 307—313). — Bind II og III er recenseret af museumsinspektør Victor Hermansen (ibid. 11 r. V, pp. 229—230).

hans »sædvanlige trang til at orientere (sine) landsmænd i den fylde af monumenter, vi har overtaget fra fortiden«. Vi, hans landsmænd, er taknemlige for dr. Lorenzens arbejde. Samtidig føler vi os dog også overbevist om rigtigheden af hans egen erfaring, at »slige værker . . . let vil kunne blive skydeskive for specialforskeres gloende pile«.

Kirsten-Elizabeth Jessen.

Nyt fra historisk Videnskab

De fleste historikere, selv de der beskæftiger sig med 1700-tallets nordiske historie, må vist erkende, at deres viden om Gustaf III's hustru, den danskfødte prinsesse — Frederik V's og dronning Louises datter — *Sofie Magdalene*, er yderst sparsom. Samtidens dom er uden større reservation blevet eftertidens: hun havde et nydeligt ydre, men hun var genert, tilbageholdende, indesluttet, passiv og ganske uden den esprit og åndfuldhed, som ellers kendetegnede det svenske hof på Gustaf III's tid. Kort sagt, Sofie Magdalene var ikke den kvinde, en mand med Gustafs »interessant nervøst urolige« temperament kunne føle sig tiltrukket af. Efter nogle års ægteskab skrev han da også til broderen, at »hvis man ikke var en Prometeus og kunne stjæle en gnist af den hellige ild, ville man aldrig kunne få liv i denne statue af en kvinde, og man skulle endda have brug for en hel ildebrand, én gnist ville ikke være nok«. Ikke underligt, at Sofie Magdalene i de talrige værker, der er skrevet om Gustaf III, altid kun har figureret som en statist.

Derfor vækker det umiddelbar forundring, at der i Sverige er udkommet en biografi på ikke mindre end to bind om Sofie Magdalene, *Gustaf III:s hustru. Sofie Magdalene I. og Ensam Drottning. Sofie Magdalene II*. Stockholm 1958—1959. Forfatteren *Gerd Ribbing* er en kendt dagbladsjournalist med hverdagsspsykologi som speciale. Førstedelen skildrer Sofie Magdalenes halvtriste barndom i Danmark og hendes ægteskab i Sverige indtil 1783, medens det andet bind beretter om de sidste 30 år, hvor ulykkerne for alvor strømmede indover Sofie Magdalene, der inden sin død i 1813 skulle nå at opleve mordet på ægtemanden, sønnens afsættelse og landflygtighed samt at hilse på den nye kongeslægts stamfader, Jean Baptiste Bernadotte og hans søn Oscar. Efter endt læsning er man ikke i tvivl om, at emnet fuldtud kan bære en så bred og i bedste forstand populær fremstilling. Al bekymring med hensyn til forfatterindens kompetence bortvejres, når

man ser med hvilken omhu, ja næsten ildhu, hun har bearbejdet trykt som utrykt materiale i arkiver og biblioteker både i Sverige og i Danmark. Hun er helt fortrolig med memoirer, dagbøger og breve fra kredsen omkring det gustavianske hof, og øser i rigt mål af dette stof. Men først og sidst har hun benyttet *Sofie Magdalenes egne breve* til Gustaf III; og denne førsteklasses, hidtil stort set uudnyttede kilde, har Gerd Ribbing vidst at håndtere med stor dygtighed. Hendes fremstilling er meget rig på citater, der imidlertid aldrig føles tyngende, men glider naturligt sammen med den øvrige text.

Allerede Alexander Roslins maleri af Sofie Magdalene fra 1774 på omslaget af 1. bind forbereder læseren på, at man vil møde en anden person end den lidt stive dame, man kender fra C. G. Pilos repræsentationsportræt fra 1765. Gennem brevene til ægtemanden lærer vi da også en kvinde at kende, om hvis positive menneskelige kvaliteter der ikke kan være tvivl. Sofie Magdalene var ingenlunde kun kølig, stiv, kedelig og lidt dum. Hun viser sig at være en varm, undertiden næsten sødmefyldt, trofast, hengiven, pligtopfyldende, kærlig og loyal hustru, hvis tanker og følelser udelukkende var viet ønsket om at gøre Gustaf lykkelig.

En biograf fristes let til at gøre sin hovedperson til en »helt«, og Gerd Ribbing er faldet for denne fristelse. De, ganske vist få, ufordelagtige bemærkninger, vi kender fra samtidige om Sofie Magdalenes tøjglæde og forfængelighed — hun måtte kaste et (beundrende?) blik i ethvert spejl, hun passerede — vurderer Gerd Ribbing korrekt som småting. Mindre rigtigt er det måske, at hun taktfuldt undlader at gå nærmere ind på Sofie Magdalenes stædighed og manglende evne til at tilgive og glemme, når det gjaldt sager, hvor hun med rette følte sig alvorlig krænket. Dette gælder først og fremmest forholdet til enkedronningen, Louise Ulrikka, der i enhver henseende var Sofie Magdalenes modpol. Det må ærligt indrømmes, at svigermoderens optræden overtrådte enhver grænse for det tilladelige, og Gerd Ribbing har vidst at udnytte disse kendsgerninger med stor effekt. I forholdet til svigermoderen fremstår Sofie Magdalene som den uskyldsrene og hvide, medens Louise Ulrikka er selve heksen i eventyret. Nordens Semiramis, rokokoprinsessen, som i 1740'erne havde charmeret alle ved sin skønhed, sit vid, sin esprit, sit sprudlende konversationstalent og sin franskprægede elegance, var blevet en karrikatur af sig selv. Livets modgang havde ikke bragt de bedste egenskaber hos hende til blomstring.

For Gustaf III's holdning til hustruen blev moderens udpræget negative indstilling til hende aldeles afgørende. Det for-

tæller mere om Gustaf end om Sofie Magdalene, når man ser, hvor svingende han var i sin bedømmelse af hende, alt efter hvor stærkt indflydelsen fra moderen gjorde sig gældende (I, s. 164, 204, 210, 223). Det er ikke noget ubetinget sympatisk billede, man får af »tjusarkonungen«. At han har følt sig som mellem scylla og carybdis forklarer, men retfærdiggør ikke hans uvenlige, ikke sjældent illoyale adfærd overfor hustruen. Trods Gerd Ribbings betoning af, at de to ægtefæller tilbragte mange lykkelige timer i hinandens selskab — når ellers Louise Ulrikka kunne lade dem være i fred — føler man sig ikke overbevist herom. Kun på ét punkt synes de at have kunnet finde hinanden: de var begge fascineret af teatrets verden. Men også her var forskellen større end i ligheden. Medens hun befandt sig vel ved at være tilskuer i den store hofloge, foretrak Gustaf at iagttage Thalias kunst fra en mindre gitterloge. Hans urolige temperament gjorde det uudholdeligt for ham at blive siddende stille så længe, som forestillingen varede, og som det var nødvendigt for den, der skulle repræsentere og være centrum i den store kongelige loge i Operaen. Helst ville han selv agere.

Det var Sofie Magdalenes manglende evne til at konversere åndfuldt (hun talte sagte og læspede en anelse) om de bøger, hun havde læst, som gav de fleste den opfattelse, at hendes intelligens var ringe og hendes interesse for litteratur og kunst lig nul. Også på dette punkt har Gerd Ribbing forsøgt at rehabilitere den svenske dronning. På grundlag af fortegnelser over hendes bibliotek, hvis væsentligste bestanddel var de bøger, hun som 20-årig havde fået med fra Danmark i 1766, mener forfatteren at kunne drage den slutning, at Sofie Magdalene havde en omfattende og solid boglig dannelse, og at hun til stadighed holdt sig à jour med tidens moderne litteratur. En række udsagn fra folk, der har stået dronningen nær, peger i samme retning, og hendes alsidige sprogkundskaber synes også tilstrækkeligt dokumenteret. Som den eneste ved hoffet skrev hun et fejlfrit fransk. Det kan vel næppe heller udelukkende betragtes som tom smiger, når madame de Staël om sit ophold i 1813 i Stockholm bl. a. skrev, at Sofie Magdalene »analyserede mine bøger som en begavet kvinde, hvis dømmekraft viste lige så megen grundighed som forståelse« og, at »der aldrig var nogen, der havde virket så imponerende på mig som dronningen. Jeg vovede næppe at svare hende, så slået blev jeg af den kongelige glorie, som strålede omkring hende — den indgav mig endog en sådan ærbødhed, at jeg dirrede« (II, s. 279).

En enkelt blandt Sofie Magdalenes nærmeste, svigerinden

Hedvig Elisabeth Charlotte, havde dog en fornemmelse af, at dronningen var mere kompliceret end som så. I sin berømte *dagbog* gav den 20-årige hertuginde i 1779 en karakteristik af dronningen, hvor hun gør aktiver og passiver op. Hun slutter med »uagtet sin statelye skikkelse, gør hun ikke så behageligt og tiltalende et indtryk som så mange andre, der er mindre smukke end hun. Men dette beror sikkert på hendes livløshed og automatiske bevægelser« (I, s. 298). Mon vi ikke her finder nøglen til forståelsen af, hvorfor Sofie Magdalene trods alle sine gode egenskaber ikke genstråler det skimmer, der låg över Gustafs dagar? — Hun manglede det udefinerbare: charme.

Sofie Magdalene hørte til de stille eksistenser, for hvem livet ved hoffet med dets ubønhørlige fordring om udvendighed og repræsentativ optræden har stillet næsten umenneskelige krav. Gerd Ribbing mener, sikkert med rette, at hun på sin vis åndede lettet op, da hun blev enke, og endelig kunne føre sit eget stilfærdige liv, som hun selv ønskede det. Kun pligtfølelse, dyb religiøsitet, og opdragelse i den tro, at hun af Gud var udvalgt til denne skæbne, gjorde det muligt for hende at komme hel-skindet gennem tilværelsen. Kun få af hendes samtidige havde sans for det guld, der ikke glimrede, og først en sen eftertid skulle blive istand til at vurdere hende efter fortjeneste. Sofie Magdalene kunne ikke have fået en bedre forsvarer end Gerd Ribbing. Mod hendes fremstilling kan der kun rettes få og uvæsentlige indvendinger. De bemærkninger, der gøres om de politiske forhold, virker påklitrede og står uformidlede. Som konklusion må siges, at Gerd Ribbing i en sjælden grad forener forskerens grundighed og historikerens sagkyndighed med den rutinerede skribents evne til at give en fænglende og læseværdig skildring af fortiden. Bøgerne om Sofie Magdalene indtager en smuk plads blandt de mange populære biografier over svenske regenter, der er udkommet i de senere år.

Kirsten-Elizabeth Jessen.

Den gamle *Cambridge Modern History*, der udkom i årene mellem århundredskiftet og første verdenskrig, har vel været en af de mest benyttede håndbøger i verdenshistorie og er da også flere gange blevet genoptrykt. Skønt med sit væld af oplysninger stadig et uvurderligt hjælpemiddel, er den unægtelig nu noget forældet. Mange områder har siden da for første gang været genstand for systematiske undersøgelser, og den afgrænsning af det historisk væsentlige og virksomme, som Lord Acton pålagde redak-

tører og medarbejdere, og som for samtiden var et vidunder af objektivitet, forekommer i dag forældet og ensidig. Cambridge University Press har nu påbegyndt udgivelsen af en *New Cambridge Modern History*, under redaktion af Sir George Clark, med stort set samme omfang og struktur som det ældre værk, men omskrevet helt fra grunden af. Af de fire bind, der til nu er udkommet, skal her de to første omtales¹.

I sejrrig bevidsthed om de fremskridt den historiske videnskab havde gjort i løbet af det 19. årh. kunne redaktørerne af den gamle CMH i forordet gentage Lord Acton's ord, »Ultimate history we cannot have in this generation, but so far as documentary evidence is at hand, conventional history can be discarded.« Det er heller ikke blevet denne generation til del at skrive den endelige historie, — noget sådant ville vel kun kunne hænde for den generation, der var så ulykkelig at tro sig i stand til at stille endelige spørgsmål, — men en sammenligning mellem den gamle og den nye CMH viser dog, ved siden af de erkendelsesteoretiske og ideologiske ændringer, også betydelige forskningsmæssige fremskridt. Mest karakteristisk er måske, at den definition af historien, der tilfredsstillede Lord Acton's generation, nu forekommer både redaktører og bidragydere utilstrækkelig. CMH var politisk historie med et særdeles beskedent islæt af økonomi og åndsliv, i NCMH er der afsat betydeligt flere kapitler til behandling af litteraturhistorie, kunsthistorie, økonomisk historie og idehistorie, ligesom næsten alle medarbejderne har indarbejdet andre sider af forløbet end det politiske i deres afsnit.

Megen »konventionel historie« revideredes i den gamle CMH og denne revision fortsattes i nyudgaven. F. eks. skulle der nu være håb om, at vi kan tage endelig afsked med myten om de fransk-tyrkiske kapitulationer 1535, som Jorga tilbageviste for en menneskealder siden, men som ikke desto mindre har figureret i utallige fremstillinger af europæisk og fransk historie siden da. Men mere end i korrektioner og nye facts kommer forskningens fremskridt til udtryk i den videre synsvinkel, der anlægges. Ligesom et bredere udsnit af den menneskelige aktivitet i NCMH anses for »historisk«, placeres de historiske enkeltfænomener i en større sammenhæng. *Hans Baron's* afsnit, *Fifteenth Century Civilisation and the Renaissance*, er et eksempel. Det ældre, helt af Burckhardt dominerede, syn på renæssancen er her afløst af en langt mere balanceret vurdering af de ikke italienske faktorer

¹) The New Cambridge Modern History. Vol. I The Renaissance. (Camb. 1957) xxxvi + 532 sider. Vol. II The Reformation. (Camb. 1958) xvi + 686 sider.

og de kronologiske og geografiske nuancer i den almindelige udvikling i middelalderens slutning.

Udvidelsen i forskningens interessefelt afspejles også i den større plads, der nu indrømmes Nord- og Østeuropa. Til problemet global historie eller europacentrisk historie er der taget klar stilling, NCMH er ikke en verdenshistorie. Dens formål, som udtrykt af Sir George Clark i indledningen, er at skildre den europæiske kulturs historie under sin globale ekspansion og i samspil med ydre faktorer, altså erklæret europacentrisk, men udfra en tankegang, som kun en fanatiker ville kalde provinsiel.

Selve opdagelsesrejserne er i overensstemmelse hermed skudt i baggrunden til fordel for en detaljeret fremstilling af de iberiske imperiers struktur og administrative organisation. Især må *J. H. Parry's* afsnit, *The New World 1521—1580*, fremhæves. Med al respekt for Cortés og Pizarro, og respektindgydende er de for selv den mest nøgterne beretter, er spaniernes administrative og kulturelle indsats i Sydamerika i denne periode af nok så stor interesse. I hælene på konkvistadorerne fulgte administratorerne og missionærerne, uden deres indsats var den spanske krafteksplosion kun blevet organiseret plyndring, ikke et nyt udgangspunkt i en verdensdels historie.

Ikke mindre væsentligt er *I. A. Macgregor's* afsnit, *Europe and the East*. Her savnes især henvisninger og bibliografi, idet meget ikke almindelig kendt stof er inddraget. Man noterer sig, at selvom naturligvis *Lane's* påvisning af genopsvinget i den venetianske transithandel fra o. 1550 er taget i betragtning, er det endnu ikke muligt at klarlægge forholdet mellem kapruten og karavaneruten i det 16. årh.

Savnet af noter er ikke mindre føleligt i *E. E. Rich's Expansion as a Concern of all Europe*, omend af andre grunde. Efter på første side at have fået at vide, at opdagelsernes tidsalder var »strongly nationalistic«, på anden side at handel blev »a matter of national concern (at the end of the thirteenth century or therabouts)«, læser vi på tredje side, at tyrkerne ved opdagelsen af kapruten havde afbrudt karavaneforbindelsen med Asien. Det spøgelse troede man dog forlængst var manet i jorden. Efter en sådan start er det med en vis skepsis man følger forfatterens videre fremstilling.

Som ved førsteudgaven søges den splittelse, der må præge et samlearbejde, modvirket, ved at lade hvert bind samle sig om en central ide, i de foreliggende henholdsvis renæssance og reformation. Planen virker vel i nogen grad efter hensigt, men til tider med alvorlige følger for værket som fremstilling af den

almindelige historie. Et eksempel herpå er den behandling, der er blevet Norden til del.

Professor N. K. Andersens kapitel, *The Reformation in Scandinavia and the Baltic*, er en udmærket og velbalanceret fremstilling af reformationens forløb i Norden, men i overensstemmelse med den redaktionelle plan samler fremstillingen sig alene om kirkepolitik og religionsskifte. Perioden 1493—1559 kan dog med rette hævdes at være skelsættende i nordisk historie også udfra andre synsvinkler end den kirkehistoriske. Kunne man end til nød gå med til at betragte kampene omkring unionens afvikling som et indre nordisk anliggende uden europæisk interesse, lader det sig dog vanskeligt afvise, at Gustav Vasas regeringstid også i andre henseender end den kirkepolitiske er en væsentlig baggrund for den senere svenske indsats i europæisk historie, og ligefrem katastrofalt er det, at kampen om Østersøhandelen og Lübecks og Hollands interesse i nordisk politik kun omtales indirekte og på en måde, der er uforståelig for den uindviede. Forskydningen i Østersøhandelen i det 16. årh. havde vidtrækkende økonomiske og sociale følger, ikke kun for Østersølandene, men også for Holland og noget senere for England. Man må håbe, at den sporadiske behandling dette væsentlige problemkompleks her har fået, suppleres med et retrospektivt indskud i et senere bind. Gådefuldt er det også, at Englands moderne historie tilsyneladende er blevet dateret fra 1509. Er Englands betydning for den europæiske politik end minimal under Henrik VII, er hans regering dog udgangspunktet for de senere Tudor'er.

Østersøens rolle som »rum« eller »struktur« er undervurderet, mens derimod *Braudel's* placering af Middelhavet har sat sig tydelige spor i de afsnit, der behandler Sydeuropas historie. *Spooner's* kapitel om kampen mellem Habsburg og Valois er en skuffelse, trods de lovende indledningsord følger det stort set det vedtagne mønster. Men både i dette kapitel og i *Koenigsberger's* fremragende oversigt over Karl V's imperium har den geografiske struktur omkring Middelhavet fået den plads, der tilkommer den.

Forskellige mangler og negative træk er her trukket frem, men det må dog understreges, at mange afsnit læses med ublandet fornøjelse. *G. R. Elton's* afsnit om den engelske reformation er personligt og klart, *Bindoff's The Greatness of Antwerp* resumerer udmærket de mange nye forskningsresultater om baggrunden for og karakteren af denne bys enestående storhedstid. *Cantimori's* afsnit om Italien og Pavedømmet udmærker sig ved en problemstilling dikteret af det italienske enhedsproblem, på en gang

forfriskende og irriterende i dette selskab, der ellers så sobert er hævet over alle nationale interesser.

I lighed med den gamle serie har den nye ingen noter, ydermere har man besluttet at stryge de omfattende bibliografier. Det sidste er i betragtning af den udvikling, der er sket for de bibliografiske hjælpemidler i den mellemliggende periode, (og forøgelsen af den relevante litteraturs omfang) fuldt berettiget, men gør savnet af noter så meget større. En række fremragende specialister har her leveret overskuelige og ajourførte fremstillinger af deres særlige områder, hvor gerne havde man ikke set dem ledsaget af blot den nødtørstigste diskussion af problemer, kilder og litteratur.

Cambridge University Press må råde over uforlignelige korrekturlæsere. Det er på de 1212 + LII sider kun lykkedes at fange en eneste tanketorsk, Calvin er i Vol. II p. 223 aflivet 10 år for tidligt. Også den redaktionelle forhindring af gentagelser er rosværdigt gennemført, kun Lefèvre d'Étaples synes at dukke op som Karl I's hovede, hovedtrækkene i hans tanker refereres ikke mindre end tre gange i Vol. I.

Det er jo en stående figur ved anmeldelse af værker af denne art at fastslå, 1) at kvaliteten er forskellig fra afsnit til afsnit og 2) at fremstillingens enhed går tabt på grund af den kollektive form. Det første er en platitude, der ikke skal kommenteres nærmere, det andet derimod er af principiel interesse. De bedste af afsnittene er i virkeligheden koncentrerede monografier, som *Baron's*, som *Bindoff's* som *Koenigsberger's* eller som *Hale's* to kapitler om diplomati og militær. Men hvordan med helheden?

Renæssance og reformation er betydningsfulde og dramatiske faser i europæisk historie, ikke desto mindre er det som om enkeltfænomenernes organiske sammenhæng slipper en af hænde under læsningen. Både gallisk og germansk dramatisering af det historiske forløb kan have en ilde smag, alligevel er NCMH blevet for fersk, ganske sikkert fordi der har været så mange kokke om retten. Man har i denne udgave vovet, hvad Acton ikke vovede, at give medarbejderne frihed til at meddele ikke kun kendsgerninger, men også synspunkter, idet hovedredaktøren, Sir George Clark, udtrykker det som sit håb, at den fælles arv vil være stærk nok til gennem mangfoldigheden at skabe en sammenhængende historie. Friheden har ganske sikkert øget værdien af de enkelte bidrag, men som helhedsfremstilling er værket derved yderligere sprængt, dette naturligvis kun til skade for værket som litteratur, ikke som håndbog.

Den gamle CMH var et monument over en fase i europæisk

historiografi. Vi kan i dag med lethed udskille det ideologiske grundlag, liberalismen og den optimistiske evolutionisme, der udgjorde medarbejdernes »fælles arv«. Måske er vi endnu på for tæt hold til at kunne afgøre, om tilsvarende fælles idealer kan konstateres i nyudgavens medarbejderkreds, men det forekommer tvivlsomt. Forfatterne har ikke en fælles opfattelse af hvad der er væsentligt og virksomt i historien, fælles er de kun om deres kritiske holdning, deres disciplinerede subjektivisme.

Cambridge University Press har levet op til sine fornemme traditioner i dette nye samleværk, og det er med interesse man vil følge udgavens fortsættelse. Som håndbog i den politiske historie overflødiggør den ikke den gamle CMH, og den afhjælper ikke for den økonomiske historie savnet af det så længe imødesete 3. bind af Cambridge Economic History, men netop dens bredde vil sikkert for en årrække gøre den til den mest udførlige og lettest tilgængelige fremstilling af moderne historie i videste forstand.

Niels Steensgaard.

Siden Thorkild Jacobsen i 1927 offentliggjorde sin oversigtsartikel i *Historisk Tidsskrift*¹, er udforskningen af det mellemste Østens oldtidskulturer fortsat med uformindsket intensitet. Henri Frankforts grundlæggende arbejde, som blev fremhævet her, er fortsat, Sumererrigets kronologi er blevet sikrere fastslået ved Thorkild Jacobsens egne undersøgelser af kongefortegnelserne, det sumeriske samfunds struktur er blevet bedre belyst gennem sir Leonard Woolleys udgravninger og publikationer af Ur i Chaldæa, for blot at nævne nogle få eksempler. Hele dette arkæologiske og historiske arbejde har i højeste grad nydt offentlighedens bevågenhed, blandt andet sikkert fordi mange af de førende forskere tillige har vist sig at være fortrinlige popularisatorer. Hvad man derimod har savnet er en bredere og dokumenteret fremstilling af håndbogskaraktér, og det er dette savn, *Harmut Schmökels Geschichte des alten Vorderasiens (Handbuch der Orientalistik, hrsg. v. B. Spuler, Bd. II: Keilschriftforschung und alle Geschichte Vorderasiens, 3. Abschnitt. Leiden 1957. — xii + 342 sider + plancher og kort. :-)* skal udfylde.

Den revolution, oldtidforskningen har gennemløbet, beror først og fremmest på, at man af gode grunde har opgivet den orientalske og hellenistiske, historiske tradition til fordel for det

¹ Hist. Tidsskr. 9. r., V (1926-27), 486-96.

autentiske indskriftmateriale og arkæologiske data. Harmut Schmökels fremstilling bæres netop af denne nyorientering, og det er allerede af denne grund indlysende, at det i en første syntese som den foreliggende er ret afgørende, hvorledes materialet fremlægges og hvorledes fremstillingen disponeres. I denne henseende vil der sikkert kunne rettes indvendinger mod bogen. Det skyldes for det første, at behandlingen — formodentlig på grund af de krav, dens håndbogskarakter stiller — er blevet temmelig skematiseret. Hvert afsnit deles i et »historischer Ablauf« og et »Kulturgeschichtliches«, hvorved bogen unægtelig mister noget af sin organiske sammenhæng¹. For det andet forekommer det mig, at styrken af de moderne kildestudier enkelte steder i nogen grad svækkes ved, at de nationale og politiske begreber, forfatteren opererer med, ikke er fuldt afklaret. Det gælder f. eks. s. 94f., hvor Schmökel redegør for det såkaldte Ur III-riges opløsning, der baner vejen for en frigørelse, der trods visse betænkeligheder tolkes som en akkadisk reaktion mod det vestsemitiske fremmedherredømme.

Det er muligt, at de uklarheder, der opstår af disse grunde hænger sammen med bogens skematiske anlæg, men i hvert fald bevirker de, at bogen trods den soberhed og soliditet, der normalt udmærker den, næppe helt opfylder de betingelser, en første syntese stiller.

E. Ladewig Petersen.

Professor *Georg Eckert*, Kant-Hochschule i Braunschweig, har i efterkrigsårene været en fremtrædende og ivrig talsmand for internationalt samarbejde med hensyn til historieundervisning. Et udtryk for den energi, hvormed Dr. Eckert og kredsen om ham arbejder, er *Internationales Jahrbuch für Geschichtunterricht*, der er udkommet siden 1951 (udgivet af Arbeitsgemeinschaft Deutscher Lehrerverbände; redigeret af Eckert og for de senere årganges vedkommende tillige af docent Otto-Ernst Schüddekopf).

Det meste af pladsen i det store tidsskrift — en årgang er på 300—400 sider — optages af diskussioner om historielærebøger og det internationale arbejde for revision af historielærebøger. Det gælder vel for alle lande, at man i høj grad er interesseret i, hvorledes ens historie præsenteres i andre landes lærebøger, og

¹ Denne sammenhæng fremtræder bedre i H. & H. A. Frankfort, Th. Jacobsen and Ch. Wilson: *Before Philosophy: The intellectual Adventure of Ancient Man*. (Chicago 1946), der giver en fin analyse af den gamle orientes forestillingsverden og samfundsbegreber.

at man gerne griber chancen for at influere på det ved forhandlinger fagfolk imellem. Hovedmålet turde være, at man, uden at ignorere eller bagatellisere konfliktstoffet i historien, opnåede en forholdsvis fair fremstilling, hvor begge parter opfattelse kom til orde. Der blev gjort et betydeligt arbejde i mellemkrigstiden i så henseende; efter anden verdenskrig har bl. a. UNESCO og Europarådet ladet afholde en række internationale konferencer om historieundervisning og historielæreboøger, og — hvad der måske giver størst mulighed for konkrete resultater — der er gennemført et ret stort antal tosidede møder; videnskabsmænd og skolefolk, der på forhånd har gennemarbejdet det andet lands læreboøger, mødes og drøfter konfliktstoffet og søger at nå frem til en fælles udtalelse om, hvilke synspunkter der med rimelighed kan anlægges over for omstridte og ømfindtlige spørgsmål. Internationales Jahrbuch für Geschichtsunterricht giver redegørelser for sådanne læreboogsundersøgelser — f. eks. Dr. Rolf-Joachim Sattlers undersøgelse af italienske læreboøger for perioden 1660—1789 (bd. VI)¹ — og for de tosidede forhandlinger og de udtalelser, man er nået frem til. En stor del af det er forhandlinger mellem vest- og mellemeuropæiske lande; et særlig fremtrædende eksempel er den ret omfattende udtalelse efter fransk-tyske samtaler 1951; den tysk-danske udtalelse fremkom 1952 og er genoptrykt i 1958. Men man har også kontakten oversøiske lande, så at Internationales Jahrbuch har kunnet give fyldige meddelelser om tysk-indiske og tysk-indonesiske samtaler².

Det synes at være et fælles træk for de fleste af de læreboøger, der bruges i Vest- og Mellemeuropa, at den tendentiøse virkning ikke så meget fremkommer ved direkte angreb på andre nationer, som ved »undladelsessynder«, der måske kan bero på en snæver horisont, men i mange tilfælde simpelthen skyldes pladsmangel. Det tør vistnok siges, at de historikere, som har ført disse forhandlinger land og land imellem, i høj grad har været enige om det principielle og vist megen vilje til gensidig forståelse; men når der skal opnås enighed om, hvorledes man kunne ønske et kildent problem behandlet, ender det tit med en udtalelse om, at denne sag burde fremstilles mere indgående i læreboøgerne. Hertil kommer også de velkendte krav om, at læreboøgerne skulle give en mere fyldestgørende behandling af de østeuropiske og

¹ Jf. også »Schriftenreihe des internationalen Schulbuchinstituts«, bd. 4 (1959), hvor dr. Sattler redegør for, hvorledes en række europæiske landes læreboøger fremstiller den franske revolution.

² Samme rækkes bd. 3 behandler fremstillingen af USA's historie i tyske skoleboøger.

oversøiske landes historie. Yderligere har man på de internationale møder nogle gange oplevet, at repræsentanter for de små nationer rejser bitre og meget forståelige klager over, at deres historie praktisk talt ignoreres, og at de par oplysninger, der gives i lærebøgerne, i mange tilfælde er vildledende eller direkte forkerte¹. Det er måske ganske heldigt, at man ikke kan gå videre end til at anbefale og henstille; skulle forfatterne følge alle de i og for sig berettigede henstillinger, man kan komme ud for, ville lærebøgerne få et omfang, der gjorde dem komplet uanvendelige. Ikke desto mindre vil enhver, der arbejder med historieundervisning, have betydelig interesse i at se, hvorledes meningene brydes og hvilke udtalelser man har kunnet udforme om de omstridte spørgsmål.

Kjeld Winding.

¹ Dette problem synes at være ret håbløst. Lærebogsforfatterne overkommer i de fleste tilfælde ikke at sætte sig ind i smålandenes historie, og man kan til tider få indtryk af temmelig stor ligegyldighed. For en halv snes år siden tog anm. et par stikprøver af, hvordan dansk historie behandlede i udenlandske lærebøger; i en del bøger fandtes den oplysning, at Danmark havde fået Sønderjylland, Holsten og Lauenburg i 1814 som erstatning for Norge. Man gad vidst, hvordan den ide er opstået; men sikkert er, at hvis en sådan oplysning først findes trykt i en eller anden fremstilling, så gentages den i andre og synes praktisk talt uudryddelig.

Historisk Tidsskrift udgives med 2 hefter årlig. Den danske historiske Forenings medlemmer og faste abonnenter betaler årlig 12 kroner. Anmeldelse om indtrædelse i foreningen modtages hos foreningens formand, flv. overarkivar dr. phil. HOLGER HJELHOLT, Markvej 15, Kbh. F. eller kasserer, prof. dr. phil. AKSEL E. CHRISTENSEN, Blytsvej 8, Kbh. F., mens abonnement på Historisk Tidsskrift kan tegnes hos forlaget Rosenkilde og Bagger, Kronprinsensgade 3 og hos samtlige boghandlere. Meddelelser om bopælsforandring samt klager over mangler ved tidsskriftets tilsendelse bedes sendt til kassereren eller forlaget. Bidrag til optagelse i tidsskriftet bedes sendt til professor, dr. phil. ASTRID FRUIS, Kr. Zahrtmanns plads 83, Kbh. F. Bøger til anmeldelse bedes sendt til redaktionen, Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, Skt. Peders Stræde 5, Kbh. K.

Foreningens medlemmer kan, for så vidt forråd haves, få ethvert bind af 1—9. række af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 kr. For 10. række betales 8 kr. pr. bind og 11. række bd. I—V 15 kr. pr. bind. Registret til 3die række leveres, når ønskes, gratis sammen med rækkens 6te bind; ellers betales det med 50 øre.

For følgende bøger gælder en prisnedsættelse:

A. D. Jørgensens Breve udg. af Harald Jørgensen (1939). 6 kr.

Johs. Steenstrup, Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer (1934). 2 kr.

INDHOLD

	Side
Biskop Jens Andersen (Lodehat) som oppositionsleder. Af overarkivar, dr. phil. Henry Bruun	427
Résumé	465

Småstykker.

Forbudet af 4. oktober 1775 mod eksport af våben til de amerikanske oprørere. Af arkivar, cand. mag. Aage Rasch	467
---	-----

Oversigt.

The Scandinavian Economic History Review. I-VII. 1953-59. Af cand. mag. Niels Steensgaard	483
---	-----

Anmeldelser.

Georg Nørregård: Efterkrigsår i dansk udenrigspolitik 1815-24. Af Holger Hjelholt	495
Danske Voldsteder fra Oldtid til Middelalder. Vilh. la Cour og Hans Stiesdal. Tisted Amt. Af Vilhelm Lorenzen	499
Vilhelm Lorenzen: Vore Byer. Studier i Bybygning. IV og V. Af Kirsten-Elizabeth Jessen	505

Nyt fra historisk Videnskab.

Gerd Ribbing: Gustaf III:s hustru. Sofie Magdalene I - Ensam Drottning. Sofie Magdalene II (Kirsten-Elizabeth Jessen). - New Cambridge Modern History I og II: (Niels Steensgaard). - Harmut Schmökel: Geschichte des alten Vorderasiens (E. Ladewig Petersen). - Georg Eckert: Internationales Jahrbuch für Geschichtsunterricht (Kjeld Winding)	508
---	-----
